

1904.

РІЧНИК VII.

ТОМ XXV.

КНИЖКА II.

ЗА ЛЮТИЙ

ЗМІСТ.

МИКОЛА ВЕРБИЦЬКИЙ: Шан. М. Вит. Лисенку Привіт	97
СТЕФАН ЧАРНЕЦЬКИЙ: З Бескидів I—V.....	98
Г. ГУРОВИЧ: До Тараса.....	100
Жидівські сльози	101
ОЛЬГА КОРЕНЦЕВА: Nostalgie.....	102
На біблійну тему	103
ІВАН ФРАНКО: Герой поневолі (Док.)	105
МАРІЯ КОЛЦУНЯК: На стрічу сонцю золо- тому V—VIII	120
Н. Е. НАКРОХІН: Талісман (Кон. буде)	156
ЕДМОНДО ДЕ АМІЧІС: В передодень Нового Року.....	172
—	
С. РУСОВА і І. ФРАНКО: Старе й нове в україн- ській літературі.....	65
ВОЛ. КОЦОВСЬКИЙ: Нові погляди на діяль- ність Кирила й Методія	85
АНДРІЙ ЧАЙКОВСЬКИЙ: З часів переполоху ...	107
Хроніка і бібліографія ...	116

Редакційний комітет:

ВОЛОДИМИР ГНАТЮК
МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
ДР. ІВАН ФРАНКО.

ЛІТЕРАТУРНО-
НАУКОВИЙ
ВІСТНИК

ЛЬВІВ.

З друкарні Наукового Тов. ім. Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

Микола Вербицький.

ШАНОВНОМУ МИКОЛІ ВИТАЛЬЄВИЧУ ЛИСЕНКУ.

П р и в і т.

I.

То не десять соколоньків під небом літає,
То на струни вішовії руки покладає
Наш Микола — Боян віщий, і струни рокочуть,
Щоб почули нашу славу і ті що не хочуть.
Хай розкаже наша слава по усьому світу,
Що і досі ми держимось того заповіту
Дідів наших незабутних, що колись кохали
Край наш рідний і за нього і голови клали.
А твоя музика, брате, до віку од нині
Хай віщує кращу долю нашій Україні.
І смутная мов ті сльози, як радість весела,
Хай обійме, опанує городи і села.
Хай туманом хвилюєть ся над морем глибоким,
Дзвоном гуде і лунає над полем широким.
Хай співає соловейком і чайкою плаче,
Тішить душу дівочую, серденько козаче.
Хай річкою прозорою по каміню леть ся,
Хай орлом літа над степом, по над Дніпром в'єть ся,
По над тим Великим Лугом, по над лісом, бором,
На утіху Україні, ворогам на сором!

II.

Ще раз дякую, Миколо, тобі за музику:
Не почую я нічого вже мабуть до віку
Гарнійшого, ріднійшого і для серця милійшого!
Любе діло та музика: нема їй заперету,
Нема війни з цензурою, як часом поету

За правдиве, вільне слово трапляєть ся, друже :
 Чи do, fa, sol, чи la, si, do, їй про те байдуже !
 А поету часом скажуть : „Віршувати мусиш ?!“
 Та піднесуть таку фігу, що й язик прикусиш ;
 Будеш її смакувати, та чи ще, чи годі :
 Стане йому віршування в великій пригоді !
 Мов камінем придавлений засумує дуже —
 І враз твою він музику почує, мій друже.
 Вона йому мов словами про щось краще скаже,
 Стихне туга великая, від серця одляже.
 Наливайте, браття, чари по самії вінця,
 Та випемо за Лисенка, як за Українця.

ІЗ ПОЕЗІЙ СТЕФАНА ЧАРНЕЦЬКОГО: З БЕСКИДІВ.

I. Черногора.

Знов бачу я тебе ! Он твій вершок біліє,
 І око знов моє по твоїм блудить склоні.
 Ось бач : вже сонця жар на сьвіт теплоту сїє,
 Лиш ти одна сумна у сніговій опоні !..

Поглянь вокруг себе : Хомяк вже зеленіє,
 Вже Пип-Іван чоло у сїрій внїс короні,
 Вже Прут шумить долом, вже літній вітер віє,
 Лиш ти одна сумна у сніговій опоні !

Горо, моя горо ! Тебе я розумію ..
 Твоя судьба : в снігу красніти та в вінею,
 Твоя душа в зими обіймах вічно мліє.

Ти все сповита в млу і літо над твоєю
 Коронаю теплом ніколи не повіє —
 Ах ! якже схожа ти із долею моєю...

II. Хомяк.

Мов велитень грізний в горбів зелених краю
 Обідраним хребтом над зеленіє виринає,
 Чолом стрімким немов блакиті досягає,
 На нім обломи скель у блиску сонця с'яють.

А по боках гори вітри шумні гуляють,
 На скелі самотно корч рожі процвітає,
 Слезкою жерело зі стін її спливає,
 І котить ся у низ і никне в темнім гаю.

Гей, в сьвіт той рвесь душа, там серце відпочине,
 Літати-муть думки по піднебес просторі
 І око перебе лазурів ясне море.

О, чарів край! У стін його скрізь карли-гори,
 Над ним лиш небо те прозоре, ясне, сине,
 І Херувимів піснь з його притворів лине...

III. При водопаді Прута.

Куди словершені гранітів горді стіни,
 Де ліс смерек відвічних в млі дрімучий,
 В провалній страшній, у борів темній тіни
 Мов срібчолуский вуж — там Прут повзе ревучий.

Глянь в пропасть ту, звідкіль той дикий рев несе ся,
 Де хвиля з лускотом в безодню западає,
 Де бовван на стрімкій підводній скелі дре ся
 І береги піни завоем прикрашає!

Де вколо челюсти мов труни скель холодні,
 На чолах їх віки пером часів порили
 Природи засуд сей страшний в своїй погрозі!

Хто боввани ті вздрить, що гинуть у безодні,
 Хто хвиль почує рев — геть гордість! Най безсилий
 Дух задрожить в покорі і тривозі!...

IV. При заході сонця.

Вже гасне усьміх дня червоною луною,
 На темних ляг вершках дрімучої діброви,
 Що схилена, сумна, овіяна тугою
 Шле в далечінь свій шепт вечірньої розмови.

І чорна зелень та, мов грудню буйною
 Розхитана в палкім упоєню любови
 Витає літню ніч молитвою тужною
 І враз по згаслім дни шумить псалом гробовий.

І лише дивний спів ген у нічній глуші...
 Се пісня жалібна в вершинні бе простори,
 Мов скарга жалісна за днем, за сонця сьвітом,

Що тихі співзвуки ген ронить в людські душі...
 Там день давно погас... Там ніч як людське горе
 Здавила навіть біль за вбитим щастя цвітом.

V. По бурі.

Притихла буря... Низько над землею
 Клублять ся хмари втомлені, понурі;
 Сховалось сонце в сірюю кирею,
 Хати здрімали ся задумані, похмурі.

В глибокій мраці потонули бори,
 Тиша́ бездонна нависа́ над ними,
 Часом лиш вітер в тім зеленім морі
 Застогне між листочками сумними.

Стогнанє тихе бором понесе ся,
 І серед яру темного сконає, —
 І тихо знов, як в серденьку по бурі...

Усе запало в сон, спокій у душу лє ся...
 А там горою, піднебесним плаєм
 Клублять ся хмари втомлені, понурі...

ІЗ ПОЕЗИЙ Г. ГУРОВИЧА.¹⁾

I. До Тараса.

Нехай того Бог накаже, хто згада колишне,
 Хто громадї слово скаже, коли воно лишне!
 Що колись давно бувало, нічого згадати,
 А із вога що упало, нічого шукати.

---

¹⁾ Автор отсих поезій — Жид-українофіл, і то не молодї генерациї. В листї до редакції він пише, що вірша „До Тараса“ була написана ще в 60-их роках, а вірша „Жидівські сльози“ по перших погромах Жидів на Україні. Друкуємо їх тут не стілько для їх літературної стійности, а радше як документи поглядів і настрою певної части укр. суспільности. — *Ред.*

Де та слава? де козацтво? — замело митлою.
 Де те грізне гайдамацтво? — поросло травою.
 Де ті римські розбишаки, що сьвіт покорили?
 Де ті страшні легіони, що мир трупом вкрили?
 Де юдейське те лицарство, де те військо браве,
 Що боролось з римським царством? деж тепер їх слава?
 Колись море не так грало і не так ревіло.
 Геть — бо все те, що пропало, се не наше діло.
 Чи були ми козаками — те пора забути;
 І Ляхи були панами — та вже їм не бути.
 Не співай же, мій кобзарю, пісень гайдамацьких,
 Не дрочи свою Україну, — таких ще багацько.
 А співай їй пісню тиху, колиши рідненьку,
 Нехай, чуєш, дрима лихо, нехай спить тихенько.

II. Жидівські сльози.

Сїв та зразу зажурив ся, очи плакати стали.
 От такий я народив ся, братці, щоб ви знали.
 Чи плаксивим так родила мене мати рідна?
 Чи таким мене зробила моя доля бідна?
 Що убогим пропадаю, про те-б ще нічого,
 Більш гіркими обливаю земляка рідного.
 Ой земляче, брате милий, гірко тобі жити.
 Вже-ж і время змінилось, — доки-ж будуть бити?
 Доки буде мир хрещений Жида не любити?
 Доки буде безталанний дурно все терпіти?
 Довго, довго ще так буде:
 Чоловік ще дуже блуде.
 Від нас правда одиуралась,
 Десь далеко геть сховалась...
 А щоб правди нам добитись,
 Гаразд треба поучитись.
 Писать треба, та читати,
 Та все толком треба знати.
 Тоді може иньше стане (дай Боже скорійше!)
 І на Жида мир хрещений гляне моторнійше.

ІЗ НАРИСІВ ОЛЬГИ КОРЕНЦЕВОЇ.

I. Nocturne.

В беззор'яні, хмарні ночі приходиш до мене, єдина моя! Приходиш така, якою була давно, дуже давно для мене: тиха і привітна.

І коли густа мряка і тіни ночі огорнуть мене, коли майже почувую їх м'який дотик, тоді здасться мені, що се ти, кохана моя, що се твої дорогі руки м'яко доторкаються мене і тихо гладять по чолі, очах, устах... як колись бувало.

Тоді сиджу мов закам'янілий, здержуючи віддих, боючись поворохнути ся, щоб ти не відійшла. Крізь зачинені повіки бачу тебе, твоє кохане, тихе обличчя і омліваю з роскоші.

Чи чуєш ти, мила моя, як в такі вечери говорю, молю ся до тебе, як відкриваю свою душу, як прошу, щоб ти не відходила більше?...

Чи чуєш ти се, пташко моя?...

Ні! ти сего не можеш чути, бо ти вже не та, що була, і не до тебе я молюсь, а до тої, що була давно — до тої моєї, ясної, єдиної.

Скажи, де діла ся тамта? На яку зорю переселила ся вона в землі?

Бо щоби та давня і теперішня ти була одна і та сама людина, тому не повірю. Лице те саме, та душа иньша, і ще яка иньша! Теперішньої і знати не хочу; вона мепі чужа, і не тільки чужа, але й ненависна.

І така приходиш до мене.

Коли настане ясна, місячна ніч і біле сьвітло паде мені на лице, тоді здасть ся мені, що се зимне сьвітло, се ти — така як тепер.

Воно проймає холодом на скрізь мов тіло і мені стає зимно, так страшно зимно, як тоді, коли ти відвернула ся від мене. Воно немилосердно доторкаєть ся мого лица і пересуває ся по ньому мов подув смерти, мов твій згідний погляд.

І в такі ясні ночі ненавиджу тебе цілою силою душі і проклинаю — ох! як страшно проклинаю!

І кричу до тебе такі слова, від яких волося біліє.

Чи чуєш ти їх? Чи знаєш, що я називаю тебе нещастєм мого життя і його проклятем?!...

І чи повіриш, що я тих ясних, місячних ночий дуже боюсь, а на темні, беззоряні жду, і як ще жду?...

II. На біблійну тему.

»Де чоловік, що душу свою положить за нарід свій?...«

І вийшли всі, всі до одного. Старі й молоді, багаті й убогі, всі покинули край, де на сьвіт народили ся, землю, в яку батьки їх силу і кров свою вложили, і вийшли в край далекий і незваний. Богаті лишили свої землі, достойники збулись достоїнств, урядники зложили уряди, заможні кинули достатки, та більша часть їх, ті мільйони малих робітників лишили недоспані за працею ночі, кривавий піт свій, працю над сили, голодні роки і тиху розпуку безсильних. А всі вони й поперед усього збулись тяжкої руки ненависного гнобителя.

І вийшли всі, а вів їх один чоловік, лиш один. Великий був, бо тернів за всіх. В тихі, зоряні ночі ставав у вікні своєї хати в місті фараонів. Над містом у прозорім повітрі здіймали ся в гору вітхання, болі і сльози пригнічених братів його. Всі ті їх болі і журби падали на його душу острим камінем і від того кровавилась і так безконечно смутна душа його. А дньом ходив між ними, клав пальці на зболілі ті душі, мов на струни арфи, а вони виспівували йому весь свій біль, усе пекуче горе.

І все, що було накипіло в їх душах, зібрало ся в його серці, всі їх почування стали його почуваннями, їх жите — його житем.

Тому він один тільки міг вимовити слово, яке дрімало в кожному серці, в душі кожного його брата. І він його сказав... Тоді піднесли голови всі невольники; їм вдалося, що знято їм з уст печать мовчання, а з серця тягар, і що се вони самі вимовили се слово, бо воно жило в них від давна, лиш пригнічене всякими болями. Поклонилися йому всі з його народу і сказали: „Веди нас“. І пішли за ним не питаючи, куди їх поведе, бо знали, що він душу свою положить за них.

І вийшли всі... Хорих і немічних з поміж себе повбивали; лекша-ж смерть від зичливої руки, ніж знущання ворога. Убрали білі сорочки, як на сьвято. І лица і серця їх були сьвяточні — сияла в них тиха радість.

І вийшли всі... Одного ранка встали як один муж і вийшли. Ніяка сила не могла задержати їх. Ішли, як ідуть з гір великі лявіни, як іде приплив або відплив моря. І не міліонами, з яких складалася, не числом своїм були сильні, лиш силою волі, бунтом душі і сьвідомістю ціли. Все вступалося з їх дороги.

І вийшли всі... А виходячи взяли по грудці землі, бо на ній батьки їх кров і піт свій лишили. І в останнє з очей їх покотилися сльози, які мали впасти каменем на їх гнобителів. Пішли, щоб не вернути більше, бо воля над усе.

І вийшли всі... Йшли довго, дуже довго. Богато їх упало на дорозі із знесилля, богато вмерло від утоми. І подерлися їх сьвяточні одежі. Та вони йшли, бо в серцях їх була віра.

Перебули море і за ним лишили все лихо, що до тепер не лишало їх ані на хвилю. І гніви там лишили і всякі зависти й незгоди, а душі їх стали мов тихі озера, над якими с'яє сонце.

А земля, до якої йшли, була вже перед їх очима: вся купалася в проміню сонця, але над нею яснійше сияла і манила очі й серця — воля.

Іван Франко.

Герой поневолі.

VI.*)

В каменіці, де отак не то чудом, не то припадком опинився Калинович, жила на першій поверсі графиня М. Дідичка славного історичного імені, славна колись красою та мастком вона вийшла за муж за польського магната, гуляла з ним разом за границею і здобула собі не менше голосну славу своїми любовними авантюрами. Повстанє 1831 року покликало її мужа назад до краю, до просторих дібр на російському Поділю. Загальний запал захопив і його; він узброїв свою двірню й слуг і зробив із них полк, який приніс йому більше слави серед шляхти, ніж пожитку польській справі: він був швидко розбитий і розсипаний, сам граф дістався до неволі і був висланий на Сибір, а його добра skonфісковано. Графиня ледво здужала вратувати те, що внесла мужеві в посагу, тай се через її гуляще жите за границею було дуже надшарпане. Вона спрдала останки, перенесла ся до Галичини, купила тут невеличке сельце та пустивши його в аренду сама жила у Львові дуже скромно. Все одягнена в жалобу, поважна з виду, з білим як молоко волосєм, хоч числила ледво 50 літ, вона була тепер горячою польською патріоткою. Ті, що не знали її шумного минулого, вважали її взірцем чесноти та посвячення, зразком старопольської матрони, що на своїх жіночих раменах держала й леліяла силу й славу Польщі та біля домашнього огнища берегла сьвяті дідів-

*) Див. Л.-Н. В., т. XXV, кн. I, стор. 13—39.

ські традиції. А ті, що знали графиню ліпше, мовчали і вдавали, що також вторують похвальним гимнам на її честь. Що їм се шкодило? Навпаки, слава, що окружала імя графині, переливала частину свого блиску також на весь шляхотський стан.

Нема що мовити, графиня живучи отсе вже дванацять літ у Львові дбала дуже пильно про те, щоб піддержувати свою славу. Вона швидко, якось непомітно виробила собі імя великої філянтропки, заступниці та помічниці всіх бідних, а найпаче бідних ветеранів польського війська, бувших повстанців та сьвіжих конспіраторів. Маючи широкі звязки та знайомости не лише в польських, але також у німецьких шляхетських та магнатських сферах вона справді могла зробити не одну прислугу, особливо в тих часах бюрократичної всевладности та самоволі. Вона не щадила заходів та просьб, вироблюючи одним посади, иньшим амнестії, ще иньшим увільнене з під поліційного дозору, пашпорти на виїзд за границю або дозвіл на пробуване в Галичині. Тай звичайних бідних, сиріт, що зголошували ся до неї за підмогою, вона ніколи не відправляла ні з чим, хоча все вміла так устроїти діло, що з власної кишені на всю ту філянтропію не видала ані крейцера. Прошаставши за молоду не малий масток графиня на старість зробила ся скупкою. Та про те вона вміла запомагати бідних чужими руками: тут напише білетик, особливо до якого міщанина, купця або Жида богача, який на radoщах, що „сама графиня“ написала до нього власноручно, трусне мошонкою і дасть у десятеро більше, ніж би дав з власного милосердя; а там, коли діло важнійше, а усмөтрений виконавець її філянтропійних інтенцій тугійший на кишеню або вже був натягнений, вона їде сама, в жалобі, з урочистою міною на лиці і з голосом повним релігійного намащення. І вже не легко знайти такого твердяка, щоб опер ся її просьбі, тим більше, що за кождою просьбою графині мов люта собака за вуглом сиділа погроза: через свої звязки й знайомости вона могла кождому пошкодити ще лекше, ніж помогти, і не один мав нагоду пожалувати, відмовивши коли будь її просьбі. У графині була добра память, і хто раз чим будь не догодив їй, міг бути певний, що колись у прикрій хвилі почує на собі її мстиву руку.

Входячи в літа графиня пристращала ся чим раз більше до двох річий: вона робила ся набожною, сповідала ся що тижня у Сауїтів, молила ся цілими днями і взагалі весь час вільний від виїздів за філянтропійними інтересами присьвячувала релігійним

практикам; а друга річ, се була охота сватати молодих дівчат і паничів. Роля свахи або посаженої матери була найлюбійша їй з усіх роль, які могла відгравати ще в життю, певно любійша від ролі Магдалени-покутницї. Вона сватала всіх своїх молодих своячок і свояків, віддавала замуж молоді вдови та розвідки, а з часом дійшла до того, що брала до себе на вихованє по десять або й більше молодих дівчат, сиріт по офіціялістах, ходачкових шляхтичах або урядниках, головни для того, щоб по двох-трьох роках могли віддати їх замуж по своїй волі і вподобі; саму відданицю звичайно не запитувано при тім; вона мала приймати свою долю з рук ясновельможної панї графинї, розплакати ся, впасти їй до ніг і бути до смерти вдячною.

І не треба думати, щоб графиня бодай при тім поносила якусь матеріяльну жертву. Вона брала „на вихованє“ дівчат не менше п'ятнадцяти літ, — молодших віддавала в теплі руки иньшим милосерним людям. Ті вихованиці жили у неї в селі і ніби товчачи ся домашнього господарства, робили безплатно всю чорну роботу сільських куховарок, наймичок та робітниць. За те віддаючи їх замуж графиня давала їм „гардеробу“, се-б то пару сорочок та иньшого дешевенького жіночого убраня, та пару дукатів „на нове господарство“; все було обчислене докладно так, щоб ніяка вихованиця не коштувала більше, ніж приніс її заробіток. Головне віно, яке давала графиня, се була її протекція: вона виробляла посади й аванси для мужів своїх вихованиць, приміщувала їх в данім разі у знайомих панів до „обовязку“ і не забувала за них і потому.

Того дня, коли скоїло ся бомбардованє, графиня провела весь ранок, як звичайно, на молитві. Коли-ж почали стріляти і насупроти її вікон почали будувати барикаду, вона веліла своїому льокайови Янови замкнути браму, а сама ставши біля вікна, так, щоб була заслонена муром а про те могла бачити все, що діє ся на площі, стояла весь час шепчучи молитви і визираючи крізь вікно. Декілька куль із площі сьв. Духа влетіло крізь відчинене вікно до її покою, та се не злякало її; вона була з лицарського роду і не бояла ся оружя; за її дівочих часів не перевела ся ще мода, що паничі для забави вистрілювали паннам корки з під черевиків в часі польонеза. Таким робом вона була сьвідком оборони й упадку барикади, бачила, як упав остатній оборонець поміщений у вікні сзуїтського костела, і дівчина, що сиділа в заглибленю,

бачила нарешті вчинок Калиновича. Видячи, як він з дівчиною на руках біжить півперек площі, вона скрикнула нараз до своєїго льокая :

— Яне! Живо! Живо! Біжи, відімкни браму і хапай тих двое до сінній! Живо, бо їх розстріляють на місці!

Ян скочив з ключем до брами і в саму пору втягнув Калиновича й дівчину до середини. Ледво заскрипів ключ замкаючи браму, на площі почули ся голоси коменди і гулане кроків цілої компанії вояків. Офіцер мабуть добачив іще Калиновича, що втікав із площі, але не бачив докладно, куди і як він щез. Порівнявши ся з брамою тої камениці, де жила графиня, він закомандував :

— Compagnie, halt!

Компанія стала. Офіцер покликавши до себе двох капралів, задзвонив до брами. В середині не було чути нічого, ніхто не відчиняв. Офіцер задзвонив ще раз і почав рукоятю шаблі стукати до брами та клясти по німецьки. Нарешті брама відчинила ся. В сіннях стояв Ян у багатій ліберії.

— Чим можу служити пану лейтнантови? — запитав він чемно.

— Хто тут живе? — запитав строго офіцер.

— Пані графиня М...

— Сама?

— Сама.

— Я бачив, що сюди тікали бунтівники, ті що з барикади стріляли на цісарське військо.

— Пан лейтнант помилили ся, — чемно але рішучо мовив Ян. — Пані графиня не має нічого спільного з бунтівниками. Справді перед хвилею я відчинював браму, але лиш на те, аби вратувати жите одного цісарського урядника, якого ще в остатній хвилі бунтівники хотіли розстріляти. Ось він!

І Ян відступивши на бік показав офіцерови й воякам Калиновича, що все ще безтямний і зомлілий лежав на камяній долівці сінній. Розуміть ся, що дівчини, яку він виніс із барикади, не було ані сліду.

— Прощу поглянути, — мовив далі Ян нахилиючи ся над зомлілим. — Під плащем цісарський мундур — на руках нема ані сліду пороху, тільки сліди чорнила на пальцях.

— Todt? — запитав коротко офіцер.

— Ні, зімлів. Мабуть дістав кольбою по голові. Бачите, циліндер заломаний.

— Gut. Ich werde es melden. Як прийде до себе, задержіть його. Compagnie, marsch!

І вояки пішли далі, а Ян замкнув за ними браму. Він увесь час потерпав, щоб Калинович не прочунав ся передчасно та не попсував своїми признаннями заімпровізовану ним історію. А тепер аж легше зітхнув та подякував Богу, що брехня побідила.

VII.

В тій хвилі Калинович застогнав і відкрив очі.

— Де я? Що се зо мною? — запитав він озирючи ся довкола.

— Між добрими людьми, — мовив Ян. — Не бійте ся нічого, все буде добре.

Калинович сів на долівці і озирав ся довкола з зачудуванням. У його голові шуміло, спомини недавно пережитого ще не жили.

— Де я? Хто ви? — запитав він знов вдивляючи ся в Яна.

— Ви в домі пані графині М. Я впустив вас, як ви тікали...

— Ах! так! А де-ж та дівчина, що я ніс її?

— На горі, у пані графині.

— То вона не вбита?

— Здаєть ся, ні. Пані графиня тверезить її.

— А вже не стріляють?

— Ні, вже втихло.

— А не будуть шукати за нами?

— Були вже тут. Надію ся, що не прийдуть більше.

— Були тут? Бачили мене?

— Бачили. Та ви не бійте ся нічого. Ваш мундур, ваші руки замазані чорнилом, а не порохом, переконали їх, що ви не повстанець.

— Господи тобі слава! — зітхнув Калинович. — Значить, тепер можу йти до дому?

— Я не радив би вам. Тепер іще не зовсім безпечно.

— Ах, так, певно! Чуєте? Гуде, тріщить — що се таке?

— Ратуш горить. Вояки стоять довкола і не дозволяють гасити. Шукають по домах. Лишіть ся тут іще троха, потім я проведу вас до вашого дому.

— О, спасибі вам! — мовив Калинович. — А до того мені треба подякувати пані графині за її доброту. Ой!

Калинович на згадку про графиню пробував устати, але почув біль у крижах і йойкнув. Ян поміг йому встати, запровадив його на поверх до свого покою і завідомивши графиню про все, приніс йому скляночку вина, сухарів і овочів. Калинович покріпився і сидячи в кріслі, поки Ян ходив услугувати графині, силкувався впорядкувати свої вражіння з недавно пережитих страшних хвилин. У нього сильно боліла голова, чувся якийсь глухий біль у крижах, і в цілім тілі якесь отупіння, мов після тяжкої праці.

В покоїку, де він сидів, було вже майже зовсім темно. Вийшов Ян і поставив на столі дві запалені свічки. Слідом за ним відчинилися двері і вийшла графиня.

Калинович чемпо подякував їй за ратунок, поцілував її руку і просив дозволу вийти і навідатися до свого помешкання. Графиня сіла на кріслі біля стола і оглянула його уважно від ніг до голови.

— Ви якийсь урядник? — запитала вона з виразом розчарування в голосі.

— Так, ясновельможна пані, канцелярист при державній бухгалтерії.

— Ваше ім'я?

— Степан Калинович.

— В усякім разі се дуже гарно з вашого боку, що ви не завагалися посвятити своє становище і наразити своє життя, коли ходило о боротьбу за наші спільні, святі ідеали.

— Ясновельможна пані графиня вибачать, — мовив Калинович, — я зовсім не думав ні про яку посвяту, ні про яке нараження.

— Ну, так! Чоловік не думає про такі речі, а йде за голосом патріотичного обов'язку.

— Ясновельможна графиня вибачать, — ще раз заперечив їй Калинович, — я зовсім не йшов за ніяким таким голосом. Я вийшов із канцелярії, коли там луснув гранат і запалив папери. Я хотів іти до дому, та застав вулицю загороджену барикадою.

— А все таки ви станули в рядах оборонців.

— Дуже мені прикро, що мушу ще раз спростувати погляд ясновельможної пані. Я не станув ні в яким ряді, але в куті, де мене не досягли кулі. Я чоловік не воєнний.

— А ся дівчина, яку ви видобули з під барикади, хіба се не ваша сестра, не товаришка вашої боротьби?

— Ні, ясновельможна пані. Сю дівчину я бачив сьогодні перший раз і навіть не знаю, як їй на імя. Догадую ся лише, що вона дочка мого бюрового товариша Валігурського, який справді стояв на барикаді і стріляв, доки не впав забитий обломком граната. Тоді вона вискочила з якоїсь криівки, крикнула „Таточку“ і зараз упала в низ. Я бачив, як на неї звалив ся повіз, а що в тій хвилі перестали стріляти, я вирвав ся зі свого кута, вихопив її з розвалин і поніс — сам не знаю куди.

Графиня зморщила чоло і гляділа на нього остро.

— То ви то все не з патріотизму?

— Ні, ясновельможна пані, не можу того сказати. Я не мішав ся ніколи в політику.

Графиня всміхнула ся якось квасно.

— Хіба-ж се політика? Боротьба за найсвятійші ідеали, за вітчину...

— Ясновельможна пані, я австрійський урядник, а з роду Русин...

— Ah! Comment il est mal élevé! — скрикнула графиня з виразом великого розчарованя не то сама до себе, не то до Яна, що стояв за її кріслом, а по хвилі додала знудженим голосом:

— Ну, добре, можете собі йти. Дівчиною я займу ся. На всякий випадок, коли ви були знайомі з її батьком, то дайте Янови свій адрес. Може вона захоче побачити ся з вами. Adieu!

І графиня встала, гордо подала йому два пальці, які він поцілував з низьким поклоном, і вийшла шелестячи сукнею.

Минув місяць від того часу. Ратуш згорів і з ним усї папери державної бухгалтерії. Калинович пробував на недобровільнім урльопі і нудив ся страшенно. Привиклий до неважкої, але щоденної і правильної праці, він тепер не знав що зробити з собою: вразу, коли ще в місті панував пострах стану облоги, він цілими днями сидів запертий у своїм покоїку, читав дещо, пробував навіть писати вірші і зараз же палив усе написане. Пізнійше, не вважаючи на сніг і слоту він ходив по вулицях і нараз спостеріг, що його щось надто часто тягне на Трибунальську вулицю. Чи то були спомини тих страшних годин, які він пережив у куті біля барикади, чи що иньше? Він силкував ся вмовляти в себе,

що має право ще хоч раз побачити ту дівчину, яку з нараженем власного життя виратував від нехибної смерти. Але задзвонити до брами гордої графині він таки не мав відваги.

Та ось одного дня, коли він вибирався власне на свій звичайний прохід, до його дверей хтось застукав. Калинович завмер зо страху; він усе ще боявся, щоб його як будь не потягнуто до одвічальности за нещасну барикаду. Він не знав, що робити: чи замкнути двері і удати, що його нема, чи просити незнайомого гостя, щоб ввійшов. Але двері відчинилися без його запитань, до покою ввійшов Ян у багатій ліберії і подав йому пахучий білетик.

— Пані графиня просять сьогодні на вечір, — мовив він, поклонився і пішов.

Весь той день перебув Калинович серед дивного зворушення. Він ходив довго по вулицях, стараючи оминаючи ринок і Трибунальську, кілька разів заходив до каварні, читав газети та не можучи нічого зрозуміти відкладав їх на бік. Нарешті прийшов вечір. Убравши ся в повну свою парадну Калинович узяв фіякра, бо на вулицях було болото, і під'їхавши до звісної брами на Трибунальській подзвонив. Брама відчинилася, Ян повів його на перший поверх до покою графині.

В ясно освіченім покою сиділа при столі в фотелю графиня, а обік неї бліда, тендітна панночка, скромно, але елегантно одягнена в чорну сукню.

— Пан Стефан Калинович! — промовив Ян впроваджуючи Калиновича до покою і віддалився. Панночка, що сиділа на кріслі біля графині, порушила ся якомсь нервово, немов хотіла встати. Але графиня легенько простягла руку даючи їй знак, щоб сиділа тихо.

Калинович наблизився і поцілував графиню в руку.

— Паница Емілія Валігурека, пізнаєте? — промовила вона з легким усміхом обертаючи ся до нього.

— Як би не слова ясновельножної пані графині, то ніколи-б не пізнав, — відповів Калинович і вклонився панночці.

Вона встала, обійшла фотель графині і простягла йому руку. Калинович з дивним почутем зирнув на ту дрібну, білу ручку, по якій ніхто не був би пізнав, що вона так зручно і вправно набиwала перед місяцем важкі Наполеонівські пістолети.

— Позвольте пане, — промовила вона троха горловим, але дуже приємним голосом, — подякувати вам за ваш справді герой-

ський учинок, що вратував моє життя. О скільки знаю з уст пані графині, був се героїзм поневолі. Тим гірше для вас, що ви потрапили на бідну сироту, яка нічим не в стані відплатити ся вам.

— Дуже низько пані цїните мене думаючи, що я чи то в тій хвилі, коли ратував вас, чи коли будь пізнійше хоч на момент думав про якусь заплату за се чи то з вашого, чи з чийого будь боку. А тепер, побачивши вас у перве, я справді щасливий, що мій мимовільний учинок уратував життя такої гідної і гарної особи, як ви.

При сих словах панна почервонїла і в заклопотаню глянула на графиню, тай Калинович почервонїв і втупив очи в низ.

— Il n'est pas si mal élevé, comme j'avai songé,— промовила графиня глядячи панну Емілію по голові. Потім вона почала розпитувати Калиновича про його рід, його уряд, його плату, про те, що тепер робить і що думає робити. Він відповідав на її питання по просту, щиро, нічого не прибільшуючи, і графиня слухала його оповідання очевидно зацікавлена та кивала головою. Потім попросила його лишити ся ще пів годинки і повечеряти з ними. Вечеря була дуже скромна, а що графиня при тїм не говорила багато, то й досить нудна. За вечерю Калинович сидїв против панни Емілії, а графиня між ними, при вузшїм краю стола. Графиня заставила Калиновича розповісти ще раз при панні історію памятного дня 1 падолиста, і Калинович чув, що сим разом оповідав цікавійше, ніж перед місяцем, декуди навіть з гумором, так що на лицах обох дам показував ся легенький усміх.

— А я пана давно знаю з оповідань небіщика татка,— промовила панна Емілія. — Дуже часто говорив мені про свого бюрового товариша. „Одинока щира і чесна душа в наших бюрі“,— так мовляв він звичайно, — „лише шкода, що такий забитий шварцгельбер“.

— Так, ваш покійний татко часто докоряв мені шварцгельберством, хоча признаю ся по щирости, я ніколи не розумїв гаразд, чим тут я заслужив на докори. Я чоловік простий, не вчений і не очитаний. Знаю свою бюрову роботу, яка мене годує, і свою присягу, яка мені велить робити точно й чесно. Тай годї. Але се не значить, щоб я по за сими межами не міг розуміти спра-

ведливих жадань чи то польського, чи руського чи якого иньшого народа.

— Pas mal dit ! — мовила графиня хитнувши головою.

— Я часто просила татка, щоб запросив коли до нас до дому того закованого шварцгелбера, — мовила далі панна, — але таточко не хотів. Він і не знав...

Вона не договорила і притулила хустку до очей утираючи сльози.

Графиня встала. Калинович поцілував її в руку, з далека вклонився панні і пішов. Він не знав, що думати про сю свою візиту, про її ціль і значінє, але почував, що без значіння вона не лишиться ся. І справді, по кількох тижнях, деь при кінці лютого 1849 року він дістав знов запросини від графині, щоб потрудився відвідати її на хвилину. Сим разом графиня прийняла його сама. Вона запитала знов, чим він займає ся. Калинович відповів, що все ще не має постійного занятя, бо державну бухгалтерію касують і реорганізують. Правда, його не відправлено зі служби і плату, 20 ринських місячно, йому дають, але що буде далі, сього він не знає. Графиня вислухала його мови і сказала йому по prostu :

— Подавайте ся до намісництва.

— Вельможна пані графине, — мовив Калинович, — я вже розвідував. Там усі такі посади, на які я міг би подати ся, давно вже обсажені.

— То байка, — мовила графиня рішучо. — Зараз сьогоня лагодьте поданє. Не говоріть ні про яку посаду, а подавайте ся. Залучіть які маєте сьвідоцтва, папери. Зрозуміли ?

І не ждучи його відповіді вона встала і подзвонила. Явив ся Ян і подав зачудованому Калиновичеви плащ і кальоші.

Калинович подав ся, хоч не мав ніякої надії на те, щоб його поданє осягнуло яку ціль.

VIII.

Новий намісник Голуховский був уже звисний як чоловік острій, безоглядний службиста; говорили, що хоче зорганізувати намісництво і загалом усю політичну адміністрацію в краю як свою праву руку і добирає людей здібних, енергічних та рішучих. Калинович не почував у собі таких прикмет; він був добра, терплива та точна рахункова машина, але не жаден адміністратор. І справді

з разу здавало ся, що його надії на одержанє посади в намісництві зовсім марні. Минав тиждень за тижнем, а відповіді не було ніякої. Калинович ждав з разу терпливо, з тою терпливістю впертого та при тім пасивного Русина, на яку вложили ся довгі віки політичної й соціальної залежності та невласповідности. Він пробував через знайомих возних та иньших канцеляристів, що служили в намісництві, засягати відомости, як стоїть його справа, але ніхто не вмів сказати йому нічого певного; одно тільки було певне, що всі персональні справи взяв у свої руки сам намісник і жадна, навіть найпідряднійша помінація в політичній службі не робить ся без його відома.

Положенє Калиновича робило ся чим раз прикрійше. По скасованю старої державної бухгалтерії, яку тепер на нових основах перероблювано на краєву фінансову дирекцію, йому грожила перспектива, коли не дістане посади в намісництві і не зголосить ся заздальгідь до якої иньшої державної служби, лишити ся зовсім на леду, без ніякого удержаня крім малесенької пенсії за дотеперішню 20-літню службу. Кілька разів він збирав ся йти до графині та просити у неї поради, а в разі чого й протекції, та все щось неначе спиняло його. Нарешті, вже геть у великім пості він наважив ся піти до намісництва, відобрати своє поданє й аллеґати і подавати ся куди инде, хоч би до суду. Та на превелике диво як раз того самого дня, коли надумав сей крок, одержав із намісництва візванє, щоб того й того дня ставив ся в повній урядовій параді на авдієнцію до самого намісника.

У Калиновича аж жижки затрусили ся. Він увесь тремтів зі страху, що мусить ставати око в око перед таким великим та страшним паном, який йому видавав ся силою першою по цїсарі, а другою по Бозі. Та се не був страх розпуки й безнадійности, а навпаки, на дві того страху ворушило ся радісне почутє, що чейже воно не надармо, що та авдієнція буде великим і щасливим зворотом у його житю.

Завмирало серце у Калиновича, коли того памятного дня вхоридив у браму намісництва і низенько поклонив ся пишню вбраному портієрови, що стояв у брамі з золоченою булавою в руці. Ще дужше завмирало його серце, коли пройшовши пару сходів і довгий корідор він війшов до почекальнї перед авдієнційною салею і знов низьким поклоном ушанував слугу, що зажадав від нього завізваня. А вже як завмирало його серце, коли той сам слуга

після ряду інших імен нарешті викликав його і відчинив перед ним двері до авдієнційної салі, сього ні словами сказати, ні пером описати. Майже безтямний увійшов Калинович до тої салі, оббитої червоними тапетами, з меблями також оббитими червоним адамашком, з великим бюро, застеленим червоним сукном. Перед його очима зачало колихати ся та клубити ся якесь червоне море.

Він зупинив ся недалеко дверей не знаючи, чи йти далі, чи ні. В тій хвилі з за червоного бюра встав високий пан з острими та виразними рисами лица, з носом довгим і острим як гуцульський топорець, з бакенбардами і виголеною серед них бородою і звільна наблизив ся до нього. Сей пан міряв його уважно проникливими, не то сердитими, не то згірними очима.

— Слухай, Калинович, — промовив нараз високий пан різким, троха носовим і дуже неприємним голосом, — що ти собі думаєш? Ти з роду Русин, був на польських барикадах, кваліфікації не маєш і подаєш ся на цісарську посаду до намісництва. По якому се?

Що доси в Калиновича подирав мороз за плечима, а тепер було йому так, немов би хтось обілляв його окропом. От тобі на! Дождав ся посади, нічого сказати. Намісник знає про його пригоду з барикадою! Значить — замість посади попруть на старі літа в рекрути, як многих інших барикадних героїв. У нього дух заперло. Він стояв німий, блідий і тряс ся всім тілом.

— Ну, що, не відповідаєш на моє питанє? — настоював намісник не зводячи з нього допитливих очий і очевидно любуючи ся його смертельною тривоگو.

— Екс... екс... екс... — пролепотів Калинович, але не міг вимовити навіть першого слова.

— Ну, що? Говори сміло! — заохотив його намісник троха змякшуючи голос.

— Експелєнціє... я... я... власне... хотів, — вигикував, мов викидав із себе поодинокі слова бідолашний Калинович.

— Ну, що ти хотів?

— Хотів... власне... сьогодні... відібрати своє поданє.

— А то чому?

— Бо розміркував... що я... куди мені... до політичної служби...

— А чому ти не розміркував того вперед, заким вносив поданє?

— Екс... екс... ексцеленціє... я... я...

Він завагався. Чи згадувати про графиню? Щось немов долонею затикало йому уста. Якесь вроджена гордість наложила пута на його язик. Ні!

— Я... я був дурний, — вищідив він.

— Бачу й сам, що ти дурний. Навіть тепер не вмієш вибредати ся. Ну, скажи, на що мені такого урядника? Де я його подію?

— Ексцеленціє... я не маю претензії на високу посаду... я на найменшій готов щиро й чесно... — осьмілився промовити Калинович, у якого лагідніший тон намісника знов збудив деяку надію. Та бідолаха знов не в ті двері попався.

— Слухай, Калинович, — перервав йому намісник остро, морщаючи брови, — не говори мені про свою щирість і чесність. Се твої особисті прикмети, до яких мені нема ніякого діла. Для мене головна річ служба. Будеш нечесний у службі — підеш до криміналу. Будеш нещирий у службі — нажену тебе. Про се нема що й говорити. А мені поперед усього треба людей розумних, енергічних, смілих, кованих на всі чотири ноги, розумієш? Таких, щоб уміли зручно сповняти мої накази і навіть те, чого я їм не наказав. Щоб уміли відгадати мою волю, мою інтенцію. Щоб уміли робити моїм іменем, не наражаючи мене на одвічальність... робити урядово і ховати кінці в воду... щоб уміли в данім разі змовчати, а коли треба, то й потерпіти там, де через се можна відвернути одвічальність від мене. Розумієш? Я потребую таких урядників, щоб були в моїх руках без душі, без волі, без сумління, а про те все мали голову на карку. Розумієш, Калинович?

— Одно розумію, ексцеленціє, що я на такого урядника не здатний, — мовив Калинович.

— Так, маніпула маніпулою й буде, — згідно буркнув намісник і зробив такий жест, немов хотів відвернути ся. Калинович поклонився, щоб іти геть, уважаючи авдієнцію скінченою. Та нараз намісник знов обернув ся до нього, немов нагло пригадав собі щось.

— А слухай, Калинович, скажи мені, як то ти бився на барикаді?

— Ексцеленціє, я не бився.

— Не бився? А як же ти виратував ту панну... як її... Валітурску з розвалин барикади?

— Ексцеленціє, я... я... нехотячи.

Ані один мускул не дрогнув у камянім, мов сокира наостре-
нім лиці намісника, тільки блиск очий зраджував, що він сьміяв-
ся в душі.

— І що ти зробив тій панні, що вона від тоді плаче і жалує
ся на тебе?

У Калиновича знов мороз подер за плечима.

— Екс... екс... ексцеленціє, я нічого не знаю. Я переніс її
вомлілу на руках...

— Еге, переніс на руках! Добре переніс! Тепер дівчина
нешчаслива, плаче на тебе. Зараз мені йди й заспокій її. А як бу-
деш мати від неї посвідчене, що вона не має до тебе ніякої пре-
тенсії, тоді приходить сюди по резолюцію. Инакше й бачити тебе
не хочу.

Мов п'яний вийшов Калинович із намісництва. Що за нова
халепа наскочила на нього? Чого хоче та панна? Що йому ро-
бити? Не думаючи, не тямлячи як і куди, він якось поневолі опи-
нив ся на Трибунальській і подзвонив до відомої брами. Яп не
кажучи ані слова попровадив його до графині. Гикаючись і плу-
таючи ся Калинович оповів їй, чого жадає від нього намісник.

— А ви справді знайшли ся не гарно, не по кавалерськи,
— остро й холодно мовила до нього графиня. — Ви-ж від першого
разу могли побачити, що панна Емілія не байдужа до вас, а про-
те стілький час не навідували ся, зовсім забули про неї. Бідна
дівчина, скільки вона наплакала ся!

— Вельможна пані графине! — крикнув переляканий Кали-
нович, — клянуся сумлінням, що я нічогосінько не завважив. Та й
де-ж би я сьмів!... Я чоловік без становища, без роду... вже майже
сороклітній... а панна Емілія...

— А от бачите! Прошу, входіть ближше!

Графиня повела Калиновича до сальону, де за фортепяном
сиділа Мільця, хоч і не грала.

— Мільцю! — мовила графиня, — представ собі, твій пап
кавалер нічого й не догадував ся!

— Панно Еміліє, — мовив Калинович наближаючи ся та ці-
люючи її руку, — вибачайте мої сліпоті. Але такого щастя я ні-
коли не міг надіяти ся... не сьмів би...

— Ну, ну, не треба бути знов таким несьмілим, — мовила
всьміхаючи ся графиня.

— Вельможна пані графине! — мовив Калинович не випускаючи руки панни Мільці, — в отсій радісній хвили не відмовте бути нам сиротам за матір!

І вони обоє впали перед нею на коліна.

— Боже вас благослови! — набожно промовила графиня, кладучи їм руки на голови.

Не минуло й пів години, як Калинович знов вертав до намісництва, сям разом уже на правду п'яний — п'яний не лише двома келішками вина випитими у графині з нагоди своїх заручин, але головню п'яний щастем, що так несподівано впало на нього. Він мав при собі лист від графині, який і вручив намісникови.

— Ну, так то добре! — мовив намісник. — Гратулюю тобі заручин і прийми від мене отсе!

І намісник подав йому срібну табакерку, повну дукатів.

— Се тобі на нове господарство. А зараз по шлюбі одержиш декрет номінаційний на рахункового офіціяла з платою 50 ринських місячно. І зараз по шлюбі прийди до присяги. А пенсія числить ся тобі від завтра; завтра починаеть ся й служба.

Намісник махнув рукою — авдієнція була скінчена.

Отой час від заручин до шлюбу був певно найщасливійшим часом у житю Калиновича. Все його тїшило: і надія мати молоду, таку гарну, таку скромну жіночку, і так несподівано одержана, така корисна і висока в порівнаню з давнійшою посада, і нова служба в бюрі, де його шанували, знаючи, що він в ласці у намісника і що намісник сам обдарував його. Та по шлюбі швидко все змінило ся.

Властиво не все. Службові відносини Калиновича були добрі, намісник був задоволений з його роботи і хвалив його точність та пильність. Але дома все пішло погано. Незабаром по шлюбі показало ся, що Мільця ані не думала плакати та тужити за ним, що всю ту історію вплескала графиня, якій доконче захотіло ся віддати її за нього за муж і позбути ся її з дому. Подруже було зовсім не діbrane, і Мільця швидко дала Калиновичу до пізнання, що він немилий, осоружний їй. Правда, вона тягла супруже ярмо, не маючи куди діти ся, але домашнє жите Калиновичів було погане. Не поправили діла й діти, два хлопчики, яких Калинович дуже любив. Мільця взяла їх вихованє зовсім на себе і майже не допускала його до них. Вона ненавиділа в ньому особливо його „gu-siństwo“ і пильнувала, щоб воно, борони Боже, як зараза не при-

щепило ся її дітям. По пятох роках такого жита Калинович почав нити, а застудивши ся раз якось у зимі і набравши ся черевного дуру він уже хорий по якійсь домашній сцені непевним кроком пішов до шиночку, випив там чотири гальби зимного пива і звалив ся без тями до долу. Його занесли до дому зомлілого. Лікар прикликаний милосерними сусідами тільки головою похитав. Мільця не хотіла й глянути на недужого.

— Так тобі треба, старий собако! — бурчала вона. — Вмирай уже раз. Затроїв ти мої молоді літа, то й не думай, що я буду жалувати за тобою.

Калинович відзискавши на хвилю притомність чув ті слова. Він не сказав нічого, закусив губи, щоб не застогнати з болю, повернув ся лицем до стіни і сконав.

Його сини вирости на горячих польських патріотів; про руський рід свого батька навіть не чули ніколи.

І скільки то їх, вольних і невольних героїв, пішло отак на пронале! З давна привиклі цінити себе і все своє за ні за що, а бити поклони перед чужим, вони при сильнійшій подуві історичного вітру відставали від своїх, а у чужих, яким віддавали свою силу, своє серце й жите, не знаходили ні признання, ні пошани, ні памяти. Забудем покриває також потомність їх діла й могили.

Марія Колцуняк.

На стрічу сонцю золотому.*)

(повість).

V.

На дворі була чудова провесна. Подекуди стояв ще сніг, та місцями, де вже просхло, добувалась із землі зелена, молоденька, ніжна травиця. Штефан вертав із школи. Мов ходячий труп виглядав тепер, так його з'їла страшна жура. Сонце так ясно с'яло, воробці цьвірінькали, дорогою плила в леду та снігу стоплена, брудна вода. І сонце відбивалося в ній і скрашало навіть і ту брудну калюжу. А небо було таке синє та чисте! А в Штефановім серці такиї був сум і розпука! Він рад би відси летіти далеко, далеко; втопитись або вбитись, скінчити з собою, не бути — було його єдиним бажанем. Але ні! умерти безчесним!? Ні! то мусить вяснити ся! Як єсть Бог, як єсть справедливість, то вяснить ся!

В малім городці перед його станцією вже також починала зеленіти ся трава і малий Мись повиносив свої забавки та укладав їх на муріжку. Укладав і свої образочки. Надійшов Штефан, став і дивив ся. Дивив ся, говорив з хлопчиком, мабуть пригадував собі ті щасливі хвилі, коли то і він міг ще так весело та безжурно сьміятися, лише що він ніколи не мав таких гарних образочків. О, отсей більший від усіх — що то? що то? чого Штефан так збілів і немов заточив ся — що то? який гарний, дзвінкий хлопець!

— Миську, ти звідки маєш той образочок?

— Хтось мені дав! Згадайте! — і малий збиточник сьмішно скривив ся.

*) Див. Л.-Н. В. т. XXV, кн. I, стр. 50—74.

— Що? ні? той пан, що ти так його любиш, той такий гарний, рум'яний пан Корчак? А може той чорний Сичик, а може Глицький?

— А що дасьте, як скажу хто?

— Куплю коника.

— Направду?

— Направду.

— Ну, то він, Корчак, і він мені ще багато таких дав, та не скажу де тамті, бо не можна.

Та Штефанови було досить. Схопив карту, вбіг до своєї кімнати, впав мов знесилений на ліжку і перший раз заридав, в безладю викидаючи слова:

— Боже, дякую Тобі! Господи добрий, дякую, дякую.

А відтак, як угамував ся трохи, пішов знов до міста. Дорогою забіг до Сичика і просив його йти з собою до Корчака. Пішли.

Корчак трохи здивував ся відвідинами в сій порі, та то нічого, бо всяко буває між колеґами.

Штефан приступив до нього, витяг „образець“ і каже:

— Диви-но, Корчак, який я маю гарний образочок. Пізнаєш його? Справді! Який то незрівняний дотеп — розпороти чужу кишеню та казати дитині насипати туди таких образочків. Справді! се незрівняний збиток.

Сичик уже покмігив, до чого воно йде і з дива аж заїмів.

А Корчак то блід, то червонів. Хотів відперти ся всього, оправдував ся, навіть кричав та злостив ся, але Штефан твердим голосом почав говорити:

— Се була невольна пімста. Та біда, товаришу, що не дуже мудро обдуманна. Коли захотілось тобі втягнути мене в таку біду, було пождати, поки Мись вкине всі карти, то тоді може ніколи не була-б вийшла правда на верх. Або знов було знайти когось такого, щоб міг посвідчити, що я граю в карти. Но, розумієть ся, що мені не хотіли вірити, що я не грав, кинули навіть підозрінє, що я грав по кнайпах та норах, та єдиним доказом на те, що я грав, були карти знайдені в мойому плащи. Коли оце я знаходжу таку-ж саміську карту, так само значену і довідую ся, що її дістав Мись від пана Корчака! То значить, що пан Корчак казали йому розпороти мою кишеню і повкидати в неї карти. Ти можеш казати, що ні, що то лише малий щось плете. Але оправдати ся тобі не вдасть

ся, бо чому-ж малий не сказав на кого иньшого, лиш на тебе? О так! тепер я розумію добре, куди то йшла та твоя поправа, те твоє каянє! І скажи: за що ти мені се зробив? Ти відповіш, що я тобі докучав, що мішав ся в несвої річи. Але послухай: ти зражував нашу справу, ти помагав міцнійшим против слабших, а я того не міг стерпіти. Ну, ти пімстив ся на мині, а тепер най буде так: коли ти будеш відпирати ся сього вчинку, то копаєш яму сам під собою, бо-ж знаєш, що докази против тебе, і ще друге: що на се, що ти граєш фальшиво в карти, таки є сьвідки. Та послухай: наколи ти присягнеш мені, що все будеш іти лише з нашим інтересом, що ніколи не зрадиш народньої справи, то я тобі всьо прощаю, не буду з того робити вжитку, лише піди, склич нашу громаду та зніми з мене ту нечесть, поверни знов довіре товаришів, і я готов іти з сеї гімназії тай шукати щастя в чужій, так як мені се присудив збір учительський. Я беру матеріяльну кару, звільни-ж мене бодай з моральної. Ну, вибирай.

Підчас сеї мови Корчак страшно мішав ся на лиці. Врешті, коли зрозумів цілу шляхотність Штефанової бесіди, те його самовідреченє лише для того, що йому здавало ся, що буде міг зискати ще одного робітника на народній ниві, то не знав де діти ся із стиду, видячи таку перевагу противника над собою.

Штефан видів боротьбу, що точила ся в нім.

— Товаришу, — казав — вибери послідне. Скинь уже раз із себе ту лож, скинь те підхлібство висшим. Ти-ж знаєш, які вони, ті твої приятелі панички. Ти видів, як відступили тебе в даній хвилі. Я знаю: ти знайдеш у них і ласки і гроші, але поважання — ніколи. А в своїх знайдеш його, коли лише щиро покаєш ся. Ніколи не за пізно на каянє, ніколи не за пізно вернути до праці для народу.

Сичик усміхнув ся і сказав:

— О, ти повинен бути або ксьондзом або адвокатом, так гарно вмієш проповідати.

Та Штефан говорив своє далі:

— Я признаю ся, що я може за остро тобі докучав, що небрав на увагу того, що не у кожного відважне серце, що врешті нам дарма бути відважними, коли у нас пливе кров сто поколінь битих панською нагайкою. Та я хотів власне, щоб та боязнь від нас за гори та ліси втікала і тому може часом переборщив троха.

Сичик знову сьміяв ся:

— Ану, що ти ще почнеш плакати, тай скажеш, що ти всьому винен. Ану, будемо видіти. Ти повинен би вбрати покутну верету, носити голову попелом, ходити від села до села, проповідувати покуту, жити наче сьвятий та ще вигадувати на себе якісь гріхи.

А в Корчаківій душі йшла страшна боротьба. Бо він не був з ґрунту злим хлопцем, лишень власне йому бракувало відваги бороти ся з міцнійшими, а ще до того була й боязнь бороти ся з ними. Та він уже не раз, не два переконав ся про те, як платять йому ті приятелі за його понижене та рабство і навіть його рибяча кров бунтувала ся против того. Та він не хотів їх покинути, бо тим признав би слухність Штефанови, а на нього був лихий і конче хотів на ній пімстити ся. Та тепер для нього вже не було виходу: вістрє ножа змірене в груди иньшого, звернуло ся проти нього самого. Його поганій поступок викрив ся, а врешті і моральна перевага противника була так велика, що він попросту сгидав ся своєї малодушности. Видів себе безсилим у борбі з Штефаном, якого великодушність поборола його, і він постановив, коли й узнати себе побідженим, то принаймі свій підлий поступок закінчити чесно. Мнучи нервово карту в руках говорив перериваним голосом:

— Так, признаю ся до всього. То я все вистроїв. Признаю ся до того і каю ся. Ти правду кажеш, що ті наші „опікуни“... вони мене гласкають, та не шанують і не будуть ніколи шанувати перекинчика. О, вони страшні, як вони омотують свою жертву ласками, усьмішками, а так легковажать! Вони безгранично підступні, хитрі, а часто навіть підлі. Самі вщипили нам у кров та кість ту служальність, не дали нам розвинути ся, не дають і тепер дихати, а так уміють використовувати наші слабі сторони, так уміють лестити ся і так легковажать! А тепер я вже йду; прирікаю тобі з глибини душі, що покаю ся і сповню все, що мені наказує обовязок.

Подали собі всі три руки і вийшли. Корчак попрямував до директора. Оповів про все, до всього признав ся і просив лише о сьвідoctво відходу (бо не хотів довше в сій гімназії оставати) та о дозвіл прилюдного оправданя Штефана. Директор прирік дати сьвідoctво відходу, розумієть ся, з нотою обичаїв як найгіршою, та на послідне жадане не дозволив, підозріваючи в цілій афері „rusińska intryga“.

Ще сього самого дня знали всі Українці про цілу справу і не знали з чого більше тішити ся: чи з увільнення Штефана від кари, чи з навернення Корчака. Але властиво увільненє Штефана від кари з боку „висших“ не було цілковите: вправді міг оставати в сій гімназії, та за політику таки присудили йому наганні обичаї а тим самим і чесне 20 ринських. Та що було робити!

А Корчак вскорі по сім поїхав до иньшого міста шукати собі долі; ані Штефан ані товариші не могли довідати ся, що з ним потім стало ся.

VI.

І знов скінчив ся рік. Були літні, свободні вакації, які Штефан перебув як звичайно — два перші тижні дома, а далі на лекції у одного сьвященика. Мусів собі дещо заробити, бо батьком раз більше знемагав, то й мусів Штефан часом ринський-два і до дому дати.

А потому знов почала ся шкільна наука.

Біганє по лекциях, дома наука часто в нетопленій хаті, в школі насмійки та шпильки професорів, котрим він став ще більше ненависним від своєї афери з Корчаком, і такі иньші приємности студентського життя. Та все те зносив Штефан відважно; він мав уже лиш два роки до осягнення своєї мети — лише два роки до здання матури, а відтак буде міг цілий свій час посьвятити на студії своєї рідної історії, та буде міг приготовляти ся до звання вчительського, бо як він казав: доки в нас не буде своїх шкіл, а в них патріотичних учителів, що виховували-б нашу інтелігенцію, доти не буде в нас добра.

Зима. На дворі мороз та вітер, у хаті також зимно, а Штефан сидить при малій лямпині і вчить ся. Ноги від зимна зледоватіли, руки здеревніли, тіло переймає дрож. Він знімає з клинка плащ, накидає на себе і далі вчить ся та читає. Або і без плаща пересидить десь далеко поза північ. Тіло здеревніло, та серце живо беть ся, а голова аж горить.

— То все пусте, все байка; то так любо читати. Те місце-таке чудове в Дон Карльосі:

Позволь мені ридать, гіркії сльози лити,
Єдиний друже! Не маю нікого, ах нікого!
На тій великій, широкій землі нема нікого.
І як велике царство батька мого

І як далеко скорії вітрила
 Срібну іспанську флоту хвилями несуть, —
 Нема такого місця, сторони такої,
 Де б міг я плакати — крім твоєї груди.
 Друже єдиний, я сльозами молю,
 На найсвятійше тебе заклинаю:
 Не відганяй мене із місця того.

— Та ні! воно в перекладі не виходить так гарно, як в устах Шіллера. Які чудові його драми!

— Як повна глибокого трагізму та скарга на самотність в устах королівського сина! Він бідняга так бажає любови, приязни, а всюди знаходить лише переслідуванє та ненависть, кожний його крок слідають, власний батько ненавидить його.

— О, який-же я щасливий при всій своїй бідності, що маю де серце ogrіти, що маю таких любих родичів. Чи зможу я коли віддячити ся їм за те, що віддали мене до школи, що дали пізнати стілько гарного, що дали змогу познайомити ся з творами духа такого Шіллера.

От таке снувало ся в Штефановій голові при читаню, і був би нерав і до раня читав, та ба! завтра треба йти до школи, треба мати голову на карку і сили до біганя по лекціях. Він клав ся спати і засипляв твердим, молодим сном.

Але щось з дому довго ніхто не приходив. Що то такого? Ні пишуть, ні приходять, — чи би не дай Боже яке нещастє? Коби лише скорше до суботи, то мусить навідати ся. Піде сам, хоч як не має часу.

Приходить субота. Штефан увільнив ся на неділю від екзорти, і таки ще в суботу йде до дому. На крилах гонить, туга його жене, якесь сумне прочутє лиха.

Приходить. Уже темний вечір. В печи горить огонь, на припечку блимає каганець. У хаті несвітський сум. Мати сидить на припечку коло каганця, пряде кужіль тай утирає тихі сльози. Андрійко сидить мамі в ногах тай щось пипляє у книжці, мала п'ятилітня Доцька спить, а Катря вишиває вуставки, що пишні та красні, усїлякими взорами та волічками, лише не собі, а якійсь богачці.

Входить Штефан у хату, каже „Добрий вечір“, витає ся з мамою та сестрою і дивить ся за батьком.

— Де дедик, мамко? (він усе ще каже дедик, не може від-
викнути).

— Спить, синку, на печи. Тихонько, от боле шо уснув. Ой
змучив-же сї він тай змучив через оцих дві неділи.

— То шо такого? Дедик слабі?

— Ой, слабій синку тай нидужий. Вже оце другий тиждень
як горить. Вже сї і на смерть віспідавав. Добре, шос прийшов, бо
все ті згадує.

— А чому-ж ви мамко не дали мені знати?

— Бо тато не хоче; хотів би ті уздріть, але ни хотів аби
за тобов посилати. Каже: най сї вчит, він і без того має доста
клопоту на свої голові.

— Ну, то я хоть тепер беру у сусіда коня тай воза, тай їду
по дохтора. Чей Бог дасть, виратує.

Вона гірко розсміяла ся.

— Поїдеш по дохтора! От, якбис мав де який крейцір, то
дай, аби було чим за похорон заплатити, але ни за дохторами
їздити! Ой, ни на нашу то кишеню нараз за пописану цидулку тай
за флєщину медєцинів десіть срібних увалити. Тай таки й тато
сам не хоче. Тай шо му вже дохтор поможе? Були коло него вже
і Прокопиха і Майрун, були, ни бій сї, ратувалам чим моглам, ни
жалувалам їм за лїк і послїдну мєсчину муки дати, бо то свїй,
приїме шо є, али як найвисший дохтор скаже: уже тобі конец, то
нима шо куда крутити. Ни нам правувати сї з Богом.

Хорий пробудив ся від розмови, що з лєдвї чутного шепоту
переходила в чим раз голосїйшу скаргу.

— Стара, ти з ким говориш?

— Таже Штефан прийшов.

— А най-же над тобов ніколи ласка Божа не загасне, що-с
приїшов. Ходи-ж синку д' минї.

Штефан виліз на припїчок, уклєк на нїм тай став слухати,
що батько казав.

— Ади синку, умираю. Тай ми посьлїдна жура була, що ті
не звижу. Ой синку, гору-с ми з плєчий знев, най ти Бог за-
платит.

Штефан плакав великими, нечутними сльозами.

— А ни плач синку; такий вже час прийшов, тай мус уни-
рати. Синку, гору-с ми з плєчий знев, здойми ще й камїнь. Тежкий
той камїнь. А диви, четверо їх лишею на оту хатчину, тай той

Антось аж рве сі до книжки, та нема відки. Ади, дівки підуть у службу, а до Марії уже хоче якис приставати, також коваль, на кузню хоче йти. Не дуже він богач, але хоче її, а она його, тай може мут якос тручѣти біду навперед себе. Але отой Антось, то також якес удало сі таке марне та біле, а таке охотне до книжки, шо ей де! То поможи ти їму де якого кавалок хліба добити сі, чи вже у школі, чи де у лекшім ремеслі, — не покинь його, тай маму не покинь. Ади синку, ни гнівай сі, шо ти так голову обтежую, але ти одна моя надія, один поратунок. Обіцѣй мені синку, що їх не покинеш; старій не багато треба, от лижку страви, але хлопець? Він тепер ще тут до школи ходить, але відтак... Обіцѣй мені — просив, аж молив слабим голосом Андрій.

— Обіцѣю вам дедику, присєгаю сі.

— Декую ти синку тай прощѣй ні і раз, і другий, і третий. Ходи Юстинко тай ви дівчѣта, тай прощѣйти ні також, докім ше при памѣти. Тай Марії перекажіт, що і благословлею тай прощѣю. А Штефана слухайте як мене самого, він вам тепер і рѣд і порѣдок і дедьо.

І всі прощали батька і глухо заводили. Лишень Марії не було; десь може на морозі чуже шмате жмикала, або корови доїла сарака.

А Андрій вичерпаний розмовою з сином тай прощанєм попав знов в безпамятну горячку.

У печи погасло, лише каганець блимав, мама з доньками заводила, Штефан із страшного болю минав ся, а Андрій час від часу викидав поодинокі слова.

— Ні, я не пес — ви не маєте права. Ой, ой, ой, ратуйте! Мій син фальчівник? брешете! Си-но-ноньку, не покинь їх слабих.

Потім здавало ся, що вснув і в хаті всьо стихло, а по годині Андрій був зимний труп.

Гей не дай Боже, який туск у хату вступив, гей не дай Боже! А то треба було мерця спорядити, побігти до паламаря за подзвінне, а їх хата на краю села, тай ще до того не дуже їх і сусіди навиділи, бо Андрій небіщик був і зайшлий, і якийсь таки ниньший від усіх них. Тай треба було самим мерця нарядити; хто-ж тепер піде деяких людей шукати, тай таки чи прийде тепер хто у такий мороз тільки сьвіт? А завтра неділя, знов те саме, тай гріх таки, як тіло застигне, збиткувати його.

І мати з сином сами вбїрали батька: у білу сорочку, у синї гачі, у білий, писаний кптар, у чорний сардак. Здало би ся тото в хатї, але він уже більше нічого від них не запотрібує, то най лежить як газда, бо собі на то заслужив. А відтак, як уже його файно вбрали тай спорядили та на лавици уклали і руки мов до Оченашу зложили, пішов Штефан, хоч уже була темна нічка, до паламаря тай до дяка, аби дозволили взяти хрест тай сьвітло. До єгомостя, годити ся за похорон, мав іти аж завтра, бо нинї було вже за пізно.

Десь уже коло опівночи прийїс Штефан сьвітло тай хрест, а дяк прийшов перечитати псалтирю.

Сьвітло горїло, мама з доньками заводили, Антось плакав, дяк монотонним голосом читав псалми, а Штефан каменїв з болю тай роздумував, відки взяти грошиї на похорон.

А завтра була недїля. Так сонце ясно сьвітїло, а сьнїг так блищав та горїв під його промінєм, искрами-самоцьвітєм сипав. Довгою дорогою йшли люди до церкви. Такї вивбранї та вичесанї, що Боже! Дехто мусїв переходити толокою, тай минати Андрїєву хату і мимоволї вступав у ню зваблений сьвітлом сьвічок, що горїли в нїї. Знак, що був мерлець — годить ся послїдний „Оченаш“ за мертву душеньку виговорити тай удовицю з дїтьми потїшити.

— Та не плачте, Юстинко! Пан Біг добрий, не опустить сирїт, тай добрі люди ни опустьї. Тай ваш син уже таки, дай му Боже панованє, адїт який підкохав сї, — не даст вам загинути.

Але Юстина далї заводила:

— На кого-с нї покинув, господарику мїї, з дїточками маленькими? на кого? Сьвітїв-їс нам гей то сонїчко, грїв-їс нас, тай зайшов-їс гей то сонїчко, у хмари-с зайшов, тай нї звїдки порадоньки нї поратуночку не маєм.

А сї материнськї слова розпаленим оловом капали на синову душу, виїкали в нїї знаки, що нїколи не мали гоїтись. А сї слова чорною розпукою вбивали ся в мозок, вливали ся у кров, гадюкою неситою пили кров із серця.

— Ої нї звїдки поратунку, нї звїдки. Ої Боже, Боже, Боже!

І Штефан приступив до матери, тай лагідними словами старав ся успокоїти її страшний біль.

— Не плачте мамко, таже я у вас уже великий, не дам вам загинути. Тажем дедикови присяг, шо вас не покину, тай най мене так Бог опустить як бим вас опустив. Не плачте мамко, бо ще розболите сї, тай що тогди буде в Антосем тай в Доцьков? Хто їх дїздрит, допантрує? Не плачте.

Він отсе говорив, бо так йому казало говорити серце і обовязок. Але що діяло ся в його душі, яка там страшна розпука, який жаль панував, того ніхто не видїв, ні не догадував ся. Бо де він не повернув ся, усе чув той слабий, молячий батьків голос: „Не покинь їх слабих“. Він присяг що не покине, і Бог видить, яка щира була та присяга. Але як її виповнити? Він сам ледви має шо їсти та в шо вбрати ся, але нехай він не їстиме, не спатиме, аби лише вони не мліли в голоду, аби мати так страшно не ридала, аби батькова душа мала супокій.

А відтак знов зачинав думати, на що батько вмер, і чому він, Штефан, такий нещасливий, що навіть не може жалувати лише за батьком, за тим батьком, що був такий добрий, такий лагідний, а такий нещасливий. За тим батьком, що собі від уст відоймав, а давав дітям, а давав йому. Бо той його жаль страшний, а Штефан те добре відчував, що той жаль то не лише за тим, що батька вже нема, що він ніколи вже до нього не заговорить, не усміхне ся, не розрадить, не скаже: „Ой синку, ти ще не одно перейдеш, нім вівчиш сї, але учи сї синку, бо наука то така річ, що за ню варт усе перетерпіти“,— що той жаль і тому, що на його, ще молоді плечі внав тягар утримувати, помагати родині. Та скоро приходила думка:

— І ти можеш ще називати се тягарем! А для твого батька не було тягарем давати тебе до школи, відіймати меньшим дітям хліб від уст, а посилати тобі? А для твого батька не було тягарем слухати, як люди в нього глузують тай кажуть: „То ще раз дурний! свою власну кров против себе струнчить, свою власну кість против себе направляє. Він гадає може, що му сї сип віддечить, шо му лижку страви на старість запевнить. Дурний, дурний! Ой не буде пан з роду-віку з хлопами стояти, ой відцурає сї власний син тата“. Се не було батькови тягарем таке слухати?! Бо хоч він сьому перечив, хоч казав, що його Штефан добрий, що не відцурає ся рук, що його виростили та випестили — чи мав він ту певність? Не мав! І се все не було йому тягарем?

— Я поганий самолюб, — казав Штефан до себе і тоді присягав в душі, що радше вмере, ніж зломить присягу дану батькови, радше сконає. Як би він її не дотримав, то його поступок кликав би до неба о пімсту, то його вчинок кликав би о месть усіх отих нещасливих хліборобів. Бо вони не мали ні кришки довіря до панів, до науки, а лише наука, лиш одна вона могла їх двигнути із страшного занепаду, в яким вони були. Та вони не мали довіря до неї, бо виділи, що всі оті їх сини, та кров їх крові відвертали ся відтак від них, ставали їх найгіршими ворогами, сто раз гіршими від тих таки панів з панів. І Штефан постановляв в душі сповнити обіт даний батькови, хоч би се прийшло окупити житєм, щоби лише не відобрати ще більше надії на ліпшу, красшу долю у тих нещасливих.

І отті роздумуваня троха успокоїли його. Він ще раз клякнув коло батька, зговорив молитву, поцілував студені батьківські руки тай пішов у село годити ся за похорон тай роздобути відки грошій на нього.

Хотів позичити з п'ятнадцять ринських, бо треба і за похорон і грабареві, і на трумну, і на трактамент (обід) посмертний, — без того-ж не можна — бо в селі назвали-б його (Штефана) лотром, кальвіном, а мамі не дали би спокійно і дороги перейти. Але де тут їх узяти? аж стільки грошій! У кого позичити?

Пішов до учителя. Та тут була така біда, що Штефан на силу зважив ся просити о позиченє йому пяти ринських на кілька день, до першого, заким відбере за лекції або може дістане і стипендію, о котру подав ся.

Учитель позичив, просив лише конечно о скорє відданє „бо ви-ж знаєте, які достатки народнього вчителя“.

В надії, що за похорон дозволить сьвященик аж пізнійше собі заплатити, пішов Штефан на приходство. Сьвященик лише що прийшов із церкви і був в досить лихім гуморі, бо страшенно хотів їсти. Довідавши ся в яким інтересі прийшов до нього Штефан, почав йому насамперед докоряти, чому ніколи не заїде і „то дуже не гарно аж тоді приходити до свого отця духовного, як хто умре“. Все те говорив дуже протекціональним тоном і мішаниною польського, руського і церковного, що разом мало давати „русской язык“. Штефанови хоч було не до сьміху, таки стало сьмішно з тої „русскої бесіди отца“.

Отець добродій, здається, завважили се і воно не дуже добре настроїло їх для Штефана. Вони зачали розпитувати, як Штефанови йде в школі, казали, що дуже добре, бо вони чули, що він у великих ласках у професорів, що має дуже добрі лекції, часом дістає нагороди, так що собі вже дещо і на далі призбирав. На переченє Штефана сьому, вони знов ласкавенько усьміхнули ся, та казали, що то-ж нічо злого, „лишень коби при тім не забувать на прадідню мову і церков, та не належать до Українцоф, тих ляцких запроданьцов“. Далі казали, що за похорон возьмуть вісім ринських, але за те муть ховати в службі. Усе се говорили поволи, розважно, і помимо солодкої усьмішки, що безпереривно гостила на їх лиці, видно було, що сї слова мали Штефанови докучити. Та все те пліло з їх уст так уміло і так гладенько, що Штефан не знав, чи се насьміхи чи правда і не міг ні сперечатись, ні противитись їм. Сказав отже лише, що всьо добре, лишив пять ринських задатку, казав, що йде розстарати ще решту і просить, аби завтра рано о осьмій годині зачинати похорони. Атец ласкавенько і з'їдливо усьміхнули ся, пригадали, аби не забув принести решту, „бо Богови на кредит не служить ся, а вам треба переблагати Бога, бо і ви не мало причинили ся до батькової смерти своєю політикою в школі“ — і Штефан пішов.

Які-ж гіркі були його думки, як він вертав з приходства! Він отсього „отца“ не знав, бо той ино-що сього року прийшов до сього села, та за те атец його знали яко заклятого „Українца“, а тим самим безвірного, радикала, полякофіла і т. д. А ще до того Штефан не прийшов поздоровити їх преподобіє, коли приїздив на сьвята, і тим самим страшно образив їх достойність. І їх преподобіє лишень шукали „удобности“, щоб докучити Штефанови.

Удобність знайшла ся, і атец не жалували слів: назвали Штефана і взяточником, ніби не впрост, але от так: вас люблять професори, маєте нагороди і т. д. — се-ж до того зміряло! Сказали, що Штефан причинив ся до смерти батька і ще дещо приемного — ну, звісно-ж, сповнили обовязок отця духовного, потішили та порадували сумного і прибитого. Спасибіг їм!

Натуральна річ, що по сій розмові щезла в Штефана надія, що під зажде з заплатою, і тому мусів він ще нині йти до міста, щоб розстарати грошей на решту похорону, бо тут не було вже де позичити, хіба ще у Жида, тай то хто зна, чи був би позичив.

Штефан повернув ще до дому сказати, що йде в місто, і пішов. Дорогою вступив до сільського майстра замовити домовину, і далі гнав до міста, бо вже була далі друга з полудня, а він мав ще добрі три милі ходу.

Ішов він тай думав над тим, яке сумне жите мав його батько від колиски аж до гробу, думав, як у тих рідних селах бідно тай темно, думав, який той піп безсердечний і з'їдлиий. „Ви причинили ся до смерти батька! Вас люблять професори, маєте наскладані гроші за лекції та нагороди“.

— Аби й ти стілько мав, та аби й тебе так любили!

Але що-ж! як хоче говорити, то що він порадить! Дарма: сильні все гнетуть слабих, богачі бідних! Та звідки він, Штефан, візьме тих десять ринських?! Та треба їх мати, хоч би з під землі, а батькови справити людський похорон. Врешті воно не так для батька, як для матери. Все їй сироті легше буде, як її газду поховують як належить ся, а не як жебрака.

Прийшовши до міста на свою станцію, спакував „іберцігер“, два томи „Шіллера“ і годинник тай пішов заставити. За годинник та „іберцігер“ дістав вісім ринських, та „Шіллера“ Жид в застав не хотів, „бо то не його гандель“, і Штефан мусів Шіллера продати в книгарни. Гірко було розставати ся раз на все з тим другом, та не було ради. Тими грішми хотів він осушити материнські сльози. Вже аж на другий день ранком вернув назад до дому і провів його і слідуючу ніч знов коло батька, бо заснути було несила.

А на другий день рано приніс столяр домовину, прийшло брацтво з корогвами, прийшов піп і дяк; відтак зложили тіло в домовину тай понесли до церкви. А звідти несли на цвинтар, спустили у глибокий гріб і розлучили Андрія з його коханими на довго, на довго.

З похорону йшли люди одні до дому, другі на „обід“ до Андріихи, тай дорогою ріжно поговорювали.

Ішли два газди тай балакали.

— Ну, нима шо казати, файний похорон справив Штефан свому татови, ни жьиль шо сї Андрій в остатного тег, а до школи го посилав.

— Га, таже добре, що хоть го файно поховав, як го у гріб угнав. Шо то, уважєте, дес казали, шо Штефан у один час лайдакував, у якіс карти ци у яку віру грав, тай уже го мали із школи віганети, тай так сї тим Андрій заїв, шо Господи.

— Ей говоріт; от пуге плинчѣи, а я вам кажу, шо ми сї видит, шо отот Штефан почтѣва дитина. Адїт, за усечену сї постарав сам, мама і за нічо ни знала. А за оті карти то я знов чув, шо то якис лиш таке на Штефана набрехав, а потому сї усе відкрило тай ясне стало, шо Штефан чистий гей слеза. Ей уже! ни через него Андрій пішов землю гризти; таке мало єго бути, тай як той чѣис приїде, тай аѣус — нима сї з ким правувати. А шетот Андрій бідував та гарував, та бідував раз! Але годний був чоловік, ой годний, а то ми таки усеѣ громадѣв ни любилим єго, ой тай ми ни трохим прислужили сї, шо пішов землю гризти. А тому не то було варт дати, ни такий пошѣинївок.

— Отосьте сї куме обрали за Андрїєвого адуката! Шо то годний! Таке ніби я на него ніц злого не кажу, бо на вмерлого ни годит сї нічо зле говорити, але най з Богом спочиває, таки небіщик був як то кажут „ні до Бога, ні до людїв!“ Ше як був май молодчий, то чѣсом бувало заговорит до чоловіка, але то также рїдко. А навіть як чѣсом упивав сї, то ни по людски, ни у товариствї, але отак сам сїде, тай як уже не, то здає сї, шо він хоче сї до непамети заллети, а усе сї чинит шо устидає сї тай так борзо тїкає. Таке як хочеш сам пити, то озми собі горівки до дому, али ни пий у коршмі, людѣм на оскому, тай христїнина навіть наперстком горівки ни почѣистуй.

— Ей говоріт; добре му вже мусїла та біда докучити, як упивав сї, тай ни для забави то робив. Він ни такий був чоловік, устидав сї того, хто сї чѣсом запиває. Али то як туск христїнина обїїме, то мус го чимось заллети. Ой ни легке він мав житє, ни легке.

— А, бо то уважьїете, то усе так тим мудрагелям. Я все своє кажу: от тїш сї тим шо мавш, біршого ни забагай, ни будь дуже мудрим, бо то твоя хлопська долї: роби тай жий, а далї нічо. То ни нашого розуму треба, аби новї порьїдки заводити!

— Ей куме, куме, таке добре вам оце казати, як у вас повно і в стодолї і в коморї, та як вам сї усе село кланєє, босьте богач. А то уважьїете, він шо тими двома руками заробив, тай то мав; тай як ни мав думати, де би то, звїдки би хлїба узьити? Бїдний був тай гордий, ни любив нікого за нічо просити, тай го ни любили. Ой тьжко му було жити тай мусїв якос свого сина трохи до сьвіта пхати, гадав, шо чей буде хоть синовї лїпше.

— Повно у стодолі тай у коморі, богач! Ну, а хто-ж ми оце заробив, як не я самий? Ой робив'єм як чорний віл, тай до-робив'єм сі. Ой ни раз ми сі тежко прийшло, ни раз треба було плечі зігнути, але то наше хлопське таке: туди сі гни, куди ті нагинают. А Андрій був мудрагель, а то був зуфалий та фудуль-ний, тай тимої був бідний. А ще потому оттого хлопчищя у школу посилав, тай остатну дранку заставев, аби го далі пхати. То ми раз дурний: він умер перед чьисом, а синок віправив му похо-рон, тай тільки го й видко. Шмигне у то місто, тай певно шо вже сі і ніколи ни покаже у село. Бо ніби до кого? Знає, шо з мами вже нічо не відре, бо ни знаю чи сі ще там яка дранчина ціла лишила. Ой заробив сі старий, файно вівінував дівки тай файний тестамент зробив жінці. Але за то синок буде великий пан, тай буде файно обдирати тих, чиїм хлібом віхований, тай навіть сі у той бік бірше ни подивит, де деді похований. А ну, мете видіти. Ой ни дурний би я свого Василья у школи давати, хоть професор радит, тай було би зачого.

— Ну, куме, ану стрібуйте! А я свого даю, все му може ме лекше йти хоть колис, як мні. Ой тежка стала земля, тай пома-ліло її, тежко з неї хліб їсти. А наука, кажут, шо вже певна. А я чомус ни бою сі, шо мій син ни буде мене шьинувати як буде вучений. А як має ни шинувати, то і ни вучений ни буде. Ану, згадаєте моє слово, шо цей Штефан добра дитина, тай то ніц, шо паном буде. Ану, мете видіти, шо він буде помагати своєму ро-дови, хоть і паном буде, шо не відцурає сі его. Адіт, як він коло мами упадає та просит, аби ни журила сі. Годний панич!

— Ну, ну, ви вже его і поважуйте! Панич! Ну, дай Боже, аби сі так стало як ви кажите. Найко ше цей рік Василь сидит дома. Му видіти, ци Штефан буде і далі такий щирий для своєї мами; як буде, то може ше зважу сі і свого хлопця дати до школи. Може й „пан“ може бути чоловіком. Але шос ми сі не здає.

От такі розмови чули ся дорогою, шо вела з цвинтара в село. Одні боронили Штефана та надіяли ся, шо з нього щось великого та доброго виросте, а другі сьміяли ся з тих надій. Кілько-ж то десятків їх дітей пішло вже „у тот панцький сьвіт“ шукати щастя-долі, і кілько-ж то з них знаходили те „панцьке щасте“, та цу-рали ся роду, з котрого вийшли, та стидали ся його! Кілько-ж то робучих рук відпадало від земляньки сьвятої, від отих розлогих, чудових піль, ішло в сьвіт і вертало гнобителями для тих, шо

з останнього тягли ся, аби їм дати добру долю! Тяжко їм було вірити в те, чого стільки роки сподівали ся, та воно все їх заводило, ніколи не з'являлось, не справджувало ся.

VII.

Гей, гей, які-ж то гіркі та тужні години настали для Штефана, гей, які-ж гіркі! Треба було працювати, від раннього ранку до пізної ночі, геть поза опівніч, немов той віл у ярмі. Треба було змінити станцію, наняти її дець на далекім передмістю, та знов бути на своїому харчи. Лишень що тепер не возили йому з дому, а він сам мусів за все старати ся.

Звичайно перебував ранок у школі, а ціле пополудне на лекціях, так що часто в полудне і не заходив на свою станцію. Та він мусів собі се так урядити, бо за станцію платив лише пять срібних і за те мав ще й сніданє (склянку гербати і кавалок хліба) і таку саму вечерю, а на обід (коли було за що) то забігав до одної знайомої міщанки, коли-ж не мав грошей, то обходив ся без обіду.

Лекцій набрав більше ніж звичайно, так що аж до 9—10 вечером мав занятий ними час. Лише стільки було його щастя, що дістав стипендію, то міг полатити свої довги і допомгти матери на переднівку. А по Великодніх святах було у Марчучки весіле, віддавала доньку Марію за Юрка Процишина. Думала, що буде їм усім лекше жити. І на сей раз не завела ся; Юрко був великий робітник і тихий, добрий чоловік, і Юстина потрохи віджила, а на блідім Марійчинім личку зас'яв навіть усміх та зацьвів рожевий румянець щастя.

І знов минув рік.

Знов прийшли вакації, знов Штефан їхав на село на лекції, щоб і гроша заробити і сил набрати ся. Зближалась осьма кляса, зближала ся матура. А відтак треба було їхати до далекого Львова, та не самому: треба було брати і Антося з собою, що вже буде міг ходити до гімназії. Гай, гай, які-ж то тяжкі роки ждуть ще Штефана! То-ж треба наперед хоть що троха грошей устарати, бо нім дістане які лекції у Львові, то стипендія не на довго вистарчить на жите для двох хлопців.

Минули вакації. Проїшли дуже любо та мило серед чудової підгірської природи та читаня добрих, займавих книжок. Ночи були ясні, зоряні і немов би вгорнуті в біло-синій серпанок. Здасть ся,

від світла місяця та від блакиті неба вони мали таку синю краску. Чудові ночі! повні мрій і снів, повні якогось несупокійного, любого, палкого очікування на щось незвісне, таємне, що огорне цілу душу і серце, що забере цілу істоту в полон на віки!

З такою розбурханою уявою, з дожидаєм чогось непевного та солодкого вернув Штефан з лекції до міста і почала ся знов шкільна наука та біганє по лекціях. Сього року мав їх три: дві у своїх давних учеників, одну нову — у канцеліста судового. Вчив там хлопця з четвертої класи, великого пустяка і завадняку. Але канцеліст платив сім гульденів, мешкав недалеко Штефана, був ніби Русин, таї якось терпіло ся.

Іще чомусь терпіло ся, ще щось тягло непереможною силою до того дому. Отим маґнетом то була гарна пасербиця канцеліста, Ліза. З першим поглядом на неї здавало ся Штефанови, що все оте чудове, незнане, палке, все, чим мрів і жив сих вакацій, злучило ся в ній, і Штефан зовсім потонув у тім новім, солодкім чутю.

Канцеліст мав пятеро дітей, а зглядно своїх рідних лиш троє, бо двоє найстарших, Роман і Лідія були його пасербами, дітьми його жінки з її першого подружя з п. судією. Той одначе скоро помер, бо вже по шістьох роках життя з нею, а з гарною, молодою вдовичкою оженив ся пан канцеліст, що давно, бо ще з молодих літ любив ся в ній. Вдовичка вправді мала вже двоє „ангеликів“, п'ятилітнього Романа і дволітню Ліду, та се не відстрашило його, бо вдовичка мала капіталик полишений їй небіщиком судією.

А пан канцеліст колись був гарний, чорноволосий мущина, з чудово фризованим волосєм, все усьміхнений, веселий, все по моді убраний, з пахучим циґаром у гарних, весело закрюєних устах. У голові було в нього пусто як і в кишені, та протє був львом маломіських салонів, і пані „дуріли“ за ним. А він грав ся з ними мов котик з мишою, одного дня з одною, другого з другою. Залюблювати незалюблював ся, бо міг і без того обійти ся, а врешті любив ся ще у своїх молодих літах, от так дваї-пять, дваїцятьдволітнім хлопцем у своїй таки сусідці, і хто зна, чи не через оту любов виавансував аж на канцелісту. Отсе було так:

Він був сином сьвященника, одинаком, розпещеним мазуцем. Спершу не давали його до школи, бо мамуня бояли ся холоду та

голоду для свого Ясуня, а татуньо знов українофільства, радикалізму та ще інших „ізмів“. От, має час ще того всього навчитися, таї Ясуньо засидів ся дома щось аж до дванадцяти літ і навчив ся лише троха писати та читати, крім того гарно вбирати ся, погорджувати мужиками, гарно свистати, потроха грати в карти та хилити горілочку, як тільки була до того спосібність.

Гай, гай, який Ясуньо вже великий, а підписати ся гаразд не знає. Біда! хоч нинішня школа до нічого, хоч повно в ній радикалізмів, демократизмів та всяких інших чортівських видумок. Ну, і повезли Яся до школи, в бідою запхали до третьої нормальної. Стид! хлопець як явір і лишень у третій штубі.

— Вчи ся Ясуню, не роби мені стиду! А ти-ж мав би бути гіршим від отих хлопських синів? Учи ся, то куплю тобі нову краваточку і рукавички, оті знаєш, що тобі вчора так подобали ся!

І Ясуньо ніби вчив ся, з трудом переліз через дві нормальні класи, з трудом здав вступний іспит до гімназії і почав ходити до „лацінських“ клас, як мати називала гімназію.

На щастє батькове ніякі ізми Яся не чіпляли ся, бо ті, що були їх пропагаторами, до „вищого“ паничка навіть не наближали ся з голошенем своїх ідей, бо уважали, що в „шпорті“ нічого доброго, правдивого не може сидіти, то й шкода слів. Врешті і він сам не зближав ся до них, такі у них були великі, червоні руки, „прості“ лиця, незграбно вшиті одія та чоботи; хамщиною аж пахло від них.

Не то, що оті „вищого“ Адашки, Тадзі, Болесі, та ще різні панички. Він був з ними „guter Freund“, так вони казали, бо платив їм тютюн, цукерки, часами пиво, возив на суті празники попівські, а вони хоч „Поляки“, любили часом бавити ся в демократів, та любили „*te stara staroruska gošcinność*“. Чому ні? І йому було з тим добре, й їм, то й були приятелями. Оттак Ясуньо мав уже двадцять літ, і був уже в пятій чи шестій класі. Все йшло по давньому — дуже гарно: Ясуньо мав гарні гарнітури, біленькі ковнірчики, шовкові краватки, ілясе рукавички, ходив до школи, мав між паничами приятелів, не любив хамства, бігав за паннами, чудово кланяв ся і гуляв. Все йшло чудово і Ясуньо вільний від усяких „ізмів“ уже наперед подавав надію, що як високо лігає, так ще висше сяде, — коли ба! надніс дідько у те село, де були родичі Ясуневі, нового учителя, старого, спрацьованого, збідованого, в купюю дітий і довгів. Один його хлопець був навіть Ясів колега,

та він з ним не товаришував, бо від того хоч не дуже „пахло хамщиною“, та за те не мав і він ні гарних гарнітурів, ні білих рук, то що-ж йому за діло було з ним товаришувати.

А в того бідняги учителя було ще крім того сина пятеро дітей. По найстаршим, що був уже на „своїм хлібі“, йшла вісімнадцятилітня дівчина, що в ній шалено залюбив ся Ясь, далі йшов хлопець, власне колега Ясів, відтак дівчина, хлопець і знову дівчина. Біда була страшна, часто приходило ся і без вечері йти спати. І родичі були-б раді хоч одного рота менше мати в хаті, і ждали якого будь жениха для своєї Мілі, гарної, чорнобривої дівчини. Вона також рада би була вступити ся в дому, бо виділа яка біда — хоч вона зовсім не була з тих бездушних, бездейних женщин, що там видять щастє, де розкіш та достатки, ані з тих забитих, тупих голов, що йдуть куди їх трутити; тільки що нею кермували безвідрадні обставини, і вона тут абсолютно ніякого голосу не могла мати. Тепер трафляло ся їй „велике щастє“ — старав ся о неї пан судія, вправді вже сивий, зломаний житєм, та добродушний, тихий чоловік. І вона постановила, хоч серце не позволяло, здригало ся на те, коли лише судія формально освідчить ся, прийняти те несподіване щастє, бо нема чого чекати. Та були хвилі, коли її серце зводило з розумом тяжку борбу, бо воно било — те шалене серце! — воно било для Яся. Шалене! і що воно властиво виділо на Ясеви і яку будучність ворожило собі?

Але воно ані ворожило, ані само не знало, що виділо: воно лише любило; отою першою, молодечою, горячою любовю любило чорні очи, рум'яні уста, стан гнучкий, високий. Чому ні? любило й ті елегантні, гарні убрання, і ті панські та шиковні рухи. А в такому гарному тілі мусіла мешкати і гарна душа, дарма, що люди инакше говорили. Та вона мала одну з тих натур, що всі людські хиби старають ся усправедливити, виправдати. Вона представляла собі, що він не єсть з ґрунту таким бездушним, що то всьому винно його вихованє, що коли б на нього благодатний вплив, то з нього вийшов би найкрасший чоловік. Вона вірила в те і довгими вечерами снувала непересновані мрії о тім, який би то він став під її впливом. О, бо то певно, що змінив би ся на лїпше, вона-ж знає, як він її любить. А знала се вона з його палкого зору, з його горячих листів, що їх знаходила в книжках, котрі від неї зичив, знала з того, що він навіть змінив потроха свою пишну та зарозумілу владу і красше відносив ся до людей. Впрочем вона

не приймала листів від нього, заборонила навіть говорити з собою та приходити до неї. Вона-ж була вже майже нареченою другого, в кожному разі „панна на віддаю“, а він — студент з шостої класи. Ха, ха, ха! Та про те довгими вечерами вона таки мріяла про нього, очима своєї душі вдивляла ся в нього, любила ся ним.

А він шалів. Поїхав з вакацій до школи, та замість учити ся, укладав пляни пімсти на тім поганім судії. А тим часом його кохана вийшла за муж і поїхала з своїм чоловіком у якесь далеке місто. Тоді почали ся для Яся правдиві дні шалу. Моральних підстав у нього не було, був самолюбом до найвисшої степені, а такого і любов не була в силі ублагороднити. Шалів доти, аж таке виброїв, що вигнали його з гімназії одної, відтак другої, третьої, в четвертій уже не хотіли прийняти, і Ясуньо подав ся на пана. Любов уже вивітріла йому в голови, і тепер уживав в цілій повнії життя. Сидів собі дома, їздив по сусідах, завертав паннам голови, а при тім робив грубі довги. Тато платив довги, доки платив, а далі видячи, що сьому кінця не буде тай що врешті треба, аби син мав який хліб у руках, поїхав до міста старати ся для сина о яке місце. І пан Ясь авансували спершу на писаря, троха-троха устаткували ся, здали в тяжкою бідою іспит на канцелісту і почали урядникувати. Розумієть ся, жили понад стан, і тато все мусів витрясати кишені, щоб платити за одну приємно проведену синном піченьку при зеленім столику, або в товаристві веселих дам. Воно ріжно графляло ся.

Далі --- родичі повмирили і пан канцеліст бавив ся по душу. Коли наробив за богато довгів в одному місті, то подавав ся до другого, а своїм вірителям виплачував ніби по два-три гульдени місячно. І так якое жив собі. Нарешті доля привела його в те місто, де жила колишня його любов, тепер уже вдовиця; чаруюча і богатенька панї судіїха. Він перенюхавши, що в неї грошики, забажав з нею ожєннити ся, змінив троха свій дотеперішній, гулящий спосіб життя і таки діпняв свого. Несповна в рік по смерті першого чоловіка вона одружила ся з своїм давнім ідеалом Іваном Херським.

Отсе не значило, щоб вона свого першого чоловіка ненавиділа, аби була дуже нещасливою, тай тому так спішила ся з весілем. Лишень так стало ся тому, що вона Івася любила душею та серцем і сьвято вірила в те, що він їй плів. Казав, що він через любов до неї жив так погано до тепер, що він знов почне прова-

дити таке житє, коли вона зволїкатиме з вїнчанєм. Що вїн їй жите змїнить на рай, що малому Ромкови конечно треба якої сильної мужеської руки, коли хоче з нього щось путнього мати. Словом, чудово вмїв грати на всїх сердешних струнах її душі і вона, молода та гарна жїнка, мов ясне лїто, одружилася з ним.

Деколи докоряло їй сумлїне те, що вона так скоро після смерти першого чоловіка вже з другим вїнчаєть ся, та дарма: вона так бажала щастя та любови, а зглядно бажала сама любити, бо-ж і перший її чоловік сердечно її любив. Та вона того лишень поважала і шанувала мов батька, а горячого чутя любови не могло найти ся в її молодому серці для того старого, зломаного, прибитого житєм чоловіка. Вона була йому вдячною, вірною жїнкою, та бїльше по над те нічого. Вїн знав про се і вмираючи сам просив її, щоб одружилася з ким захоче, тїльки нехай і потїм любить його дїтвїй. Просив також, коли Романови буде 21 а Лїді 17 лїт, передати їм листи, що їх лишив для них. Грїшми, що їх полишив, вона мала довільно розпорядити. А вона, виходячи за Херського, хотїла вложити ті гроші на імя Лїдіне, та Херський так гарно вмїв їй витолкувати, що то ще завчасно розголошувати, що Лїда богачка, що лїпше коли люди не знають о тїм, що дївчина має гроші, що їй по шлюбі (як колись приїде що до чого) можна посаг виплатити, що вона хоч і не зовсїм згоджувала ся з тим, таки ще зволїкала „з оголошуванєм, що її доня богачка“.

І почали вони жити. Спершу жили дуже добре: Мїля впивалася любовю, а Іван удавав що впиває ся, і було чудово. Романа і Лїду любив Іван „немов своїх“, доки не мав своїх. Та як прийшли свої, „то чужї“ пішли в кут. Свої, гарненькі дїточки Цїночку (Станїславу) і Бобика (Іванка) таки вже не знав де їй помїстити. Називав їх паненятами, короленятами, а Романови та Лїді часто виноминав їх „хлопський“ рїд по батькови. Словом, робив тепер страшений роздїл між дїтьми, і тим будив у одних погорду, у других ненависть. Цїночка і Бобик докучали старшим як тїлько могли; Лїда плакала тоді, та Роман не давав ся.

Отсей хлопець, то був „утраплїнем“ п. Херського. Ще то було мале, а сьміло вже мати свої погляди та думки, сьміло відповїдати гордо та гордо ставити ся. От з отим хлопцем то була правдива, непорядна година! Кїлько то п. Херський муєли собі напсувати крови з ним! Бо той упертий хлопчище ніколи не хотїв від свого відступити і п. Херський часто муєли уживати до

нього свогого кулака або бука, не жалючі вже тоді труду. Але їй се не багато помагало.

Воно будило лише у хлопця неописану ненависть до всякої влади і старшоваия і він пераз навіть сьмів казати:

— Не штука вам збиткувати мене, як ви батько, а я син, як ви великий а я малий.

За сі „горді“ слова діставав Роман звичайно в двоє більше, і або вмовкав (але то рідко) або „оправдував“ ся помимо всього дальше, аж доки не надійшла мама, не ставала з сумним лицем коло них і не почала плакати. Вона бідна сама не знала, що почати; хоч слухність часто була по стороні синовій, та як її признати? таж тим ослабить уже й так невелику повагу сина для батька. Знов же кричати або гнівати ся на сина вона також не могла, бо чула цілу несправедливість такого вчинку. І вона плакала. Отсе була її одинока розрада і поміч. Син бачучи її сльози вмовкав, бо сліз материнських він не в силі був знести, позволяв навіть вітчмови без опору тибі себе, а потому йшов де в темний кут, щоб ніхто не міг його побачити, і там давав волю своєму обуренню. Затискав з пересердя кулаки, кусав собі уста аж до крови, та ніколи не плакав. Ну, отсе, розуміть ся, ще лише збільшало його вину в вітчмових очах: називав тоді Романа завзятим гайтамакою, непокаяним грішником і т. д.

Як Роман уже був старший, у висшій гімназії, то отся ворожнеча трохи притихла. Роман навчив ся добре маскувати ся; коли вітчм був у хаті, то навіть мало коли відзивав ся (взагалі дома був дуже маломовним), вчив ся добре, хочачи уникнути всякого випоминаня ласкою і т. д. і якось ішло.

Житє Ліди було далеко тяжше. Вона була страшенно вразлива на кожде прикре слівце, дуже піжиа, а до того безсила на против своїх молодших сестрички і братчика, що не мали більшої приємности, як доводити її до плачу. Часто приходило між ними до бійки, та з неї виходила Ліда побіджена і ще до того кричали на неї, що вона старшує та збиткує молодші діти, що в неї хлопські інстинкти, що вона повинна уступити, бо вона старша і т. д. А по сїм усїм вона не мала що казати, лише плакала. І тоді кавали, що вона злісниця яких мало, коли зі злости плаче.

І відтак вона уступала для сьвятого спокою і для того, що її ціла душа бунтувала ся против поганих сварок та лайок.

Та часто з нею дровичили ся в безглуздий, безмилосерний спосіб. Вона над усе любила музику; у них був фортепян, що батько (за мамині, а взглядно Лідині гроші) справив для своєї Ціночки. Але Ліда не вчила ся грати, бо „то не для неї; у неї надто практичне успособленє, а до музики треба мати почутє поезиї в душі“. Та часом удавало ся їй піти незамітно до кімнати, де стояв фортепян, — звичайно вечером, як усі були на проході — і грати собі. Спершу оте грає, то було пробуване клявішів, потому троха навчила ся вигравати пісеньки, а далі й мелодії, що кублили ся в її душі, та так і просили ся, щоб їх виграти, виспівати.

Оті мелодії були звичайно такі сумні та безнадійні, що не могло в голові помістити ся, щоб то їх могла грати п'ятнадцятилітня дівчина. Часом однак се були пісні, що аж проймали своїм жаром та полум'ям, своєю жалобою житя та любови. Най би лишень одна-однієська людина, байдуже чи молода чи стара, чи жінка чи мужчнна, най би лише одна людина любила її всею душею, розуміла її, віддала їй усе своє серце! Та дарма! Отсеї людини не знаходилося; свої не любили її, бо вона наче-б не належала до їх родини, так ріжнилася своїми поглядами та уподобаннями від них; чужі не любили, бо вона була скрита перед ними, бо взагалі бояла ся всіх людий. Вона на сьому сьвітї нічого не мала свогого окрім мелодий, що в хвилі, коли творили ся в її душі, наповняли її неземним щастєм. Та трафляло ся, що в такі хвилі входив до кімнати Бобик або Ціночка і тоді починала ся знову колотнеча: випоминанє хлопського роду, невихованя, мужицьких інстинктів і взагалі всього, що лише могло Ліду болючо вражати, а все те тому, що сьміла діткнути ся фортепяну „Ціночки“.

Одно, що їй полишили та чого не збороняли, се були книжки, котрими вона зачитувала ся до нестяму, впивала ся ними.

Правда, оті книжки були її найбільшим щастєм, але були й бездонним горем. Вони навчили її любити правду і добро, бажати щастя і волі, сьвітла і науки, навчили любити поневоленних та темних братів, домагали ся від неї праці для загального добра народу, а тут вона навіть не все сьміла говорити своєю рідною мовою, бо пан канцеліст не любив того і звичайно казали:

— Певно, можна чого добити ся, коли рідні діти перешкаджають у кар'єрі. Та дарма! ми сього не змінимо, не час грати роль патріотів, як голод та вітер свище по хаті.

Щоби „добити ся чогось“, пан канцеліст вели давню політику. Прим. ходили всюди, де знали, що можуть найти „впливових людей“, фундували напитки, часом програвали ся в карти, а коли жінка відтак плакала та просила, щоб не копав їм самохіть гробу, він казав:

— О, Боже, як то тяжко, як ніхто не розуміє чоловіка. Та-ж я се лише для вашого власного добра роблю; хотів би „до чогось добити ся“, а ти-ж знаєш, що хто мастить, той і їде. Треба з людьми добре жити, не забувати про них, робити для них те, що їм мило, то й вони про тебе не забудуть! Що-ж? коли з вами годі! Ти прийдеш де до товариства, то сідаєш де з боку, або починаєш розмову з якою канцелістиною або учительовою, замісто щоб підійти до пані сендзїни або комісаревї. А та твоя донечка Ліда! Молодий совітникович бавить ся з нею, старає ся о її згляди, а вона корчить міну королівни та починає бавити ся в патріотизм: веде розмову по руськи. Власне! час бавити ся в патріотизм, як батькови в кишнях вітер свище! Але тому всьому винен Роман і ті його прокляті книжки, що перевернули Ліді голову. Перше була дитина як дитина, говорила як „образованим“ людям пристойть, а тепер? Содома і Гомора! Вона хоче Русь будувати! Та я їй ті мрії виблю з голови! Коби до другої зими; як почне бувати на вечірках, баях, а залюбить ся в якім гарнім Ляшку або поряднім Русинї, бо ті пайбільше припадають до вподоби молодим паннам, то відхочеть ся їй патріотизму. Для дівчини найбільший патріотизм — чорні вусики та палкі очи!

Вправді последнее твердження не виходило дуже рішучим з уст пана канцеліста, бо й совітникович був гарний хлопець і мав чорні вусики, а Ліда таки бавила ся „в патріотизм“, та се було лише на вечерницях, а баль то иньша річ, і пан канцеліст усе ще не трапили надії.

Оттаке то було житє Лїди. Не мала не то щирої, але навіть такої душі, щоб хотїла її зрозуміти. Бо з матірю у неї були дивні відносини: вони розуміли себе, та без слів, наче бояли розкрити одна перед одною цілу глибїнь свого горя, щоби не причиняти собі ще більше болю.

Але Ліда любила і всіх иньших своїх рідних, бо видїла, що вони часто докучають їй так, а й самі не відчувають цілої поганї свого вчинку, а прецінь лише сьвідому провину зовемо грїхом.

Врешті її серце любило цілий сьвіт і всіх людей, лише чуло великий жаль до них, що не розуміють, чи не хочуть розуміти її.

З одним Романом могла щиро говорити. Та й то не все. І він часом висьмівав її, називав мавгайкою, бабою, що не має ніякого характеру, як може ще любити того вітчима і того Бобика та Ціночку. Казав, що він не розуміє, як можна бути такою слабою як вона і дати по собі їздити, як кому захочеться.

Тоді вона оправдувалася кажучи:

— Ти правду кажеш. Я вмію лише любити і більше нічого; і я така слаба, що та любов нічим більше не вміє оказати ся, як лише в чутю.

— О, ти мусиш змінити свою натуру і вірити більше в свої сили, бажати більше від життя. В тебе чудовий матеріал на чоловіка, лише ти за слаба, щоб використати його. Отряси ся з тої слабости, бунтуй ся, не піддавай ся, будь сильною, — та-ж лишень сильні мають право до життя: отсе тям собі. Вчи ся сама на себе надіятись, сама собі помагати, бо ніхто тебе не поратує в прикрій хвилі — нині сьвіт не такий.

Взагалі Роман мав на неї великий вплив: будив її з отупіня, в котре була попала ще в ранніх літ під впливом гризот та криків та лайок. Та Роман мав свої інтереси, занятя і вона звичайно бувала така сама-сама, що її аж ляк збирав. Властиво коло неї крутили ся різні люди, дома в них було все гамірно, весело, бо пан канцеліст любив веселе товариство, та поміж тими всіми людьми не було в неї щирої душі.

Коли в сімнацяти роках скінчила школи, то її жите з того часу стало ще прикрійше. Романа майже не було дома, бо здавши матуру поїхав до Черновець студіювати права і лишень часом листом пересилав відомість про себе, а вона цілі довгі, сумні дні пересиджувала дома занята шитєм та домашніми роботами, а в голові снували ся думки одна за одною, одна за одною, а кожна прикрійша, а кожна сумнійша. Та все-ж таки ота душевна мука була ще нічим в порівнаню до мук, які переносила вона по перечитаню татового завіщання. Було се вскорі по скінченю школи, їй було як раз сімнацять літ, як мати передала їй його.

VIII.

Був вечір. Вона сиділа сама в хаті, при столі, на котрому горіла лямпа; її голова під тяжкою вагою слів, що їх читала, хилила ся все більше та більше в низ.

„Дорога моя доню Лідочко, пісенько моя!

„Нас лишень двоє в цілій хаті.

„Ти така малесенька і гарна, тихесенько спиш у своїй колисочці, а ангел супокою нашіптує тобі чудові сни, бо так весело всьміхаєш ся. Яка то ти будеш, як меш читати отсі стрічки, що пише до тебе твій незнаний батько? Чи будеш і тоді так весело та безжурно всьміхати ся, чи може сум та тоска ляжуть на твоє біле чоло? Здаєть ся, що тобі тоді знайома вже буде жура-туга.

Житє тяжке, терниста стежка житєва і чоловік мимоволі вчуває полєкшу, коли знає, що смерть зближаєть ся, щоб перетяти житєву нитку. Житє тяжке, а я вже такий змучений, ослаблений, зломаний ним, що мені зовсім не тяжко з ним розставати ся.

Богато, багато я пережив.

То був хмарний, осінний день, як мене, вже досить великого хлопця, відвезли до школи. Я був селянський син, та про те в школі не йшов гірше від иньших, тільки що з мого знаня все були професори незадоволені, все мали щось дорікати та докучати. Колеги також не дуже мене любили, бо тоді „хлоп“ у гімназії був ще рідкість, і те-ж де лише могли старали ся дати мені відчутти свою висість. А я такий був слабкий, що мимоволі старав ся йти під їх лад, набирати панських манер та укладу. Хотячи вже таки ні в чім не відставати від „паничів“, я в шестій класі записав ся на танці, дурів так як і панички, брав участь у всіх їх комплєтах та бібах.

Часами гризло мене сумління, що тяжко запрацьований батьками грїш обертаю на пусті гулянки та забавки, та родичі були богачі, а нас було лиш троє дітей, і я не в силі був відречи ся такого житя.

На тих танцях я познайомив ся з п. Вандзею і цілим жаром першої любови полюбив її. А вона, здавало ся, також мене любила, (коли можна говорити про любов у штирнацятилітньої дівчини) казала що буде ждати, нім дібу ся свого хліба, а тоді поберемо ся, і я був немов у раю. Її родичі також не були тому противні,

а я дурний з утіхи шалів, учив ся мов божевільний, хочаби добити ся скорше свого становища, щоб бути на все разом зі своєю улюбленою.

Що я для тої любови не посвятив?! Я відрік ся тоді майже свої рідні, бо й Вандзя не любила „chłopów“, та вмiла се так гарно мені виложити, що я майже не почував цілої погані свого вчинку. Далі: я мав з давніх літ потяг до літератури, особливо до поезії, хотів іти по скінченню гімназії на філософію, та панна Вандзя воліла правників, „бо ті професори гімназійні то звичайно диваки“, і я пішов на права, хоч сам не мав до того найменшої охоти.

Та про те я в свій час здав два перші правничі іспити, заробляючи при тім важкою писаркою на прожитє у Львові; до товариств руських не ходив, щоб „не наразити ся“, відрік ся всього для щастя — мати її своєю жінкою.

Тямлю мов нині.

То була зима, я приїхав на різдвяні сьвята до неї, летів до неї мов голуб до голубки, і застав її з якимось гарним мущиною в салоні. Вони сьміяли ся та премило бавили ся, одначе видно було, що їй більше ходить о нього, як йому о неї. А він був молодий та вже славний лікар.

Коли я ввійшов, вона привитала мене дуже сердечно і моя зависть і сум, що зараз при вході огорнув мене, розвіяв ся наче дим. Я ще й гавьбив себе в душі, що сьмів її підозрівати о невірність. Шалений!

А ота її сердечність для мене була уживана лише на те, щоб розбудити в нїм заздрість, щоб показати йому, що вона о нього не стоїть, що обійдець ся і без нього; а ота її сердечність була рахована на те, щоб він почав бажати мати її своєю, бо звісно, що все того забагаєць ся, чого не можемо осягнути.

І по що я шалений пишу отсе до тебе? Чи тобі невинний зрозуміти цілу погань її вчинку? О, жите важке! Учи ся, пісенько моя, яке воно важке, учи ся і ніколи не грай з чужим серцем. То страшний гріх так безпощадно руйнувати чоловіка, його щастє, віру в людей, сьвяті надії. Правда, ти не будеш такою?

Але слухай далі. Отак та сердечність для мене тягнула ся через цілий час мойого побуту на сьвятах. Ота сердечність була вже така сердечна, як ще ніколи, і я радий, прерадий поїхав із сьвят до Львова, щоб працювати далі для моєї Ваидочки. Та

щось моя Вандочка довго не пише, от хіба по кілька слів, правда, сердечних, і я знов успокоюю ся і знов учу ся. Коли отсе в мясниці дістаю великий, отворений лист: запрошене на шлюб моєї коханої. Шлюб девятнадцятого, а дістаю записки двадцятого...

Боже мій, Боже, як страшенно я тоді терпів, як безмірно, безнадійно! За що це мені? питав я, і кляв усьо, всьо на сьвітї; тоді у мене нічого сьвятого не було, бо вона не моя, не моя, не моя! — — —

Коли я тепер застановлю ся над усїм, то приходжу до пересвідчення, що мене спіткало лише те, на що я заслужив, що її зрада була карою за мою зраду свого народу, своїх родичів, і врешті всього, що кожному чоловікови повинно бути найдорожшим та найсьвятїйшим. Що врешті її провина против моєї то ніщо. Та тоді я сього не думав, а хоч і часом десь у закутині серця вставав докір, то я мав на свою оборону: „Але-ж я її усе в жертву принїс. Своє сумління, свою честь, найліпші частинки душі!“ І я шалїв в розпуки!

Дїстав запаленя мізку, на своє нещастє видужав ніби, та понав у страшну анатїю. Менї було всьо байдужне: міг собі сьвіт завалити ся, або стояти, могло сонце сьвітити або й згаснути, міг я жити або вмерти, отсе було менї все одно. Вона однако не буде моєю, навіть душа її не належить до мене. Все одно, байдуже!

Я перестав навіть учити ся, опустив ся зовсїм, от часом хіба сїв та писав дещо. Се ще мене потроха займало. Не дуже вони мудрі, ті мої поезїї, але може ти цікава, то слухай:

Нї, не бажаю я
Нї смерти, нї житя!
Бо я і сам гаразд не знаю,
Чи ще чого в житю я забажаю.

Байдуже те менї,
Чи жити-му, чи вмру,
Чи вмру і враз про всьо забуду,
Чи жити-му і мучити ся буду,
Байдуже те менї.

Було колись і я бажав,
Було колись і кохав.
Та доля лютая сказала:
„Нї! не для тебе роскоші житя!“

І все, що було любе, дороге
Вона взяла і відібрала.

Колись для мене зорі сьяли,
Дівочі очі мов зірки ясні.
Колись до мене усміхались
Уста чудові, чарівні.
Та доля лютая сказала:
„Ні, не для тебе радощі життя!“
І все, що було серцю дороге,
На віки відібрала.

І ще одна моя поезія з того часу снуєть ся в думках:

Минуло моє щастє,
Минуло вже воно.
Коротко потривало,
Та гарнеє було.
Минуло ся коханє,
Минула ся весна,
Зморозив душу холод,
Настала в ній зима.

І знаю я, о знаю!
Що цвіти зацвітуть,
Гаями та лугами
Пісеньки загудуть.
Що встане знов веснонька,
Ясніти-ме вона,
Та в серці буде холод
І лютая зима.

І ще багато віршів писав я тоді, виливав на папір свій біль безконечний. Часом мені лекшало від того. Тоді я думав, що я вже так до кінця життя проживу, нічим не буду журити ся, ані нічого хотіти ні бажати. Та поволи я отрясав ся з тої байдужости, свідомість вертала, жите домагало ся свого. Коли я зовсім одужав, то зрозумів, що жите не скінчило ся, смерть не приходила, я помило своєї волі таки жив і хотів їсти, а їсти не було що! Треба було старати ся знову, щоб продовжати свою муку, треба було старати ся о спосіб до життя. До того мав я ще на своїй голові значні довги, що їх затягнув був мій товариш на моє ліченє і прожиток у часі недуги, і я мусїв працювати.

Але та праця була для мене тепер мерзка: ті права я ненавидів усе, і лише з любови до неї, тому що вона так хотіла, кував ті сухі параграфи, що мали силу позбавляти людей щастя, а навіть життя. Та тепер та моя праця була для мене правдивими тортурями. Моя душа рвала ся до поезії, а тут: куй параграфи! Та вибору не було. Я мав уже лише останній іспит вложити і був „у мети“, тому то я й далі вчив ся права.

Врешті вістав я практикантом судовим, а далі й авскульптантом. Та аж тепер почала ся правдива мука: тут треба було не вчити ся, але виконувати те, чого я ненавидів, судити інших, при-суджувати їм кари, часто незгідні з власним пересвідченням, та правосильні, бо оперті на правних параграфах.

Звісно, що коли чоловік чого не любить, то й не виконує того як слід; таке було й моє. Я зовсім не належав до добрих правників і тому „авансував“ страшенно поволи. Моє життя тоді було зовсім псяче: немила служба, мала платня, погане поведене зверхників до решти з'огидили мені те життя. А ще сумління обзивало ся часом дорікаючи мені, що я покинув свій рід, і я хочаби заспокоїти його посилав їм час від часу по кілька, часом кільканацять гульденів. Отсе було все.

І в товариствах я майже не брав участі, хіба в таких, де знав, що напевно не здіблю ніякої жінки. О, я ненавидів тоді всіх жінок, бояв ся їх гірше вогню, тікав від них на сто миль. Я бачив у кожній лише облуду, фарисейство, бачив польоване на багатого жениха або його становище. І таке життя я вів довгі, довгі літа: чужий для людей, а люди для мене. Та в останніх роках того псячого життя опанувала мене охота збивання грошей. Я щадив мов останній скупяга, та складав гріш до гроша. По що? для кого? Того я не знав. Та се стало ся для мене необхідним.

Двацять літ по своєму вступленю до суду я став нарешті судією. Тоді я пізнав, а зглядно відновив приятель з моїм давним шкільним колегою, а батьком твоєї матусі. А далі — я близько п'ятидесятилітній чоловік оженив ся з нею, молодою, та мов рожа цвітучою дівчиною.

Не знаю, відки в мене набрало ся стільки героїства? досить що набрало ся, бо твоя матуся була зовсім иншою від жінок, які я знав колись. Зі мною вона поводила ся як із старшим другом, а не як з мущиною, що може стараєть ся о її руку, вміла так лагідно та сердечно говорити, що цілком підбила мою

душу. І в мойому старому, розбитому серці загоріло бажанє мати вже раз свою родину, мати хоч крихіточку щастя, і я відважив ся осьвідчити ся їй. Вона прийняла.

Я знав добре, що вона мене не може любити, знав що йде за мене тільки тому, що змушує її до того конечність, бо в її родичів прикрі обставини, і вона не може вибирати, та про те я відважив ся повінчати ся з нею. І я не пожалував того. Вона була найвірнійшою, найліпшою жінкою, але я добре видів, що вона нещаслива в житю зі мною старим, знемоцілим чоловіком.

Я рад з того, що в мене рак, що я мушу вмерти, бо увільню її вже раз від себе, дозволю й їй жити житєм серця, бо я не сумніваю ся, що вона ще віддасть ся і буде щасливою. Коби лише вже раз та смерть скоро приходила, бо терпіня стають невстерпні, і тілесні й душевні.

То страшна хороба, той рак. Але не менше страшна думка: на що я жив? що я ксму доброго зробив? до чого діпняв? А на се відповідь одна: Ніщо!

О, Боже милосерний, Боже, помилуй мене, прости великі мої провини. Прости і ти, моя пісенько золота, донечко моя, Лідочко! Ікий примір лишиє тобі твій батько? Але він був безмежно нещасливим чоловіком, він був лише слабим чоловіком! О! він багато своїх обовязків не сповнив, багато занедбав. Він відчуває цілу їх вагу, цілу тяготу. І донечко моя кохана, не гнівай ся на мене, прийми отсих кілька слів від свого батька і сповни його просьбу: о скільки лише вмєжєш, старай ся працювати для народу, з якого вийшов твій нещасливий батько, сплати хоч в части довг, що тяжить важким каменем на його груди. Я знаю, се може безсердечність, безправство, що я вимагаю сплати своїх довгів від невинної, безучасної в них дитини. Тому прости, не гнівай ся, але вір, що може тільки в тім і щастє.

Не знаю, я багато пережив, на многе надивив ся і много терпів. Та з усього найстрашнійше те, що тепер прошибає мою грудь: несповненє свого обовязку.

О, Боже, змилуй ся, ратуї! Я хотів того обовязку спекати ся післєнем кільканацятьох гульденів своїм рідним! Оттим я хотів відплатити матери за її недоспані ночи, за її терпіня, за її розвіяні мрії, що їх лелїяла колишучи мене та мріючи, як стану підпорою її старости та немочи!

Отими мізерними кількома ринськими я хотів заплатити батькови за його труди, за його розбиті надії, що я віддячу ся за те, що вивів мене в люди, не відцураю ся тих, що мене виростили.

А я віддячив ся — гарно віддячив ся!

Та коли би мої родичі, і ти, моя донечко люба, знали, що се у нас мужикови „вибивати ся в люди“, через які моря терпінь, підлости та неправди він мусить перейти, заким до чого дібеть ся, то може би не судили строго.

Та ні! Ніякий суд людський не буде острійший, не може бути страшнійший від власного сумління, що осудить чоловіка.

Ох, як я страшенно терплю, як безмірно! Лідочко, пісенько, правда, ти не осуджуєш свого батька, ти помимо всього будеш його любити. Правда? Він же був такий страшно, страшно нещасливий, такий слабкий! Правда, будеш любити? Я мов жебрак прошу о ту крихітку любови.

А тепер ти так гарно, ясно всьміхаєш ся, отвираєш ті чудові очиці і дивиш ся на тата. Дитинко, дитинко! Коли-б ти знала, як він терпить!

Ні, не сила далі писати і вже таки нема що. Прощай, пісенько, прощай Лідочко! Благословлю Тебе і цілую щиро, щиро,

Твій батько Осип Оменський.

А троха далі батько писав знов.

„Двоє вас лишаю на сьвітї: Романа і тебе. Любіть ся, діти, помагайте собі взаїмно, бо хто зна, чи знайдець ся хто, щоби поміг дітям проклятого. Я проклятий, проклятий, проклятий. Сумліне власне прокляло мене. Сумні, безнадійні очи моїх батька-невьки прокляли, осудили мене. Оті сотки хліборобів, що я в поміж них вийшов, кленуть мене. І я рад би тепер летіти до них, віддати їм усе, все; себе обернути в одну працю для них, та я страшною хоробою прикований до ліжка, безсилий. Я призбирав собі троха грошей: віддав би я їх їм — я-ж знаю, що ніщо не заплатить їм розбитих надій, та все може хоч троха злагодило би їх біду, та я сього вчинити не можу: в мене жінка й діти.

Діти мої дорогі, будьте сильні: в житевій борбі гартуйте на остру крицю свої характери, і будьте сильні. Най у вас буде одна думка, а та думка най має все правду та добро за остаточну ціль життя. О, будьте сильні духом: бо лише сильні мають право до життя. А мене простіть: не довга вже хвиля, як душа розлучить

ся в тілом, як я стану зимним трупом. І в чим я стану перед Творцем Всемогучим, які геройські вчинки принесу перед Нього? Хиба оті криваві сльози, що ними плаче стареча, покайнна душа, хиба те каятє. Так мені треба: я був слабиим, я відрік ся свого роду! Ох, совісте, не муч мене так страшно! Мої діти, чи ви зможете ще любити мене?”

Отсе читала Ліда і ті батькові слова розтопленим оловом лekli її душу.

— Який він був нещасливий, безмежно, безмірно нещасливий! А й тепер його душа мучить ся бідна, не знаходить собі супокою і мучить ся ще й моїм смутком. Він видить, відчуває, яке горе глибоке обнімає мое молоде серце, як воно рветь ся до життя, до світла, до сонця, а мусить задовольати ся сірою буденщиною. Ні, на се лиш одна-однієська рада: вірвати пута, що наложено на мене, вірвати ся на волю, працювати, жити.

Оттаке вона думала, читаючи той батьків заповіт. А по кутиках темної, лямпою освіченої кімнати сідали маленькі мушки, брєніли та немов глумили ся з неї. А в тім брєнькоті вона виразно чула їдкий, злосливий сьміх:

— І куди підеш, як „вирвеш ся“ з сього життя? Сядеш при дорозі і будеш просити хліба і тим успокоїш батькову душу, та сповниш його бажанє? Та-ж ти ще малолітна, таже над тобою опіка вітчима, а він що? думаєш, позволить може йти „в народ“? Яка-ж ти сьмішна! І як ти думаєш іти „в народ“? Що вмієш? Чи прийдеши у село тай скажеш: „Я прийшла вас того вчити, чого сама не вмію“, чи що иньшого думаєш робити? Або ні! Ти певно схочеш учити ся до вчительського іспиту, щоби відтак бути вчителькою. А чим-же ти заплатиш учителям за лекції? Ха, ха, ха! Ну, ну, щаслива дорога, йди на волю, в народ, щаслива дорога!

Ні! то не мушки глумили ся з неї, то її власна душа кидала оті їдкі слова. Вона сама відповідала собі так. Ох, знала-ж вона, знала, на чому кінчили ся всі її пориви. Прецінь вона й перед тим ще, заким прочитала батьків заповіт, просила вітчима, щоб позволив їй далі вчити ся.

— Не хочу строїв, не хочу забав, не хочу нічого, лише хочу вчити ся.

— І на що тобі се? — питав тоді вітчим.

А вона казала:

— Ну, прецінь годі мені вічно сидіти на ласкавім хлібі. Треба забезпечити ся на старші літа, бо-ж не дай Боже якого нещастя, не піду за прошенням хлібом. А врешті то стид сидіти родичам на шиї, як є здорові руки і можна самій заробити на свій прожиток.

— Ні, у тебе таки наизравду нема „всіх дома“, ти варіятко якась. Видане се! Чи ти може не хочеш іти на учительку? А то скаране Боже: мені усьміхаєть ся аванс, а та варіятка не то щоб мені допомогти, мріє о якихось своїх хлібах. Ти знаєш, як зовуть таких дівчат? Як би ти добра донька, то я давно був би вже надканцелістою. Ти-ж знаєш, який вплив має совітникович на батька, а він же так надскакує тобі, закоханий по вуха. Не могла-б ти бути для нього ласкавішою і мимоходом спійнути дещо і про мене? Але де! Ой, ніколи не перестану каяти ся, що оженив ся з твоєю мамою та взяв таких чортенят за своїх: червоного радикала і еманципантку. Як би не ви, не тим був би я нині. Але тям собі: тепер весна, а в зимі ти вже маєш зловити собі якогось. Я далі не думаю годувати варіятки дома.

Оттак кіпчили ся звичайно всі такі розмови вітчима з Лідою. Та не кінець на тому. Звичайно починав він сварити ся ще з мамою, дорікати їй чим міг, грозив ся, що силоміць повінчає Ліду з старим та багатим п. Єрським „асесором магістрацьким“, і в хаті настзвало дійсне пекло.

Ліда знала, що їй тепер скінчить ся на тому самому, та однако зважила ся ще раз просити з вітчима дозволу вчити ся, бо ті безнадійні батькові слова страшенно ранили її душу. Вона відчувала, як мусіла і мусить страждати душа, що пекла отой заноліт. Вона з охстою віддала би їй своє житє, щоб лише троха муки взяти в неї. Та дарма. Усеї її просьби скінчили ся як звичайно: криками, грізьбами, мало що не бійкою. Навіть Ціночка почала плакати та казала, що вона хиба ніколи не вийде замуж, як має таку сестру, бо хтось подумає собі, що їй вона така.

І так жила Ліда далі, мучила ся душею і що днини чула слова: „кошч вже борше зловила собі якого“.

Про її вчителюванє не могло бути й бесіди, не вважаючи на її докази, що се ніко не пошкодило-б вітчимови до авансу, бо-ж тепер уже дівчата з найліпших дємів шукають свого хліба; вітчим по

давньому не слухав сього. Та Ліда зрозуміла врешті, що той аванс, то тільки покрішка далеко важнійшої та неприємнійшої причини: та-ж сукні і строї, в яких Ліда ходила на різні вечерки, „справляло ся“ на кредит, але вчити ніхто не схоче на кредит, а врешті дома треба було робучих рук — і Ліда сиділа дома, „бувала“ в товариствах, зносила вишивки вітчима, лайки Ціночки і Бобика, сльози матери.

Що-ж вона иньшого могла діяти?

(Далі буде).

В. Е. Накрохин.

ТАЛІСМАН.

I.

В один день у липню перед празником в Н-ськiм монастирi близько Петербурга, на Петергофськiй цiсарськiй дорозi буває оживлений рух пiхотинцiв, що поспiшають iз мiста до монастиря. Йдуть по два, по три люда разом, деколи цiлою родиною, старий i малий, муштини й жєнщини, майстровi, рiзночинцi, з паличками, вузликами, бляшаними горщечками вiд кави. Пройшовши пять-шiсть верстов яка будь компанiя приваблена тiнно придорожнього лiса або неогороженого парку робить спочинок: спочивають лежачки пiд деревом, по приятельськи бесiдують, закусують i знов у до-рогу. Пiд вечiр рух пiших богомольцiв майже устає, а через добу вони вертають навад домiв.

Не багато потрібно сим людам, щоб нести з собою нiчим незахмурену радiсть житя. Вернуть вони в свої сутерени i стрихи, почнуть знов робити вiд раннього ранку до пiзнього вечера, та довго ще будуть говорити про те, як вони ходили на вiдпуст i в споминах iх кожда подробиця буде мати значiне цiлої подiї. I якими незвиклими будуть здавати ся їм нiчого незначучi випадки подорожi, лише для того, що се були випадки на лонi природи, посеред оживляючого повiтря, вiль i огородiв i запорошеної цiсарськoї дороги, далеко вiд будєвних обставин мiського житя. Та розумiє ся, всiлякi випадки бувають з подорожними людьми.

Йшли одного разу вечiр, у передодень згаданого празника, три запiзнєнi пiхотинцi, що надiяли ся прийти до монастиря аж у ночi. Сонце вже спускало ся на поверхню моря, праворуч вiд

них, і вогняною кулею стояло за віддаленими, рідкими купами дерев, що виступали як пальми оазиса над пусті і долинкаваті береги затоки.

Вся далечинь по той бік цісарської дороги була відкрита: плоскі грядки огородів лишень зрідка переривані поодинокими хатками огородників, а за огородами багниста рівнина ступнево спускала ся до моря. Ліворуч від цісарської дороги місцевість була вища і ховала ся за акаціями і бояришником, із за котрих виглядали напів опущені віллі.

Один із подорожних, молодий чоловік з маленькою білокурою борідкою, — ремеслом тапіцер, назвиском Тьозкін, — ішов спереду і дуже любував ся.

— Яка ласка Божа, Господи! Дихаєш — не надихаєш ся, дивиш ся, — не намилиуєш ся!

Обличє в Тьозкіна було саме безтурботне; очи живі, волося кучеряве, кашкет на бік, загортка на опашки, одним словом, не було сумніву, що у сього щасливого чоловіка „душа весела“, „на душі легенько“.

Другий подорожний — швец Голєнєв, був значно старший, низший ростом і грубший. Довгий жакет і низько насунений кашкет, що закривав цілу потилицю, придавали йому поміркований вид. І справді він мав власну робітню в сутеренах величезної кам'яниці в Ізмайлівськїм полку, з вивіскою в вікні на взір чобота, вирізаного з білого паперу. Чоловік з сталим характером, з порядним суспільним положенєм, він не давав звабити себе безплідними річчями, не звертав великої уваги на пейзаж, але з увагою споглядав на огороди, цікавлячи ся, в якім стані цвїт картоплі і листє капуста. Тимчасом товариш його, коли й дивив ся туди, то бачив лише молодих селянок, що пололи грядки. Та взагалі по обличю Голєнєва можна було догадувати ся, що й він скорше задоволений, ніж незадоволений подорожю.

Фігура третього подорожного не визначала ся імпонуючою зверхністю. Се був уже дідусь, з обголеним, щітинястим підбородком, худий і бідно одягнений. В руках у його була паличка, та й з її помічю, бачило ся, трудно було йому поспішати за Тьозкіним. Він „спішив повільно“, дрібним підтюпцем; широкі напкінові штани його тріпали ся при сїм, але посував ся вперед він не скорше свого порядного співподорожника Голєнєва, що йшов доволі повільним кроком. Називали дїдуса по батькови Мусієвич; имени його

мабуть ніхто не знав. Він був „сам як палець“. Колись-то він мав жінку й діти, але „Бог забрав“ їх. Одного часу він шукав потіхи в подорожах до далеких монастирів, а тепер доживав свого віку в Петербурзі, находячи, що „ліпше сего міста на сьвітї нема“. Він скільки разів на рік мав порядний заробок: у Вербну неділю торгував херувимчиками, для Великодніх сьвят робив рожеві квіточки до пасок, для Різдвяних сьвят обробляв і вбирав маленькі дешеві смерічки з обручами, які купує простий нарід. В останній час у році йому приходило ся круто і коли будь він не числив гріхом простягати руку на церковнім порозі. Та й сей бідак, здавало ся, був у сю мінуту щасливий по свому, і на його обличу була написана тиха радість.

Коли всі трое стали лицем до заходячого сонця, милуючи ся картиною заходу, дідусь здохмив кашкет, тремтячи притулив його разом з паличкою до грудий, схилив голову на бік і вастиг у тій позі. З таким виглядом він, гідний жалости жебрак, просив на церковнім порозі милостині, і певно з таким самим виглядом євангельський митар звертав ся до Бога.

— Сьвіте тихий! — прошептав він у молитовній екстазі. Молитва напіннула Тьозкіну про ціль їх подорожі, що раньше не приходило йому до голови.

— Ну, панове, за що молити ся йдемо? — заговорив він, коли сніп соняшного проміння втопив ся в морі і подорожні пішли всі разом. — Ти Голенев, чого собі будеш просити в Бога?

— Чого? Доброго покунця — ось чого мені конечно просити, — відповів Голенев. — Нема у мене чомусь, братчику, правдивого успіху в ділі. Робиш совісно, міцно, товар даєш правдивий, а покунця доброго нема... Ти, кажуть, роби делікатно! А? Як се розуміти? Делікатно! Адже-ж я не сокирою шию...

— Так, так, буває невдача в роботі, — згодив ся Тьозкін. — Лише я на се поскаржити ся не можу, нема що говорити. А щастя правдивого теж нема... Ну, скажи ти, будь ласка, братчику мій, котрий раз на перегони їжджу, котрий рік у карти граю, — хоч би на сьміх коли виграв! Нема щастя!... І знахідки теж: люди знаходять, а я хоч би тобі зломаний гріш коли!... Так чого! На льотерію минулої зими в Михайловськїм манежі коня вигравали: беру білет, а сам наперед знаю, що коня мені не бачити. Пропадай папірець! А вже як хотіло ся коня виграти!

— Пощо тобі кінь?

— Та ні, не те... Щастя нема!...

Вони замовкли. Мусієвичу видало ся образою, що його навіть не питають: яке у нього може бути щастя, — ніби нещасливіше Мусієвича нікого на світі й нема.

— Де воно, щастя? — почав Мусієвич. — Був у мене свояк Автоном. І в чіпці родив ся, а каліка чоловік вийшов, та ще каліку й до війська взяли. Вислужив речинець, вернув ся до села, захтів женити ся, — ні одна дівка не йде. Сусід Микита висватав йому дівку Агашку: так, скажемо, щось ніби вільна жінщина була, в місті жила. Звінчали ся. Вона пожила з ним три дні, та й утікла до міста. Жив на посьмішках, конати став — лежить у хаті, говорить з горячки: „Допоможи, Господи, лиш домів дістати ся!... Там тепло буде... Там уже гаразд буде“... Сконав — ніхто не хоче труни робити. На силу найшов ся добрий чоловік. Зробив труну — вийшла коротка, віко не закриваєть ся... Тут уже одна жінщина стала над ним плакати...

— А в чіпці, говориш, родив ся? — запитав Голенєв.

— В тім то й річ, що в чіпці. Для того й оповідаю.

Цісарська дорога помалу пустіла. Подорожних уже не переганяли вози чухонців і кольоністів; ніхто не попадав ся їм назустріч. Віллі ліворуч від цісарської дороги з'являли ся з безконечними прогалинами. Огороди на право змінили ся чагарником иви, вільхи та березника, через котрий ішла в напрямі до моря, певно на сінокіс, не буркована, чорна, покопана колесами дорога. Налягла мряка і вся місцевість приняла сумний і пригнетений вигляд. Відкись з переду чути було хрипле і жалісне муканє цілого хору биків, і слідом за тим із за рога цісарської дороги, назустріч подорожним, показала ся череда худоби дрібної як вівці, брудної та худой. Бики мукали то поєдинчо, то хором, підіймаючи голови, ніби хотючи сказати людям: „Ми нещасливі! Нас ведуть на заріз!“ Уся череда, підгонювана двома погоничами, посувала ся вперед густою масою, підіймаючи за собою одностайну хмару куряви. Ся хмара куряви змусила подорожних зійти на бік, і вони пішли попри цісарську дорогу чагарником, розгортуючи гиячки иви та вільхи.

— Яке містечко, га? — говорив Голенєв. — Хаші, сухе гияча, жаби так з під ніг і скачуть. Чого доброго, і на гадину наскочиш, га?... У нас на провінції по таких місцях гадюки виводять ся.

— На Афоні йду я одного разу стежкою, — відізвав ся позаду його Мусієвич, — а поперек стежки гадина лежить, жовта, грубша руки. Я так і став — ні живий, ні мертвий. А тут монах іде, старенький теж, з паличкою.

— Чого ти, — говорить, — рабе божий, омертвів?

— Та ось, — говорю, — батюшко, вижу сю гадь... „О, говорить, у нас сеї гаді як котів. А киш ти! Чого ти людей лякаєш!“ Замахнув ся на...

Мусієвич не докінчив слова: всі три раптом стали як вриті.

— Видиш, Голєнєв? — прошептав Тьозкін, хапаючи товариша за рукав.

Недалеко від них між деревами чорнів непорушний сілюєт чоловіка. Він був, здавало ся, високого, велитенського росту і стояв з опущеною головою. Їм стало ніяково і страшно.

— Невже небіщик? — нетвердо виговорив Голєнєв. — Мабуть висить. Га?

— Висить, не як, — потвердив Тьозкін. — Овва! Ходімо ближше, може не з'їсть...

Вони нерішучо посунули ся вперед, мало не звалили ся в рів, вискочили хапаючи ся за пеньки і опинили ся перед самим трупом. Велетень з далека, небіщик, висів у темноті під деревами, маленький, худий, чорний, гідний жалости і все-ж таки страшний. Усі три перехрестили ся.

— Царство небесне! — сказав Мусієвич.

— Ну, яке вже грішній душі царство небесне! — відказав Голєнєв. — Скажемо: вічний спокій, — і то хвалити Бога! Видиш, гріх який на душу взяв! Ось, гадав, тут, мовляв, за тяжко терпіти; а що то там буде? Не подумав, що тутечки прецінь не на довго, а там же вічність! Сього-ж і не подумав!

Небіщик ніби слухав у глибокій безнадійности, спустивши голову і розклавши широко застигли пальці.

Мусієвич не витримав сеї картини і перехрестивши ся ще раз став мовчки вибирати ся на цісарську дорогу. Товариші його не спішили ся зійти з місця, оглядаючи небіщика від ніг до голови.

— По одіжі — наш брат Ісєський, — завважив Тьозкін. — Оглянути-б одіж: картка повинна бути. Зараз би знали, з чого неборака повісив ся. „Причину смерти своєї сим об'ясняю, а в смерти моїй прошу нікого не винити“. Читав нераз по газетах.

— Не наша річ оглядати, — сказав Голєнєв і повернув ся, щоб іти.

— Слухай, Голєнєв, — зупинив його Тьозкін. — А прецінь я своє щастє знайшов!

— Що ще скажеш? — з недовірем спитав той.

— А ось що: я сей мотузок відріжу!... Він мій!...

— Тьфу, ти чудака! На який мотузок лакопив ся!

— На який! На такий! Ти не знаєш, що се за мотузок! Ліпше всякого скарбу! Талісман!

— Так ти куди-ж ідеш з нами?

— Або що?

— А то, що ти се чорнокниже чортівське покинь!

— Ну, ні, братчику, я свого щастя покидати не зможу.

— Тьозкін! я тобі сього не позволяю.

— Ти?!

Тьозкін змірив товариша згiрдним поглядом і мовчки поліз на дерево. Дерево порухало ся, гиляка, на якій висів труп, гойднула ся і небіщик повільно став обертати ся довкола себе.

Голєнєв кинув ся переступати через корчі навпростець на цісарську дорогу, де вже дожидав його Мусієвич.

— А Тьозкін де? — спитав Мусієвич.

— Без нього видно треба йти, — відповів Голєнєв задихавши ся.

Та Тьозкін уже поспішав до них, заховуючи до кишені мотузок.

— Ну, чого стоїте? — спитав він несамовитим, ніби не своїм голосом.

Він був збентежений, руки його не попадали в кишеню. Голєнєв ухопив його за рукав.

— покинь сю нечисть!

Тьозкін виймав руку і замахнув ся.

— Язиком мели, а рукав волі не давай! — крикнув він.

— А коли так, — сказав Голєнєв, — значить, ти нам не товариш. Я з тобою не піду!

— Ти ще спитай ся, чи піду я з тобою? — відповів Тьозкін.

У нього була ворожа поза. Голєнєв махнув рукою, покликав Мусієвича, який не знав, що й сказати на се, і мовчки пішов з ним своєю дорогою.

— А як же-ж Тьозкін? — питає Мусявич спісучи за Голєнєвим і що хвиля оглядаючи ся назад. Тьозкін дивив ся їм услід. Коли вони відійшли трохи, він поклав два пальці до рота і свиснув.

— Щасливо! — крикнув він їм у здогін.

— Рівним способом! — відповів Голєнєв.

Тьозкін постояв ще, провів їх очима і звернув ся в протилежний бік, де слаба і бура, але не виличня пожежа визначувала місто.

II.

В літі петербурські мешканці роблять і иньші подорожі, те-ж, коли хочете, на поклінне, але не Господу ані сьвятим Божим, а тому богови, якого чтить цілий рід людський без ріжниці віроісповідань, — богови золота і марнотратства. Дні сього паломництва не проходять так непримітно в житю столиці, як дні блукань піших паломників, що вирушають у дорогу з вузликами і бляшаними горщечками від кави. Про них кождий знає, всюди говорять і оголошують у часописях.

Ще в передодень з вечера ви запримічаєте деякий неясний рух на перехрестях густолюдних вулиць, біля залізничих двірців, у возах трамваю. Газетні рознощики, що торгують звичайно рано і в день, ширяють серед вічної темноти, накидаючи вам програму перегонів. Ні одна часопись не йде так скоро в дрібній продажі і не користуєть ся такою широкою популярністю, як сї програми.

Ранком у день перегонів кольпортер уже погорджує постійним покупцем часописи, до котрого в звичайну пору він підскакує, здіймаючи кашкет, із словами: „Нове Времячко? Звольте...“ При сьому голос його звучить незвичко з ушанованєм, навіть по троха з пристрастю. Але в день перегонів кольпортер і не дивить ся на звичайного покупця часописи, не примічає його. Він літає як опечений, очі його шукають чоловіка порядного, що не читає часописий, а їздить грати на тоталізаторі.

— Програма перегонів! Програма!...

Самий смирний Петербуржець, що поспішає на перегони, зупиняєть ся, дивить ся самозадоволено і ще з свого прекрасного далека, в Коломні або на Пісках стараєть ся всім дати пізнати, куди він чимчикує.

— Фіякер! На перегони! — говорить він мимохідь стоячим біля тротуара фіякром. В ціні він ніколи з ними не згодить ся і потихенько дійде пішки до Суворовської площі, де сяде на імперіял трамваю, але нехай знають!

Чим ближше посуваєть ся він до сеї площі, тим замітніший стає вуличний рух у тім самім напрямі. Його перегоняють вози поводеревенського трамваю вже переповнені пасажерами і разом з ними і перегонюючи їх здовж Марсового поля їдуть фіякри, летять власні екіпажі. На Троїцкім мості і на Каменоостровськім проспекті, де смирний Петербуржець дивить ся на них уже з гори або з висоти — як хочете, — екіпажі згущають ся в масу, непрохідну для піхотинця, що гадав би перейти поперек дороги. А на залізничім двірці в Новій Деревні місця в поїздах беруть ся штурмом. „Пуща“ в відкритім полі, на Коломенській цісарській дорозі, куди в день перегонів спішають філії народу, в звичайний час представляє правдиву пушу. В залізничім двірці ні душі, будівлі трибун, різні будівлі і стайні біля гіподрома як покинений монастир, стоять як вимерлі, мовчки. Келії тоталізатора щільно позамикані. Скільки берів сумно кидають тїнь на місце поєдинку Пушкіна. Несамовитим випадком шматочок землі, де була принесена ся жорстока жертва богу сьвітської суєти, попав у реїон перегонів, і сюди протягом одного-двох місяців у літі, два-три рази на тиждень, з'їздить ся на скакунах і на гумі „сам цвіт“ суспільности, тут чути веселу музику, лунають радісні окрики на честь вигравших коний і джокеїв. У сі дні „пуща“ перестає бути пушою. Як мурашки коло муравлиська, товчуть ся коло неї людські фігури.

При вході до великої трибуни — амбасадори. З боку довгий ряд екіпажів. На цісарській дорозі — жандарми верхом. Від залізничого двірця валить юрба з тільки що прибувшого поїзду. Перегони вже почали ся, каси тоталізатора відчинені, в тісних коридориках перед ними вже трудно продерти ся крізь юрбу в бік гіподрому.

Та ось ми минули людий, що галасують, не враховують, віддають і беруть гроші, і ввійшли до трибуни. Можна спустити ся на всипану піском маленьку площу, до бар'єри, і повернувши лице до трибуни заглянути з низу на людське стовпище, що амфітеатром піднімаєть ся в гору і вліпило очи на гіподром, „очи повні очіку-

ваня". Але в сій хвилі перерва між бігами; купа розсипала ся і стоїть або бродить хто куди.

Яка мішанива одінь і облич, навіть племен і мови! В російській мові часто звучить неросійський акцент, часом жидівський; чути французькі, пімецькі та польські фрази. Богато типових фізіономій: джентльмени і леді, кантори і кельнери, біржовики і кокетки, російські гуртовики і дрібні торговці, чорні південні й орієнтали. Публика поділена на дві половини після трибун. В одній більше яскравих колірів — „роскішне вбранє“ дам і різнобарвні шарфи на офіцерських кашкетах; у другій переважають кольори сірі і до середньої верстви публіки примішуєть ся простонароде, розумієть ся, освічене, таке, що знає, що то за звівір — тоталізатор.

Тут заклад по десять рублів майже завше збирають у складку; серед юрби ходять інтелігентні й неінтелігентні панове і пані, з оловцем і клаптиком паперу в руках, збираючи рублеві вкладки.

Ось у сю юрбу попав Тьозкін на другий день по своїй, так несподівано перерваній подорожи на відпуст. Юрба бурилася перед великим бігом, у яким брало участь дванацять коний, власне все славетні фаворити, що часто діставали премії. Хто дістане на сей раз — питає було в високій мірі головоломне. Бородатий купець у довгій і широкій, але не модній загортці на опашки і обкручений докола шиї чорній краватці, мусів навіть здоймити капелюх і витерти хустинкою рясний піт на чолі, радячи ся з жінкою; а коли накінець вибір був зроблений і купець попростував до тоталізатора з десятирублевим папірцем у руках, глибоке недовіре гальмувало його кроки. Він ще раз похитав головою, зупинив ся і проговорив у розвазі: „Не знаю вже! Коли-б то знов помилочка не вийшла!“

Жвавий паничик зовсім без краватки, в кашкеті, прискочив до Тьозкіна з карткою.

— Мусью! Не достає одного рубля на Шарльоту Корде. Чи не ласка?

— Не жадаємо, — відповів Тьозкін.

Він ставив усі власні десять рублів уповні на своє різіко, згораючи жадобою попробувати „талісмана“, здобутого вчора. Але на кого ставити? Він зажмурился очі, тикнув пальцем у програму, — палець попав на четвертий номер.

— Чотири — і більше нічого! — скінчив він, стараючи ся не читати надруковане обік імя коняки, аби воно не збило його з пантелику.

З тим він пішов до каси, заплатив гроші і дістав картку з цифрою 4. Аж тоді він відважив ся дізнати ся, на яку коняку поставив своїх остатніх десять рублів, і зазирнувши в програму перелякав ся.

— Даліла! — прошептав він. — Ото пропасти! Попалась же Даліла якась! Ніколи не чував.

Він поплентав ся серед публики, прислухав ся до бесіди, — ніхто не згадував імени Даліли: всі ставили на фаворитів.

— Просадив грошки! — подумав Тьозкін. — Ось тобі й талісман!

Він зовсім упав на дусі і з горя пішов випити. Для сего з задю трибуни була кантина огорожена плотом, щось ніби трактирня, де публика тягла пиво і горілку. Він прийшов туди, сів за столик і попросив фляшку пива. Затоплений в сумні думки про страту гроший, він ні на що не звертав уваги, не замітив, як оточуюча публика стала рідшати і крок за кроком зникла вся без останка. Тишина на около заставила його оглянути ся.

— Певно почав ся біг? — спитав він буфетчика.

— Почав ся.

Він розплатив ся і попрямував до трибуни. В опустілім коридорі біля тоталізатора до його слуху доніс ся галас голосів, у яких звучало більше сердитости, ніж радости. З за рога коридора він побачив, як пробігли остатні запізнені коні. Юрба вже зіходила в розсип зі сходів трибуни. Облича були всі збурені, або зачудувані, або витягнуті. Одно обличє звертало на себе увагу, — бліде як полотно обличє молодого чоловіка в солом'янім капелюсі, і довкола нього зібрала ся юрба. Смертельна блідість і сяючі щастєм очи показували розмір виграної, що прецінь не міг ще визначити ся докладно.

— Даліла! Даліла! — переконував один.

— Ну, що ви мені говорите! — закидав другий. — На хребет перегнала!

— І подумайте, перед самим стовном, цілком несподівано! — чути було в другій купці.

— Молодець жокей! — милував ся хтось.

— Англієць — жокейчик той? — цікавився бородатий купець, що зробив таку помилочку.

— А ти гадав — ваш брат Ярославець? — кепкував його приятель. — Ні, ви сіро їздите. Ваших більше по машині возять.

Перед великою трибуною піднесла ся дощечка з цифрою 4.

— Даліла! Даліла! — знов почули ся голоси.

— Та чи може бути? — не вірив собі Тьозкін.

А з боку тоталізатора вже вертали цікаві, що довідували ся про розмір виграної.

— Чи знаєте, панове, скільки? Двістітрицятьшість рублів на ординарнім!

— Ого-го! Кому то дістануть ся?

— Та в нашій трибуні мабуть тільки ось сей молодий чоловік...

Тьозкін висунув ся, підіймив свою карточку і тріпнув нею.

— Прибавте й нас! — сказав він.

— Ах, і ви теж? Ото щасливець!

— Так і не бачив, яка й Даліла. І бігів не бачив — просидів у трактирні, а тимчасом виграв... Піти, взяти...

З цілою купою грошей вернув ся він із каси: як навмисне папірці дали йому всі дрібні. Він став рахувати, зупинивши ся на однім із нижніх східців трибуни, — і помилив ся; підняв ся на самий верх — і знов помилив ся в рахубі; спустив ся на маленьку площу, надіючися тут спокійніше розібрати ся в грошах, — і ніяк не міг зібрати ся з гадками, щоб дорахувати принаймі до ста. Такиим способом він переходив з грішми з місця на місце і рахував їх, поки не замітив, що з нього починають книти ся. Тоді він заховав гроші до кишені, виліз на барієру і нахмурился. Та й тут його стало підмивати перемінити місце; він зіскочив із барієри і пішов до трибуни.

— Порахували? — спитав його якийсь студент.

— Двістітрицятьшість рублів, і рахувати нічого! — відповів Тьозкін, але образив ся і повернув до виходу.

Він попростував до двірця залізничої дороги, де ще не був ні разу, чвалаючи на перегони звичайно пішки з Нової Деревні. Коли ввійшов до двірця, зупинив ся, оглядаючись.

— Щось уже дуже чисто! — подумав він. — І публіка чиста, і білі скатерки на столах і льокаї в фраках.

І тут відчував він себе самотнім і ніби зв'язаним. Публіка розсіла ся при маленьких столиках, а його проти волі штовхнуло до великого стола, що стояв по середині, на саме видне місце.

— Сісти хіба, де люди не сідають...

Хоча се було сказано досить голосно, щоб його чули всі, ніхто однак не підтримав його яким будь співчутливим словом.

Він закликав до себе чоловіка з скатирочкою під пахвою.

— Ей, землячок любезний!

Чоловік наблизив ся.

— Дайно мені фляшину... коняку!

— Фляшину? Коняку? — перепитав чоловік непевним тоном, ніби хотів сказати: „Чи не за багато?“

Тьозкін не знав, як йому зрозуміти сю непевність. Значить, його вигляд робить підозріне, що він не в стані заплатити кількох рублів.

— Ось! — сказав він плещучи по пачці бумажок. — Бачив се? Двісті трицятьшість рублів і більше нічого. Всі тут!

— Так фляшку?

— Фляшку і більше нічого!

Щастя... Чи не знаходило ся воно в сій фляшці, як у вині, буває, містить ся правда?

Так, воно власне було тут. Щастя вливало ся в черево Тьозкіна і почало приймати величезні, фантастичні розміри. Цвітуща долина стелила ся перед вікнами залізничного двірця, десть пастушок грав на сопілці. Ніжний і ласкавий вітерець обвівав палаюче обличчя Тьозкіна. Вбрані люди, прегарні і розкішно вдягнені жінки дивили ся на нього зі всіх кутків, переглядали ся між собою і шептали: „Щасливець“! Гроші в незліченій силі переповнювали його кишеню, тиснули йому груди і заставляли його що хвиля гукати на весь голос:

— Двісті трицятьшість рублів — і більше нічого!

І знов убрані люди, прегарні і розкішно вдягнені жінки переглядували ся і шептали:

— Щасливець!

До нього надійшли два пани в фраках, узяли його під руки, сказали: „Звольте“ і вивели його на цвітущу долину. Черегони скінчили ся. Публіка валом валила через салю на перон. Ляндари і коляски летіли по цісарській дорозі до міста.

Їхав на фіякрі й Тьозкін. Він сидів в екіпажі похиливши голову, колисав ся і що хвиля повтаряв:

— І більше нічого!...

Ш.

„А й гроший нема — перед грішми, а й гроші є -- перед злиднями...“

Два дні таємниче море життя крило в своїх філях без вісти пропавшого Тьозкіна. На третій день Голєнев повернувши з відпусту довідав ся, що його молодий приятель лежить у шпиталю. Дійшла відомість і до Мусієвича, і в найблищу неділю вони разом подали ся навістити слабого. В шпиталі треба було насамперед зайти в кантору довідати ся, в якій палаті знаходиться Тьозкін. Сторож сидів у канторі за столом, де пишуть, заложив ногу за ногу і скручував папіроску. Голєнев з пошаною пояснив, чого йому треба.

— Нікого нема, — коротко пояснив сторож.

— Не можна довідати ся?

На столі лежала розкрита книжка з реєстром слабих.

— Позвольте нам самим поглянути по книзі, — з незмінним ушанованєм проговорив Голєнев і зробив крок до стола.

— Мало чого! — сказав сторож, закриваючи книжку своєю широкою долонею.

Голєнев дістав пятачок і положив на стіл умилостивительну жертву. Тоді неприступне обличчя сторожа прийшло добродушний вираз.

— Ну, роздивляй ся, кого тобі там треба, — сказав він і приняв ся знов крутити папіроса.

Знайшли, в якій палаті лежить Тьозкін, і пішли підіймати ся по широких сходах.

— Запах лікарств! — повчаючим тоном замітив Голєнев. — На груди дуже корисно.

— На се й шпиталь, — відповів Мусієвич.

Вони говорили шептом. У величезній, сьвітлій кам'яниці, серед високих голих стін вони здавалися собі маленькими і незначними, як зернятка піску. Бліда, змучена фігура в халаті позирала на них зверху, спершися на поруча сходів.

— Чи не Тьозкін отсе? — шепнув Мусієвич Голєнєву.

— Один твій Тьозкін у шпиталі! — обізвався той іронічно.

Вони пішли по широких коридорах біля просторих палат, заставлених рядками ліжок, і тут Мусієвич побачив, яке множество Тьозкіних лежало безпомічно роспростертих на своїх ліжках, або ще блукало перше чим злягти і успокоїти себе на віки, або піднявши себе на ноги по слабості наповняло шпиталь. В однакових жовтих халатах усі вони, на погляд Мусієвича, були схожі один до другого.

В вікні одної палати стояв слабкий теж у халаті, але ніби ще і в жіночій чіпці, з круглою, твердо закотурманою в білу шмату головою і з рукою на перев'язи. Він троха відступив від вікна і направився до Голєнєва й Мусієвича, що йшли далі.

— Братчики! Приятелі! — крикнув він витягаючи до них вільну ліву руку. Вони зупинилися і пізнали Тьозкіна.

— Ото спасибі, так спасибі! — говорив він горячо стискаючи їм руки.

Почалися розпити. Він повів їх до свого ліжка, присунув стелець і посадив їх.

— Ну, як здоровля? — спитав Голєнєв.

— Нічого, тепер слава Богу! — відповів Тьозкін. — Доктори обіцяють загоїти швидко... Руку вправили... Все слава Богу... Ну, що новенького? У вас мабуть нічого, а у мене є що сказати.

Він усміхався і від замилювання рухався на місці.

— Що-ж такого? — спитав Голєнєв.

— Чули, скільки я на перегонах виграв? Ні? Так то, братчики, і я свого щастя дочекався! Сказати, скільки? Не багато, не мало — двісті трицять шість рублів!

— Ну-у? — спитався Голєнєв.

— Ось він, мотузочок мій! Талісман!

— Та чи вже-ж мотузок?

— Тото й є! А ти мені, Голєнєв, як у цьому ділі перешкаджав! Мало до бійки не дійшло!

— Що-ж, я й тепер не похваляю. Гроші грішми, а мотузок твій я на твоїм місці в вогонь би кинув.

— Ну, ні! Ось він у мене тут лежить, під подушкою.

— І гроші тутечки? Дивись, чи цілі будуть? Яка сума: півтретя сотки без дрібниці.

— Двісті трицять шість рублів від копійки до копійки!

— То то я й говорю: чи цілі тут будуть ті гроші?

— Гроші? Гроший сих у мене тепер нема — нічого ховати.

— Як нема?

— Та так. Забрали в той же самий вечір начисто. Двісті трицять шість рублів — і більше нічого! Як була річ, нічого не памятаю. Тільки не без того, що мене по кам'яних сходах у низ зіпхнули. Розмалювали — бачиш як.

— Ось тобі й щастя!

— Та про те що-ж? Дурень був! Хиба мало нашого брата щастем своїм володіти не вмють?

Голєнєв зітхнув і покивав головою з виразом гіркої тоски.

— Гай, гай, з боку жаль! — сказав він. — В руках у чоловіка були гроші — і які гроші! Мені-б таку суму!... У мене від чого доброго покунця нема? Як би таку суму до хати ужити, то я би!... А тобі все не на користь.

— Ні, постій, Голєнєв! На будуще я такої дурниці робити не стану. Ще як би я п'яниця який був, а то прецінь сам знаєш, чи багато я п'ю. Просто затьміне найшло. Мені що треба було зробити?...

— На книжечку гроші положити до щадної каси.

— Що книжечка! Із книжечки я однаково десять раз би стратив. А біцикль треба було купити, ось що! Тепер би я он як на біциклю чимчикував... Ну, та се діло від мене не втікло: тепер піде виграна... І тебе, старого, не залишу, — звернув ся Тьозкін до Мусієвича і поплескав його лівою рукою по плечі.

— Вже я знаю! — радісно сказав Мусієвич. — Я тебе знаю!

Довго ще вони бесідували про будуще щастє Тьозкіна, але говорив більше він сам. Мусієвич радісно слухав, а голова Голєнєва була повна думок про півтретя сотки без дрібниці. Сидів він мовчки і разом промовив:

— Конче мушу подивити ся, що се за такі перегони.

Він допитливо позирнув на Тьозкіна і додав:

— Може й мені мотузочка по приятельськи позичиш?

— Ну, ні, Голєнєв, — рішучо заявив Тьозкін. — Чого не можу, так не можу!

Гольцев образений замовк. Замовк і Тьозкін. Перші вражіння радісної стрічі розвівали ся і виступила на вид шпитальна обстановка, що не вабила до приємного проводження часу. Слабий на сусіднім ліжку стогнав. Коло другого ліжка ціла родина кривних, що навідали слабого, бесідували півголосом з сумовитими перервами. При них пронесли заслону і загородили уставлене недалеко ліжко, де на білій подушці видно було нерухоме воскове обличчя.

— Не весело у вас тутечки, — сказав підносячи ся Гольцев. — Не велике, брате, твоє щастя!

(Конець буде).

Едмондо де Амічі

В передодень Нового Року.*)

Молодий чоловік.

Витай, тисячдев'яťсотний! Нам кождий новий рік — милий приятель, бо приносить повний оберемок дарунків і тисячні золоті надії. Ти мені подаси довші вусики, на два пальці вишого росту, та освободиш мене від греки та латини. Ти відчиниш мені ворота нового столітя, нашого столітя і мойого; тому що се, яке сходить з тобою, се століте старого покоління, що держить нас у заскоружлости. Будуче, се наше, стелить ся перед нами наче чудова земля, де всякий із нас досягне королівської гідности. Аж за половину будучого жити-му, сподію ся осягнути може й королівський

*) Едмондо де Амічіс, безперечно не лиш один із найславнійших сучасних італійських письменників, але також найпопулярнійший і найлюбійший. Він один з італійських письменників зумів з'єднати собі симпатію і любов усіх верств, як показують незлічені видання його творів. Одна книжка з життя малих учеників „Сюге“ (серце) вийшла у 259 виданнях; приноврвлена до наших відносин, вона друкувала ся й по нашому в „Дзвінку“.

Сей славний письменник родив ся 1846 р. в Опеллі в Італії. Вчив ся у військової школі в Модені, з якої в 1865 р. вийшов підфіцером. У році 1866 брав участь у баталії під Кустоццою, а по римській баталії 1870 р. покинув військову службу і видаєм першого твору „Bozzetti“ (нариси) спробував письменського щастя. І справді воно всміхнуло ся йому, бо вскорі його імя стало популярним і симпатичним.

Подорожував довго і далеко. Був в Еспанії, в Марокку, Франції, Англії, Голяндії, Царгороді і полудневій Америці, і майже по кождій його подорожки вийшов спорий том цікавих і цінних його спеминів, нарисів, новель, які розхплювала публіка з великим поспіхом.

вінець. О бідні ви старці, що сього не побачите! Ми відродимо письменство і поправимо штуки, кожній науці дамо новий напрям, який доведе її в трицяти роках до такого зросту, якого не досягнула в 300 літах; повинаємо непомилні ліки на всі недуги, а наша дорога буде вести по хмарах і по морському дні, почуємо нову музику, а приятелі будуть гсворити з обох кінців Європи один до одного, а возом за чверть години перелетимо з Торіно до Редждію. Ми докажемо такого чуда, що теперішнє столітє в порівнаню з нашим буде столітєм кертиці і черепахи. Пиши вже завіщань, старе столітє! Способіть ся до діла і побіди, молоді наступники! А ти, новий роченьку, скоро минай наче летюча зьвізда над молодечою хвилею, яка з великим гуком бе о гать, бажаючи принести на землю обіцяні дари.

Д і д у с ь.

Новий рік! Молодіж глядять з усьміхом у сьому дні в будучину, наче той путник, що побачив погідне небо на вершку гори. І вже здоровкає нове столітє. Я втікаю гадкою від сього столітя, в якому, знаю, чекає мене поріг смерти. Що-ж мені з нього, коли я певний, що всі відкритя і всі красні діла людського ума,

Найзнатійші його твори ось які: „La vita militare — Marocco — Olenda — Costantinopoli — Ricordi di Londra — Ricordi di Parigi — Poesie — Gli amici — Cuore — Sull' Oceano — Fra scuola e casa — Le novelle — Ritratti letterari — La carrozza di tutti — Memorie — Ricordi d' Infanzia e Scuola. А в найновішому часі (1902 р.) вийшов спорий том його новель п. з. „Capo d' Anno“ (На передодні Нового Року). Се збірка новель, що були порозкидувані по всіляких часописях, але деякі ще такі не друковані.

Містять ся тут ось які новелі: Capo d' Anno — Così va il monde — Simpatia — I nostri contadini in America — La „Canaglia“ — Scrivendo un libro — Il canto XXV dell' Inferno e Ernesto Rossi — Fantasie notturne — Eloquenza convivale — Il „libro della spesa“ di Silvio Pellico — Sul Moncenisio.

Бажаючи нашу публіку хоч вчасти познайомити з сим симпатичним письменником італійським, зладив я минулого року переклад одной його новелі п. з. „Найдена сотка“, яка друкувала ся у бібліотеці п. Юліяна Насальського, а тепер подаю у перекладі цікавий збір голосів „В передодень Нового року“. Едмондо де Амічіс промовляє до нас щиро, як брат, який хотів би всіх бачити в щастю, всім осолодити гірку хвилю життя. Він знає горе життя, але рівночасно стрічає нас із солодким усьміхом, стає нашим товаришем, і за се вповні пригорнув серця читачів до себе. — *Данило Бодревич.*

якими він уславить ся, і всі чудові твори, які наскривь змінять лице землі, для мене немов би зовсім не існували? В сьому році, який надходить, знаю певно, що в очах мені ще більше потемніє, а пам'ять ще більше мене опустить, ноги ще більше попадуть у безсиле, а чоло ще дужше подасть ся в долину та зронить остатній зівалий листок із підкошеного цвіту моїх мрій. Молодим він підсуває надію осягнути королівський вінець; мені видає ся наставником над невільниками. Не жду ніякого добра; лякаю ся стукоту смерті. А коли що мені має принести сей новий рік, то лиш одної ласки прошу: відложити сей смертний удар, щоб я добре в спокою приготував ся, аби не постиг мене наче жовніра на війні. Коли така доля має постигнути мене, то приходи скоро, о тисячдев'ятого першого, аби й я святкував тебе. А коли вже не втру у старому століттю, то хоч не бануватиму побачивши ліве лице нового.

Пятнадцятилітня дівчина.

Здоров був, тисячдев'ятого! Я чую, що для мене ти будеш тим часом, у якому в дівочу душу, як сказано в романі *Promessi Sposi* *) (одинокий роман, який вільно мені читати), входить таємнича сила, яка її зворушує, красить, закриває всі пориви, всі ідеї. Ти подаси мені таємний поцілує, який відчинить усю мою душу для життя. Тоді зацвте моя краса наче рожа в теплі сонця. Ти вперше звернеш на мене пильну увагу всіх, благородні усміхи і солодкі спомини. Прийди довершити діло природи. Я вичікую тебе нетерпливо, як вижидала-б недовершена статуя, коли-б мала свідомість, свого артиста, який має надати їй повноту виду і довершене краси. Кождий твій день додасть мені більшої принади, і я ставатиму все більшою гордістю в очах мого вітця й неньки. Застаєш мене підроском, а лишеш дорослою дівчиною, хоч би під вінець. А може під полою плаща, який малярі накидують тобі на плечі, скриваєш золотий перстень, який вложиш мені на палець ще перед своїм скопом? А як се правда, хоч ти кінець століття, для мене з тобою зачинає ся новий рік, а з усіх твоїх братчиків, яких буду видіти на землі, ти один лишеш ся в моїй пам'яті найсвітліший, а могому сердцю найдорожший.

*) Суджені, роман Алессандра Манцоні.

Трицятилітня дівчина.

Знов минув рік, ще одна цвітка впала з галузки моєї молодости, знов утік один мотильок із гнізда моїх золотих надій. Що значить душа повна любови, коли не кидає золотого проміння? Чоловік старіє і не видить її. Він не може виявити красних чеснот, які-б його ущасливили: краса його віщує лише ще кілька літ упоєня в роскоши й гордості, майно призначене на віно з кожним днем меншає задля прожитку, і все вимощує стежечку до самолюбства. Так відцвітає моя молодість без любови і радості в ожиданю упоєня і пониження, та огортає мене ще більшим сумом і зрошує мою гордість кровавими краплями. Навіть і ти проминеш, тисяч-девятьсотперший, в якому нічия рука не знайде моєї, і ні один голос любови, між сими незліченими звуками в повітрі не проголосить мого імени, щоб сповістити мене, що я даром живу, що Бог зіслав вінець моєї меньки тут на землю і на мою голову. Новий рік стелить ся поперед мене мрячний і студений наче дванадцяти-місячна зима. Ах, може вже прикотила ся людська хвиля, в якій вирине душа, щоб закликати мою; а може вже страшна судьба призначила мене на поворище всім людям у сьому житю. Приходь і ти, о новий роченьку; я клоню голову і не жду нічого; нехай довершить ся вже моя судьба.

Любитель астрономії.

(пробудивши ся о сьмій годині і глядячи на годинник).

Земля перебігла вже в новому крузї сїмсотпятьдесять тисяч кілометрів; померло вже в новому році коло трицяти тисяч людських сотворінь. Рік! Що значить рік? Одна хвилинка менше в житю людськості, так як історія чоловіка лише незначна хвилинка в безмірній повелі океану часу. Один рік! Міліонова частина часу, що припадає на один промінь сьвітла, щоб проникнути простір між молочною дорогою, під якою живемо, а иньшими накопченими міліонами сьвітлів, які являють ся наче хмара сьвітячого порошу в темному просторі обрію. А винї сьвяткує ся новий рік! Що-ж ви сьвяткуєте, бідні атоми приміщені на зеренці піску, що літає в безконечности, вроджені вчора на кули сотвореній перед

тисячами століть, та призначені зробити місце иньшим животинам? Ви-ж не лишите навіть сліду по своєму житю на сьому сьвіті, а коли й лишите, то грядучі покоління будуть згадувати вас з милосердем і соромом, як ми згадуємо первісні недовершені і гидкі види людської породи.

Закоханий парубок.

Витай, перша хвилино нового року! Яку таємничу вісточку приносиш мені? Чи подиблю в новому році на своїй дорозі дівчину, якої шукаю, і любов, яку накликаю? Чи може знайду людину або любов, якої лякаю ся? Чи буде се дівчина чи дитина, замужна чи любовниця? Чи знайду ту, яка злучить ся зі мною на ціле жите та дасть мені родину і супокій, чи може вона принесе в хату огонь і бурю, проклони і лайку, та приголомшить і уба мою душу? Се чи те мало б наступити, моє серце віщує в твоїх привидах, о новий роченьку, що стріне мене дівчина. Безнастанне чуте радости і страху шепче мені, що вона стежить за мною і шукає мене, що за яку одну днину можемо заглянути собі в очи. Бачить ся мені, що я віддихаю вже її подихом, та чую шелест її ніжного одіня. О, коби я міг проникнути своїм умом крізь серпанок днів або місяців, які може ще мають проминути, та побачити її вже нині! Чую вже неясно в твоєму пореклі, о тисячдев'ятьсотий, перший звук порекла дівчини, якого перші букви вже мені на язиці, та чутний уже звук моєї судьби. Яви ся скоро, моя Тусечко, або Орисечко!

М у ж.

Сумний початок року! Хто-ж був би угадав сей сум у першому дні минулого року, коли тьохканя моєго серця числили нетерпливо хвилі моєї злуки? В кількох місяцях усе змінило ся. Один день приносить немилій погляд, другий невідповідне слово, то знов инколи байдужність, раз незначну незгоду, опісля якесь скрите чуте вийшло на яв; се все роз'яснило мені, що ся душа не відповідає ні в чому моїм ідеям, що її серце для мене закрите і студене, душа у всьому пуста й самолюбна. Я шукав дівчини,

а знайшов сарану. Приніс в жертву свободу, а лишив ся без любови. Думав відродити ся на нове житє, а живцем законав себе з трупом. І нема способу, щоб направити помилку, нема промінчика ліпшої надії: ніяка штука не в силі змести з лица землі сю проклятушу жінку, яку обнимають мої руки, а серце без чутя любови для неї. Чом я був такий засліплений! А яка важка буде покута! Кождий день, який минає, розлучує нас усе більше; за рік так відчужимо ся від себе, що ніяка сила не зуміє зблизити нас. Я вже зачислив ся в сьому житю до полку нещасливих. Дні цілого року являють ся в моїй думці наче довгий ряд страшних відьом, із яких кожда несе в руці завід, прикрість, завуду. Ах, який сумний початок року!

Ж і н қ а.

Ах який немилий початок року! Хто-ж був би проповів такий сум рік тому навад, як я ще числила хвилі наших заручин? По кількох місяцях я пробудила ся зі сну і побачила зраду. Се не смертний удар мечем, але вічна зневага. Німа і нечесна зрада увійшла в мою хату, укрита в части в плащик невільницького послуху, а в другій части в дивовижнім пониженю власної гідности, чого я спершу не могла зміркувати. Се такий гідкий сором для мене, що я лякаючись, аби се все не виявило ся, волію удавати несвідому та в самоті бідкати над своїм щастєм, закопанним у болото. О солодка любови, про яку я так довго варила, тебе вже давно нема на сьвітї! О любенький приятелю, мила і благородна душе, якої шукає моя душа, ти прецінь живеш у якійсь сторонї сьвіта! Я тебе знайду, ти матимеш усе моє серце і всю мою молодість, ти вернеш менї житє і відродиш благородність моєї душі. Ах! спровадь його на мою стежечку, зверни його очі на мене, тисячдевятьсотий роченьку! Будь менї роком мойого відродження і моєї пімсти! Нехай у тобі розцвите моя душа, як розцвитає на провесні вся земля!

П о с о л.

Що принесе менї новий рік? Се моє міністерство, бачить ся, не буде дихати, доки розтає сніг. Аж надто ясно, що пійде на

губи в великім пості. А відтак? Може до урни. А в такім разі? Може за двері. Але хто-ж може предвидіти наслідки в політиці? Протягом кількох місяців еластичне міністерство може бути в небезпеці, змінити ся, упасти і воскреснути. Президентови правління можуть виточити процес і засудити його в марті, в жовтні знов можуть віддати йому теку, привитати його як остатню надію, одного спасителя і незрівнану славу вітчизни. У всякім разі треба приспособити ся до боротьби, подвоїти слова й надії. Як красно надає ся останній рік столітя до вступів і закінчень бесід! А яка поезія обіцянок стелить ся в передодень нового! А які корисні слова: „Говорити-му, ділати-му, дбати-му про вас, побачите... в новому століттю!“ Приходь лишень, о тисячдевятьсотий! У тобі покладаю надію. Чи се ще не ти, що хочеш повалити з престола тріумвірат Відваги, Балаканини і Злодійства? Я розумію ся на тобі, як і на иньших; а що до двадцятого столітя, доки ще воно буде в пеленках, то трохи лестощами, трохи влізливістю можна буде дещо красного надбати. Отже до діла! В гору серця! Нехай живе вітчизна!

М а т и.

О синоньку мій у чужині, одиноке моє коханє, від коли живу, се перший рік зачинаю без тебе. Від двадцяти літ я будила тебе сього рана поцілуєм, бо щирі бажаня твоєї неньки гомоніли поперед усього в твою серці, а твоє перше словечко для мене було також: Доброго року! І сього ранка, як то перше бувало, увійшла я в твою кімнатку і промовила по старій памяти солодке слово, на яке може мені відповісти лиш твоє перо. Як ти проведеш, мій синочку, сей день, який ми проводили вкупі, коло родинного огнища, такі злучені тривкою любовю і такі поважні? Хто тобі принесе першу ворожбу? Святкувати-меш новий рік у гурті між новими приятелями, між иньшими юнаками, без неньки і рідної стріхи, а може бажати-меш у гамірній веселости зрівноважити супокійні любові, якими ти тішив ся при мойому боці, та навіть відкинеш від себе мій образок, який буде наводити сум на тебе? О, не кидай його, мій синочку! Навіть у гуртку приятелів зверни ся гадкою до твоєї засумованої неньки, яка простирає руки до тебе, яка да-ла-б сьвітло своїх очий, щоб тебе відзискати, яка згодила-б ся

навіть зросити кровавими краплями всю землю, що розділює нас, аби лиш пригорнути до свого лона тебе, мій коханий синоньку, моя віронько ясна!

Сороклітній мужчина (кавалєр).

Якого лиха прийшов ти до мене, новий роче, в якому маю довершити сорок літ? Сорок! Який поганий звук! Добре сказав один дотепний письменник: „Двацять—слухайте, яке милозвучне, гармонійне, ніжне слово! Трицять, з тим шорстким р — уже менше красне. Але сорок, се вже не звук, але шорсткий шелест; чи не нагадує ся вам скрип відірваного сільського вікна або дверей?“ Так, се великий крок, перехід із доброго віку в невдячний, правильний кінець молодости, торжественний вхід у сю частину життя, в якій уже стає сьмішним ходжене попід вікна красної дівчини, захват драматичним чутєм у театрі і наглий перескок до радости. Треба „*calar le vele e raccogliere le sarte* *); не можна вже являти ся між людей з веселими часописями в руках. Ах, може піддам ся, як буду вже оподалік нової десятки, але на разі стримаю ще лють. Роче тисячдев'ятьсотий, проклятуший роче, ти криклива вороно, йди геть вперед моїх очий!

Дрібний урядник.

Новий рік. Цівільне сьвято. Чому? Я переходжу із старого року в новий без ніякої зміни, хіба з одного боку хідника на другий такого самого. Знаю добре, що надходячий рік буде німий і вкучний, як сей, що минає. Вставати-му кожного рана у свою годину, аби зайти звичайною стежкою до тої самої праці в уряді, та вести з товаришами ту саму бесіду. Двацятосемиго кожного місяця піду побирати ту саму нещасну платню, ні одного сотика більше, а може ще менше, та до двацятосемиго мушу все в один спосіб крутити своїм сьвітом та умертвляти себе способом християн із перших віків. Для мене всі нові літа однаковим способом оригінальні: кождий оригінально нещасний! Я ніщо иньше, як лиш

*) Спустити машини і зібрати вітрила.

ходячий календар; я що вечера зриваю сам із себе верхній листок минулого дня, із сею відміною від паперових календарів, що замість що дня змінити тарілку, я маю майже цілий рік ту саму. Коли-б новий рік не був кроком наперед до сеї одробини моєї пенсії, то я волів би, аби моє жите було роком із вісімнацяти тисяч днів, аби ощадити собі знуди з записуванем минулого лиха. О тисячдев'яťсотий роче, тебе иньші звеличають похвальними гимнами; я здорвлю тебе холодною рукою і вкучним позіханем.

А р т и с т.

Тисяч дев'яťсотий! Будеш ти роком мойого майстерного твору? Будеш ти тим, у яким я припну білі крила своїм ідеалам, леліаним від двацяти літ, у яких я раз-у-раз падав і піднімав ся з чим раз більшою втомою, все з тривкійшою надією і палкійшою жадобою слави? Або будеш роком, у яким я по наконечній пробі, висьміяний упаду стрімголов, аби вже більше не піддвигнути ся? О, принеси мені на леготах запашного воздуха провесни ясну ідею, яка збере для діла всі мої сили з молодечим запалом і гармонією зрілого віку! Будь ти тим, що має принести мені славу і лишити на мойому чолі безсмертне знамя! Будь ти ним, а я тобі віддам свою душу, відречу ся нового столітя і згоджу ся вмерти з тобою... Марева!... Якийсь голос моєї душі говорить мені, що се наступить навіть у будучім році. Прийде ідея, зверне ся до мене, усьміхатиметь ся з дня на день, сходити-ме як із ступня на ступінь по величезній драбині, впаде в мої обійми наче провідна зіронька, а як буде подалік вершини, подасть мені другу драбину, по якій я виходити-му як по першій, навколішках, і ся не буде остатня. Подасі мені, о новий роченьку, величню славу і довгі дні несупокою, божественні мрії, борби душевні і бажаня смерти. Знаю се добре. Але се мене не обходить. Довершить ся моя ціль. До борби! До довгих мук! До праці!

Молоденька жінка.

Першого січня! Зближає ся рік, у якому ти прийдеши на сьвіт, моє ангелятко, а може ще перед кінцем закличеш мене вперве

сим найсолодшим пореклом людської бесіди. Приходить рік, у якому на ціле моє жите останеть ся спомин і серце, завершені твоім іменем, наче Божим словом. Можуть найти на землю в сих дванацяти місяцях найчуднійші пригоди, яких ще історія не записала; але не прийде для мене ніяка иньша пригода більша і торжественнійша від сеї, яку ти мені звістиш своїм голосочком. Витаї, новий роченьку, послідний моєї молодечої безжурности, перший мойого гавдівства працьовитого і щасливого. Будь роком супокою для людий, як у мойї хаті будеш роком радости. Коб лишень він жив і процвітав, хотяй моя радість буде переплітана тисячними прикростями, хоч принесеш мені безсонні ночи, важкі втоми та хвилі нудьги і ляку, то я се все принесу в жертву на сьвяте полумя моєї любови. Забери собі навіть мою молодість і красу, коби лишень він мені остав і усміхав ся на мойому лоні. Настає новий рік, о моє ангелятко, се твій рік, о любенький синоньку, надіє мойого жита, славо моєї любови. Доброго тобі роченьку, моя зіронько. О жемчуженьку моєї душі!... Він відповість!

Спадкоємець в ожданю.

(в ліжку, запалюючи попіроску).

Мої бажаня, самому собі, як говорить Джюсті. Чи се буде сей нездоровий рік, у якому мене постигне горе стратити найдорожшого вуйка? Тяжко потовк ся в девятьдесятьдевятим; тепер запирає йому віддих та живе лише молоком. Бідачиско! А вже-ж, не можна жити і відроджувати ся, мусить довершити ся закон природи. А відтак, що то за рік, який він коротає, з тими своїми сотиками, сам один, покинутий, із тими двома пальцями при горлі та вічно грізним ударом крови до голови, який кожної хвилі може його умертвити? Бідний вуйко! Було-б майже милосердем... О, сором! Не стямш ся? Ніколи в сьвітї. Що за гадка! Перша річ очікувати, друга бажати. Нині, приміром, вичікую вірителя, але не бажаю його. Се правда, вичікую його, але лякаю ся. А вже-ж не треба бути занадто ніжним у своїх почутях. Серце людське, се сумішка, сказав один великий письменник. Про мене, нехай живе ще десять літ. А однак се незмінне, що має мене лишити богатим, як слід. Вкінці роби своє, о тисячдевятьсотий. Здаю ся на тебе. Те, що ти робиш, не буде нічим, як лишень Божою волею. Яке

свинство сі папіроси по три сотики. Слідуючого року курити-му „regalitas“. А тепер одягаймо ся : треба вложити бажаня своїому дідусеви...

Переселенець.

Кричу на покладі корабля : Тисячдев'ятьсотий ! Хочу сказати, що минає північ і ми входимо в новий рік. Море супокійне, небо повне зьвізд і віє тепленький легіт. Середина зими, а ми вже на провесні. Хто-ж второпав се ? Кажуть, пливемо коло якогось зворотника. Кілько миль від рідної стріхи ! Хто був би сказав тому рік, що на початку сього року будеш між небом і водою, одинокий між стільки людьми, в дорозі до Америки ? Який се край вичікує мене ? Яка постигне мене судьба ? Нічого не знаю. Знаю лишень, що мандрую в иньшій сьвіт із трицятьма коронами в кишени, та маю жертвувати там свої руки або і хребет, як до обставин. Чую панів з першої кляси, які весело балакають та дзвонять склянками. Ет, вони раді, бо знають, куди їдуть, і певні свого діла. Мені казали, що один із них їде співати в театрі по вісім тисяч корон за один вечір. Коли буду в силі привезти з собою свою сім'ю ? Що вони роблять у сій хвилі ? Моя жінка ще не спить, згадує може про мене. Панько і Марійка сплять, обнявши ся руками, як усе. Бідненькі діточки ! Коли вас знов побачу ? А може не доведе ся вже мені вас більше оглядати ? Ах, яке нещасне сотворіне сей чоловік, що перепливає море шукаючи хліба ! Замічаю зьвізду бливенько нас, якої не видати в наших краях. Але не виджу ніякої більшої від иньших. Коби доглянути, хотів би я розпитати у неї про мою судьбу. Яке супокійне море ! Слухай, як кричуть : Доброго року ! Доброго року ! Тепер співає сей пан, що бере вісім тисяч корон. Чую, але сам не знаю що... О Петре, хіба був би ти дурний плакати !... Ходім, новий рік буде щасливий. Відважно !

Соціяліст.

Ще хвиля і поздоровимо століть, в якому повівати-ме наш прапор на цілім сьвіті. Розлетять ся наче мара божок золота, зникне

абруя, упадуть трони, в самому нутрі перетворить ся дивовижна суспільність, у якій лиш мале число побідителів, для них то зберігають ся всі радощі, які дають богацтва, штука, наука, свобода, всі добра цивілізації, що убагородняють та роблять милим житє. Вже двигася величезна, темна юрба побіджених, беззахистних, безпросьвітних, безкультурних, майже засуджених на темноту і безвідрадість наче зовсім низьке сотворіне. О скілько поступила вперед минушина, вони не мають уже вигляду на довше житє; вже кривь укритий блиск привілеїв, яких боронять ренеґатством і грїзбою, показують ся діри старого черепа; вже на полі битви неприятеля видко замішанє і переполох. Ще один рік і зможемо сказати: Се столїте буде наше. Незмірна хвиля нової людськості забарвлена рожевим сьвітлом сходячого сонця розбурхує ся, в нїй праця буде благословенством, а не карою; справедливість дійсністю, а не манною; свобода добром усіх, а не визискуванем одиниць; рівність правдою, а не глумом; а кождий нарід одною великою сїм'єю, а не сумішкою лїсових звїрів у шляхотній одежи, поріжнених жадобою і завистю, які пожирають себе обопільно. Зійди, нова зіронько братерства і супокою! Готов ся до смерти, старе, безкровне столїте, повне горя і проступків! Не ми проте кидаємо на тебе прокляте, бо в тобі ворухить ся наша надїя і в тобі узброюють ся наші полки і ти поклав перші основи під кріпость, страшну для минушини. Умирай! Із твоею смертю зачинає ся сьвіт.

П е с с і м і с т .

Перший день року. Нинї людськість упоєна гарними словами віщуваня й надїї. Коб сей рік, який наступає, не принїс із собою, як шьші, сього безліку злочинів, страховищ, нещастя і сорому! О нерозумні, ви не знаєте, що не помиляючи ся можна вже тепер списати в статистичній книжї добре число розбоїв і самовбїйств і божевїлля і банкрутства та нещастя усїлякого рода? Думаєте, як уже здерли з муру старий календар, а повісили новий, перестануть ріки виливати, слабости обернуть своє вістрє, поїзди зелїзничї не будуть здібувати ся в противних напрямх, а війна не зросить кровю піль і води? Крок наперед у цивілізації. Так називаєте рік. Ну же! Чи чоловік лїнший у 1900 від того?

яким був у 1800? Менше жадний на гроші, менше здібний до самовлади над слабшими, до упідлення перед могучими, менше змінний, менше трусливий, менше самолюбний, менше фальшивий, менше злочинний? Ні. Ну, а всьо инше марне. Всі ваші чуда механіки, се майстерні іграшки; ваші реформи законів, се зміни слів, ваші нові заклади — паперові будівлі. Щезни, девятьсотий, ти брехуне проклятуший: нехай сьвяткують тебе діти, яким приносиш іграшки, а вони нерозумні дурять себе і видять початок року в рожевім сьвітлі. Я не зроблю сеї дурниці поздоровляти тебе!

Вояк на стійці.

Бе північ. Лихо зачинаю рік у сій деревляній будці, відчиненій із сеї сторони, де як раз повинна бути зачинена, самісінький наче той мрець похоронений на ногах, пронятий студією, із сею рушницею на рамени, яка виглядає наче костур із леду. Бачу там у долині вікна ще освітлені; се люди зачинають рік при столі, в теплі, заїдають смачні перекуси. Недавно перейшла юрма хлопців і дівчат, що вийшли з гостинниці підхмелені і поздоровляли мене: „Доброго року, спасителю вітчизни!“ Буде справді добрий рік, думаю, бо в сїм році буду свобідний, верну до своєї Мессини, під свою стріху, по таким часі довгої розлуки! Одна з тих дівчат заговорила голосочком моєї Розалії. Розалія буде спати в сій хвили, з п'ястуком під головою, і з тим чорнявим волосем, яке стелить ся по шиї, як того дня, коли я її застав сонну в тіни індійських фіг, а вона збудила ся і крикнула нараз: — О, моя ненецько! — і вся спаленїла. О моя Розаліє, з тими чорними очима, такими гарними! О моя Мессино, з тим морем голубим і з тим повітрем таким запашним! Та й тут я в Італії; але тут Італія хмарна і сніжна, а я родив ся там, під прозорим небом, для мене кожда земля, де-б я не був, се тужне заслоне. Ще шість місяців! Кілько ще вправ оружем на площі, маршів, маневрів і переглядів і служби на варті, і побору платні, і замішань, і митя голови і сила ще треба проковтнути гірких пілюль! От друге веселе товариство. — Доброго року, стійка! — А-я, як Бог позволить. Доброго року, горожани!

Жебручий старець.

Новий рік! Принесеш мені краснійше щастє? Якийсь підхмелений панисько виходив минулого року з гостинниці і всунув мені лева. Але се ті цеголки, які падають на голову з криші раз на десять літ. Мало сподію ся від 1900-го. Все йде з Петрового дня. Сі трамваї, що видирають людям дрібні гроші, сі часописи, що виходять, аби під'юджувати нарід проти власти, сі народні кухні і добродійні заклади і сі товариства проти жебранини, се все не дає дихнути нещасному зарібникови. Коб сей рік не винайшов ще якого иньшого чортівства! Ах, який довгий рік для нас! Заки він скінчить ся, кілька разів викинуть мене за двері, кілька наруг мушу стерпіти від дверників, кілька „Йди робити!“ „Ти неробо!“ І сила, сила прохожих лиць побачу, які йдуть і не глянуть на мене! Найперше студінь, відтак дощ, опісля спека, за карк потече дощ, а иньшим разом зимно пройме всі кости... а серця закаменілі в кожній порі року. Щасливі жінки, які можуть крутити ся в дітьми на руках. Коб бодай сей рік приніс мені які видимі нещастя, що дають мало клопоту, а побуджують велике співчутє, як у сього криворукого Власія, якому скидують сотики зі всіх сторін! Але я не вродив ся в очіпку. І так! Нема що великого вичікувати від нового року!

О т е ц ь .

Умер! Умер по році житя, бідний Юлечко, вмер у тім самім році, в яким родив ся, коли як раз зачинав ходити і говорити, внав у темний гріб, замовк на все, проголосивши лишень два слова людської мови: імя свойого вітця і своєї неньки! Скінчив ся старий рік забравши моє янголятко, забравши геть мойого одинчика. І цілий день, як я буду охати над домовиною, спливе на мою голову страшний глум житя: картки, листи з бажаннями від родичів і далеких приятелів, візити людей, яких не знаю, та всі стрічатимуть мене з усьмішкою; застукає листонос з пачкою обіцяних ласоців від тітка, які я подам йому в нерухомі і студені ручечки. А як вийду запорядити його похорон, хто стріне мене на дорозі, хто весело побажає: — Дай Боже щастя! — Віщуйте мені блискавицю

з ясного неба, або удар крові, що забере мені розвагу! Я скоро звіщу вам нещастє, не виявляйте мені співчуття удаючи настрій милосердя, крізь який пробиває ся весела думка сьвяткувати празник у хаті. Не хочу милосердя, я повний ненависти, ненавиджу сьвіт і житє, рад би, аби гріб мойого сінка розширив ся в велику пропасть і поглинув усе те всьміхнене місто, яке глузує з мойого горя. Роче тисячдевятьсотий, роче смерти і роспуки, будь проклятий!

Властитель малої посілости.

Нарешті! Отсе дожиданий рік, рік моєї „сценічної ролі“. Надходить моя улюблена мрія. Ніхто в мойому сільци не догадує ся, що я збираю дохід через пять лїт, щоб поїхати на виставу до Парижа, а доси нема слїду, аби хто задумував подібне діло. Як дівнають ся про се, счудують ся немало. Мусять упевнити ся, що їх гадка про мою касу безосновна. Поїду сам, огляну сам тисячні чуда столиці сьвіта і лиш я сам по повороті вспію розповісти в катедрі, при каві, в кружку і в аптиці, всюди де збирають ся ті малі жаби надуті глупою зарозумілістю, які не вважають мене гідним посадити на четвертім кріслі їхньої громадської ради. Я стану запитуваною ворожкою, жерелом допитів, головним представителем образования в громадї, „головною точкою“, чоловіком із Парижа. Викличу богато зависти і стягну многи ненависти, але упокорю не одну гордість і навчу смаку краси. Сяєво париське осьвічувати-ме мою голову через ціле житє. Здоров був, о тисячдевятьсотий, роче моєї слави. Я вижидаю тебе з ошадженим грошем у руці і з невимовною радістю та величезним тайним пляном у серці. На разї відповім кождому, хто буде мене нині поздоровляти, таємничою усьмішкою, яка буде першою віщункою моєї побїди, а всіх затривожить вельми. Доброго року, бідні люди, і до побаченя... на Покрови.

В я з е н ь .

Три... чотири... шість ударів у мурі. Розумію: — Доброго початку! — Не буде лїпший від твого, товаришу. Був перший

день року, як сей що минає, наче неясний сон. Приятелі, горівка, лихе слово, хвиля ошоломлення, забійство. Одна хвиля, і я опинився тут, пропащий на ціле житє. Новий рік — дальших дванацять місяців відсиджування кари, та сама гадка, дожджанє ночи і дня, перегляд і поливка, все так само, так само, ніякого голосу крім свисту залізниці і гуку далеких дзвонів і чотирьох пядий неба, затемненого густою залізною сіткою, наче-б і воно було у вязниці. Як я перебуду сей рік, коли не розібю голови об мур, або не зйду з ума? Ціле місто нині сьвяткує, а я перебуду день на самоті, оперши голову на кулаці, в великому смутку і роспуці. Многі інші мої товариші побачуть бодай крізь крати жінку, діти. Але моя жінка не прийде: не навідує мене вже від яких двох місяців. Ах, забула вже за мене, а може... а може... сьвяткувати-ме з иньшим! — Так, так, так. — Призабув тобі відповісти. Сейчас, сейчас. От цілі мої зносини із сьвітом у сьому дни, в якому згромаджують ся родичі, приятелі в семейнім кружку, та весело гуторять. Моя сім'я — купка соломи, один черепок і одна коновка; моє ожиданє — сімсотпятьдесять грамів чорного хліба і смердячої поливки; хата моя — гріб. — Стук! стук! стук! — Ах, так, дякую, взаїмно, сто таких днів, як сей, товаришу!

Поручник піхоти.

Се мусить бути рік мойого авансу, або хоч половина клопоту. Побачимо. Візьму ще раз у руки вірний і подертий річний записник, книжку діловодства, взорець таких довгих студий і великої любви, над який нічим Дантова Комедія і Вергілієва Енеїда. Маю ще перед собою двацятьсім, та знаю майже всіх. Три авансували вже два рази та вмуть уже з трьома зв'язками. Чотири в першому чвертьроці доходять до законного віку і підуть „у стан супочинку“. Сей другий, хорий на цукрову хворобу, аж занадто як дотягне до весни. Слідуючий, прогнаний артилерист, має сьвідоцтво з академії... його зроблять. Зроблять також слідуючих п'яток, які стоять мені на перепоні; вже що найгірше. Остає десятий, він заплутаний у такій небезпечній матні, що вже сього року не вийде ціло. Остає ще кількох. А відтак хто сього не знає: від п'ятого року в низ житє висить на нитці. О, побачиш, чи коло вісімнадцятки не зроблять старшими в сім році! Так, на певно так.

буде. О, то ти будеш сим роком, що принесеш мені коня, для нього подвійний обрік, належного послужника, тисяч двісті більше, увільнене від нудної адміністрації, довгі відпочинки і сьвятий супокій, та всі роскоші, про які так довго мріє заслужений офіцер. Так, о 1900-ий! Я виджу в тих двох нулях двоє великих ласкавих очий, які мені шепчуть: — Можеш іти до кравця замовити нову блюзу...

Х л о п ч и н а.

Завтра перший день нового року. Ах, завтра буде поганий день для мене! Як минулого року, купить моя мачуха коника і жовнірів для маленького брата, а нічого для мене, і набе мене, коли рушу його річи. А чому-ж батько не купить мені нічого? Він прецінь колись був такий добрий для мене! А чому-ж, як мачуха штовхає мене, він відвертає ся і нічого не говорить? Чому вона мене ненавидить, а він не любить, наче-б я став гіршим і непо-слушним, а вони не хотіли-б держати мене довше в хаті? Що я завинив їй? Що я зробив йому?.. Не розумію. Ах, завтра дуже поганий день буде для мене. Який я нещасний! Чому ти не забрала мене з собою до гробу, бідна моя ненько? Чому не забрала ти мене з сеї хати, де майже соромлю ся їсти і дрожу, як побачу пляму на своїх лахах, наче-б одівали мене із милосердя?... Бе третя. Ще за рано. Можу ще спати дві години, відтак устану, обхлюнаю ся водою, та розтоплю в печи на снідане мойого маленького брата. Спім — отже. Бодай, як сплю, не думаю. Який щасливий був би я, як би вже більше не пробудив ся, коли-б не побачив нового року!

Селянин властитель майна.

Доброго року! — говорять усї сього рана. І чому-ж би ні? Стілько печуваних пригод діє ся на сїм сьвіті, то може стати ся й се. Коли сеї зими не побе мені худобини яка пошесть, коли занадто студений вітер не понищить мені овочевих дерев, коли студїнь не зморозить моєї винниці, коли не погниє на весні трава на луці від ненастанної зливи, коли в літі перед жнивками не вибе град збіжа,

і коли в осені всію позбирати риж у догідну пору; коли земледух і миши не поз'їдають корінців засіву в землі, а хроби оминуть фасолю і бульбу, та коли шовкові гусільниці не попадають із дерева в хвилі, як треба снувати пряжу, а вітер не пообтрясає грозні із винограду; коли, що важнійше, не хибне мені гроша, як минулого року, або коли, хоч буду при грошах, не бракне робітника, як тому три роки; коли злодії занадто не обнесуть усього плоду і коли яка чортівська рука, сам не знаю чому, не попідрізує винограду, або не підпалить стогів, і коли добрий Бог наділить здоровлячком... і чому-ж би ні? Так може й вийти, що сей рік буде добрим роком. Доброго року, отже, дорогі сусіди, доброго року!

Недужий повітовий начальник.

Доброго року! Доброго року! — кричать мені з усіх сторін глуні, затираючи руки. Невже-ж? Так, новий рік, він піднесе знов трохи сю злочасну хвилю, яка вже зачинає розбурхувати ся, спровадить у палату послів і в публичні уряди знов пілу юрбу підозрених урядників і побільшить случаї зарази крикунської, соціалістичної, анархічної, чортівської в самому ядрі народа і палких умах маломіщанства, ще похопнійшого і більше злобного від простого люду. Лякуйте, так! Новий рік, у якому обаламучене правительство попустить ще поводи зволючи, та справить рілю під нові отруйливі часописи, які підкошувати-муть що днини здорову гадку ще в немногих умах та доведуть до того, що нарід перестане поважати сьвяту власть. Що нового зайде в сьому році? Спаде гнів Божий на Сицилію і Калябрію, або заволодіє диявол у Мархії й Емілії, або наступить землетрясенє в Неаполі або в Медіоляні, або лиш незначне в кожній країні рівночасно? Сей девятьсотий видає ся мені навіть трохи гіршим від девятого: бачить ся мені, що в одній руці мати-ме смолоскип, у другій бомбу. Новий роче! Новий роче! Нехай виряджують тобі празник наївні, босяки і злочинники, які всю надію покладають у тобі, для яких що днини ліпше сьвітло сходить... розуміє ся; але що ті люди ждуть добра, котрі мають ще голову на карку і в ній трохи олію, се річ не розуміла і божевільна. О бідна земле засліплених і ошоломлених! Так, так, доброго року! О, буде се рік жемчугів, побачите...

Старий робітник.

Поганий день. Побачимо нині за вікнами багато принади, люди виходити-муть із крамниць з цілими оберемками поживи, на площах розложать цілу стирту каплунів та всілякої пташні, мої бідненькі діточки стрічати-муть на сходах гавдиві і служниці з оберемками всіляких играшок, а я не маю зломаного шелюга купити пачка дров та положити на столі хоч пів фунта хліба. Чому викидають стільки гроша на витребеньки перед очима стільки бідного люду, який нічого не в силі купити, а ще до того стягає на себе стільки гидкого підозріння? Красна то любов християнська! І чому можуть купувати стільки річий ті нероби, а сі, що працюють цілий божий рік наче воли в ярмі, нічого? Поясніть мені се, щоб я порозумів. Обіцяють нам, що все змінить ся, що вже сходить „зіронька“ і для нас, що кожний дістане „надгороду після свого діла“, та Бог зна' ще що. Так, уже давно се говорили; що дня свитає, а ми все на одному місці; хто що має, те держить, а хто не має, пухне з голоду, як я. Може се прийде у двотисячнім році? Але я ще не впав на голову, аби сього сподівати ся в другому році. Ах! як красно съвяткувати-му з тим шматком паперу, який ще остав! О, ходім випити одну чарочку горівки, та побачимо, чи лице нового року буде краснійше від шинкаревого. Дай Боже здоровлячка, сусіди!

Л и х в а р.

Доброго року, доброго року! Вже Бури під'упали, на яких я числив, сі вікчемні політичні поети, що їх там десь чорт заніс. Певно, був би добрий рік, як би була не вибухла проклятуца війна в тім невольнім краю, яка всьо загарбала. Так гарно всьміхали ся очи до тих полудневих богацтв. Бажають доброго року мені і Крігерови, наче-б ми були сватами, наче б моя калитка не була привязана до англійського коловороту, який підносить висоту англійських банків, а за ними йдуть усі європейські, зменшують обіг гроша, а се спляє інтерес. Незалежність! Права! Британська каторга! О, хотів би я заглянути у ваші кишені, чи весело съвяткували-б ви республіку і новий рік. Дай Боже щастя! Заки вяснить

ся обрій, треба попустити крила і відречи ся „світлик інтересів“, та задовольати ся тим, що є, зичити гроші на малі відсотки, певним і скорим вірителям, обережно. Годі: пождім, доки до року не уступлять важкі клопоти, а гроші не вийдуть у швидкий оборот, аж тоді відітхнемо. Проте на новорічний подарок Юлії не можу купити обіцяного брилянтowego нашійника, але дешевші із другого світа. Рік девятьсотний, се рік різні. Нехай пропадуть сі наївні і горді Бури з їхнім дурним геройством! Поживемо, побачимо.

С В Я Щ Е Н И Қ.

Витай, сьвятий роче, віщуне блаженого віку, в якому воскресне цариця сьвіта, зіронька нового житя, сьвята Церква. Вже показують ся в усіх сторін пророцькі добрі знаки. Завернені з блудної дороги сини доходять до тисячів; військо вірних більшає і кріпшає; вже зачинають пізнавати злудну науку і вона никне наче віск при вогни; революция подавлює самих своїх поклонників і пожирає сама себе; злочасна полуда спадає людям із очий, многі пізнають сьвітло і горнуть ся до одного Намісника Христового; для всіх буде він одиноким королем, одиноким вітцем, одиноким спасенєм, одиноким жерелом правди, любови і супокою. Приходь, новий роче, з хрестом і ясним смолоскипом, занеси промінь сьвітла до послідної безбожної секти, які стоять ще на порозі нового столітя, розвій послідні хмари безбожности і блуду, а по сім нехай зійде Христос, найвисша і вічна слава... Нехай так буде!

П и с ь м е н н и қ.

Приходь уже раз, о тисячдевяьсотий. Я гляджу на тебе як на незнайомого путника, на якого не звертаємо уваги та не цікаві, хто се, куди йде, звідкіля йде. Нічого не сподію ся від тебе, нічого не лякаю ся; не маю ні крихітки охоти назвати тебе по имени. Твоя весна буде для мене холодна так само як зима, твоє літо понуре, вкучне, так само як твоя осінь. Ні ти, ні твої брати по тобі не вспієте розірвати моєї засумованої душі із сею найлюбійшою душею в гробі. Ти можеш ще принести мені в дарунку деяку з тих, кого я колись називав радощами житя; але кинеш

мені їх перед ноги, а я не підійму. Ти можеш іще спробувати моєї слабій стороні чести, гордощів і надії, аби мене розброїти сльозами або кровю, але подиблеш тривку стіну нездобутої кріпости. Ти можеш поорати моє чоло зморщками, придавити житє, відібрати сили; але не втихомириш голосу горя. Ти можеш розказати першій ліпшій хвилині прийти і звістити мені: — Ось я; прощай ся зі сьвітом — а не вийде з моїх уст иньша відповідь, лиш ся: — Витай, блаженна! — Проте приходь; обіцяй, трівож, потішай, за-сївай і будуй, забивай і відроджуй, змінйай і руйнуй. Мільони людий у сьому дни, накликаючи ласки і щастя, підносять чарку. Я повторюю своє.

З італійського перекладу

Данило Богревич.

Старе й нове в сучасній українській літературі.

Під таким заголовком надрукована в грудневій книжці московської „Русской Мысли“ гарна стаття С. Русової, в якій вважаємо не зайвим познайомити наших читачів, хоча контраст між „старим“ і „новим“ виведений авторкою по нашій думці не досить виразно, а декуди й не зовсім вірно. І так шан. авторка мабуть не знає, а бодай ніде не зазначає, що повість Ш. Мирного „Пропаша сила“, надрукована минулого року в „Кіевской Старинѣ“, була написана рівно 30 літ тому назад, свого часу дозволена цензурою і ненадрукована лише через якесь дивовижне занедбане, а потім завдяки не менше незрозумілому концептови пок. М. Драгоманова була надрукована в Женеві окремою книжкою і задля того одного зробила ся на довгі літа забороненим плодом не лише для Росії, але й для Австрії. Попадають ся й ще деякі недокладности в статті д. Русової, на які ми звертаємо увагу в нотах; та про те в головному її висновкам не можна відмовити правдивости, а характеристикам поодиноких письменників влучности.

Ів. Фр.

(*Мирний*, Книжка перша творивъ. *Карпенко-Карый*, (Тобилевичъ), *Драмы и комедии* т. I—IV. *Коцюбинський*, Оповідання. *Стефаник*, Синя книжечка. *Дорога*. *Камянний хрест*).

Українська література, що недавно сьвяткувала столітє свого відродження, переживає в теперішню добу дуже цікаву внутрішню кризу: давнійший, виключно народницький напрям її¹⁾ починає

---

¹⁾ Здасть ся, пора-б покинути такі загальники, невірні в своїй категоричности. Такою виключно-народницькою українська література не була ніколи. Вже в Енеїді Котляревський змалював переважно побут не простого

розширяти ся, даючи місце новому, далеко різнороднійшому змістови. Богато молодих письменників, що самі часто відірвані такими або иньшими обставинами життя від безпосереднього звязку з народньою сферою, шукають вітхненя в иньших темах, нильно відкликають ся не на самі лише появи сільського життя, а й на весь доколишній сьвіт суспільних та духових вимогів сучасної особистости.

Богато ще в сьому напрямі невиробленого, иноді штучного; але розбуджена творчість талановитої нації виявляє себе в цілім ряді прегарних художницьких творів. В тій новій дужій течії для нас особливо цікаві не вірші і не поеми, на які все багаті молоді, нерозвиті літератури, а власне артистична проза і драма, що далеко сильнійше висловлюють сьвідому творчість нації.

Не вдаючи ся в надто дрібне студіюване цілого сучасного українського руху — се могло-б бути предметом радше широкої розвідки, ніж короткої журнальної уваги — зупинимо ся на останніх, ино-що виданих на сьвіт творах найкращих представників старої й нової літератури, а власне на таких популярних именах, як Мирний і Карпенко Карий з одного, Коцюбинський і Стефаник з другого боку. Хоча Стефаник і Галичанин, але його імя таке популярне в нашій Україні (а в перекладах відоме також і всій читаючій публиці в Росії), що його сьміло можна назвати одним із найхарактернійших „нових“ письменників України.

Три томи виривків і цілих коротких артистичних творів, видані під спільним заголовком „Викъ“, можуть дати досить повне познайомленє з українською літературою за минуле столітє її істнованя. На жаль, драматичні твори не могли вийти в сю антольоґію,

---

селянства, а середнього українського панства та багатого козацтва кінця XVIII в. З тої самої сфери брав не мало малюнків і Квітка (Шельменко-деньщик, Пан Халявський), а Шевченкові Сон, Кавказ, Петрусь, Княжна, Сотник, не говорячи вже про Неофітів, Марію, Царів та більшість ліричних поезій маляють побут і душу не селянина, а укр. інтеліґента середини XIX в. У Нечуя Левицького на самім вступі його творчости стоїть не „Бурлачка“, а „Причепка“ й „Хмари“; ще вчаснійше від сих повістей написані „Люборадські“ Свидницького, в початках 70-их років „Лихі люди“ Мирного, „Пан Комарчук“ Коховського, „Семен Жук“ Кониського, не говорячи вже про лірику Старицького, що висловляла чутя чільних тогочасних українських інтеліґентів. Лишаю тут зовсім на боці історичну повість Куліша „Чорна рада“ та написані ним по російськи повісти „Майор“ та „Спомини Миколи М“ *Іс. Фр.*

бо й суть їх така, що їх годі зрозуміти в виривках. От тим то цінні твори найкращого сучасного драматичного письменника в Україні, Карпенка Карого, не вважаючи на кілька видань його драм і комедій, все таки більше звісні не читаючим критикам, а глядачам українського театру і особливо в грі товариства артистів під управою Саксаганського.

Карпенко Карий (recte Тобілевич) і Мирний — ось два таланти, наділені всіми прикметами великих малярів побуту і національних психологів. Оба вони правдиві сини свого народа, виростили серед нього, в тісній стичности з його природою, зі спокійною хліборобською працею, часто й самі беручи в ній участь у роках вчасної молодости, органічно звязані зі своїм народом. Вихохане тою епічною обстановою їх могутне вітхнене широкими, якими картинами рисує цілі епопеї в сучасного й історичного життя України, як ось драма Карпенка-Карого „Сава Чалий“ і повість Мирного „Пропаша сила“. Історія України відживає під їх пером гучною луною чутих у дитячі літа давніх оповідань рідних дідів, свідків так давньої для нас минушини, або поетичним відгуком так добре звісної обом письменникам народньої поезії. Вони відчувають душу народа і втілюють її в цілий ряд прегарних реальних типів, викликаних до життя їх творчою силою. Прочитайте всі чотири томи драм і комедій Карпенка-Карого, і перед вами встане вся Україна, починаючи з XVIII в., в ярих малюнках епохи закріпощення і увільнення від кріпацтва і кінчачи сучасною еволюцією наших чорноземних степів, що відбуває ся перед нашими очима. Ряд прегарних драматичних малюнків обрисовує перед нами широку епопею національного життя з героїчним початком завзятої боротьби за волю, за незалежність, і з болючим закінченням морального і матеріального поневолення нації. Отся широка картина була розпочата ще в прегарних творах Ів. Левицького з 70-их років. Особливо гарно обмальовано у нього життя по знесеню кріпацтва в повісти „Бурлачка“ і типи втікачів у повісти „Микола Джеря“; сі два твори поклали початок реально-артистичному змальованю економічного побуту України. Можна сміло сказати, що мало яка література має таке повне відтворене народнього життя за такий довгий протяг часу. Цілий ряд типів у Ів. Левицького, Карпенка Карого та Мирного дає повну синтезу національного характеру Українця зі всіми його хибами й високими прикметами. Ті типи, правдиві й реальні, мальовані троха лірично у Левицького

і Мирного, виступають у Карпенка Карого в драматичній обстанові. Високим героїзмом надихана особливо драма „Сава Чалий“, де однак нема ні трохи штучно підвисшеного настрою; впливаючи з історичного факту, переданого в таким самим освітленю, в якім він зберігає ся в народній поезії, героїзм обох героїв драми являєть ся натуральним і щирим. Дуже влучно поклав автор напроти себе дві зовсім супротивні вдачі Сави і його товариша Гната Голого, звязаних щирим приятельством і непримирено роз'єднаних ходом історичних подій. І Сава, що раз у раз шукає якогось компромісу з життям, нерішучий і повний сумнівів про себе самого й про інших, так само як горячий, сильний Гнат, ватажок гайдамаків, що діяльно й непохитно протестує против неправди всіми способами, які має в руках, — оба герої однаково характерні представники значної епохи. Язык у сій драмі визначаєть ся особливою силою та виразністю, її читаєш, а тим більше бачиш на сцені з неподільним зацікавленем.

Та коли героїчна драма „Сава Чалий“ і являєть ся одним із найкращих творів Карпенка Карого, то проте не можна сказати, щоб героїчний напрям мав у нього перевагу; навпаки, він головню реаліст, що малює правду життя і дуже влучно підхапує його негативні сторони. Особливо гарні його комедії „Мартин Боруля“, „Сто тисяч“, „Хозяїн“ і ин. В „Мартині Борулі“ осьміяно так характерне у розбогатілих Українців змаганє вскочити в шляхецтво; винародовивши всі висші верстви України се змаганє причинило немало лиха її народови і відіграло дуже негарну ролю в українській історії остатніх 200 літ. У „Сто тисячах“ поставлено обік себе також дві дуже характерні особи: Калиту, селянина, що поклав собі незмінною метою життя скупувати землю і заокруглити своє володінє на кілька верстов, і голяка Бонавентуру, що зовсім безжурно дивить ся на своє матеріяльне положенє і леліє в душі лиш одну неосяжну мрію — знайти скарб розкопуючи могили. Особливо вдатно задуманий і змальований у комедії „Хозяїн“ новий тип дідича з селян, що збогатив ся самими нечистими способами. „Хозяїн“ держить у руках усю довколичну людність, він скупий як Ілюшкін, хоча володіє величезними „економіями“, в яких завідує при помочи цілого апарату зіпсованих ошуканців-прикажчиків. Кожний із них, се новий сучасний тип, дуже майстерно обмальований Карпенком Карим. Слабше вийшли в тій комедії жен-

щини (жінка і донька хазяїна) і типи культурних людей (дідич ліберал і учитель гімназії).

Карпенко в високій мірі наділений талантом ярих характеристик і глибокої психологічної аналізи національного душевного складу простого народа, з посеред якого взяті майже всі його типи, обмальовані ним по майстерськи. Далеко не такі ясні для Карпенка-Карого культурні люди, що належать до інтелігентного товариства: він розуміє їх занадто поверхово і у всіх його творах вони виступають радше в другорядних, ніж у головних ролях; се бліді тіни, а не живі люди; такий приміром його агроном з високими задумами в комедії „По над Дніпром“.

Иводі у Карпенка Карого чути бідність драматичної колізії, як ось у „Чумаках“; за те в драмі „Наймичка“ вона хоч троха штучна (батько, сам того не знаючи, живе з власною дочкою), але глибоко задумана, так само як і в драмі „Лиха іскра поле спалить“. Не треба забувати, що Карпенко Карий — перший укр. драматичний письменник, що не пройшов ніякої літературно-драматичної школи. Се самородок, що утворив справжню драму і соціально комедію на Україні. Перед ним були лише маленькі оперети та водвілі (Котляревського, Квітки) і сценізовані етнографічні картини (Кропивницького і иньш.). Рядом з драматичними творами Карпенка Карого можна покласти хіба величю історичну драму Старицького „Богдан Хмельницький“ і його-ж побутову „Не так ждало ся, як склало ся“ та драму Мирного „Лимерівна“. Карпенко Карий при всіх недостачах своєї безпосередньої творчости дав цілий ряд комедій незрівнаних що до свого гумору і глибоких драм, утворив безсмертні типи Опанаса-наймита, бурлаки, гайдамаки Гната, хазяїна мільонера Пузиря і його прикажчиків, а з жіночих образів ніжну наймичку Харитину, Настю (в „Чумаках“) і хитру кокетку Варку та й багато иньших, змальованих не менше талановито.

В основі писань Мирного лежить така сама вроджена здібність глибокого розуміння народніх характерів. Та що до форми талант Мирного иньший: він дав один дуже вдатний драматичний твір, згадану вже драму „Лимерівна“, що являєть ся драматичним розвитєм загально звісної народньої пісні про дочку, яку її пиянати віддає в нещасливе подружжє. Але далеко висше від сеї драми треба поставити його повість „Пропаша сила“ і його менші, на диво гарно написані невеличкі оповідання „Морозенко“, „Пяниця“,

„Лихо давнє й сьогочаснє“. „Морозенко“ може зайняти одні з перших місць у літературі так названих сьвяточних оповідань, так артистично описана в ньому смерть хлопчика, що в ночі проти Нового року замерзає в лісі, і безтямне горе його матери. Нє-остатнє місце в літературі про бідних людей, про сьвіт понижених і оскорблених займе також оповіданє Мирного „Пяниця“. Зміст його простий, але повний трагізму: молодий 17-літній парубок, ино-що скінчивши гімназію, міркує, як би потягти ся далі в школи, заглибити ся в науку, в книжку, геть від житя, що лякає його слабий, хоровитий організм. Але його родичі, властители малого ґрунтового маєточку, думають инакше; для них нема нічого принагіднішого від долі чиновника. Тихий і покірний хлопець і не думає вперти ся на своїм і покірно їде до міста з рекомендаційним листом свого батька до секретаря якоїсь палати. Його зачисляють до писарів. Починаєть ся з дня на день ходженє до служби, механічна, отуплююча робота над копіями, поданнями, бруліонами і т. и. серед ненастанних унижень. Хлопця тягне до книжок, до науки, але ті бажаня мусять до решти завмерти в тім окруженю, в яким він опинив ся. Він знаходить одиноку відраду в грі на скрипці. Несчастливе коханє, де на перешкодї його щастю стає його рідний брат — грубіянський і підлий красуц, до решти збиває молодого чоловіка з дороги, і він знаходить забутє в одній горівці. Та инколи в трактирні на жаданє п'яної кумпанії він бере ся до своєї скрипки, і тоді з неї виривають ся глибокі звуки, повні терпіня; в тім стогові звучить усе те гарнє й людяне, що жило колись у молодій чесній душі і пропало під ударами житєвих невдач. Скільки таких невидимих сьвітових сліз леть ся довкола нас, скільки на віки марно загублених сил! Їх образи встають перед нами майже ві всіх повістях Мирного. Ось Варка Луценкова (в оповіданю „Лихий попутав“), весела, здорова, роботяща за молоду дівчина кінчить тим, що дістаєть ся до вязниці підозрена за вбійство своєї дитини; дочка Лимерихи вмирає невдатно віддана п'яною матірю за нелюбого їй чоловіка; гине морально й Марина (в повісти „Лихо давнє“) в деморалізуючім окруженю панського двора в часи кріпосного права. Та найяркійше обмальовані ті сильні особи, що пропадають даром, у повісти Мирного „Пропаша сила“, надрукованій минулого року в „Кіевскої Старинї“.

Обрисувавши загальний образ житя українського села в критичну добу переходу від козацьких порядків до умов поміщицького

господарства, Мирний яркими образами характеризує наступаючі за сьм часом два покоління сільської людности: батьків, що ще жили під кріпацькою залежністю і бороли ся за свою особисту незалежність однокимнми способами, які були в їх руках: або втекою, або явним оружним самоличним супротивленем, — і дітей, що вже увільнені від гнету кріпацтва, але ще не стали на ноги, не вияснили собі нових суспільних відносин. Вони повні здорових сил, віри в себе і з розбудженою енергією потом і кровю обливають наділений їм нікчемний шматочок своєї землі. Та ба, швидко їм доводить ся переконатн ся, що „воля“ ще не забезпечила їм щастя не утвердила правди і порядку житя. Для успіха треба не чесної праці, а запопадливости; правда продаєть ся за гроші. Одні натури спокійно мирять ся з сьм, ховають ся в своє домашнє щасте, в рознучливу енергією заробляють собі сякий-такій достаток; такий у повісти „Пронаща сила“ Грицько, товариш головного героя Чіпки. Але сам Чіпка не такий, у нього вдача борця. Вся його личність глибоко продумана автором. Із роботящого, гордого хлопця на наших очах виростає правдомовний, чесний, незалежний парубок. Перша стичка з неправдою і кривдою підіймає цілу бурю обуреня в його горячій серці: у нього раптом ні з сього ні з того відбирають його землю, його поле — одиное жерело житя для нього і його старої матери. Без поля що йому робити? Що він без землі? — ні господар, ні громадянин. Він іде до міста правувати ся, бо певний, що земля його. Але в суді йому не вірять і безлично говорять: „Заплати нам 50 руб., то тобі присудимо землю“. Чіпка не дає того хабаря: ось яка то правда в судах! В його душі докочує ся страшний переворот; уся радість житя, все значіне його пропадає; він, що не знав уперед ані смаку горівки, тепер не виходить із шинку; розмах сильної натури знаходить задоволенє лише в розбою. Довкола нього збираєть ся невеличка компанія: що нагробують у ночн, те пропивають у спілці. Але не довго тягнеть ся у Чіпки той горячковий вибух гніву і рознуки; глибоко моральна, гарна основа його душевного складу пробуджуєть ся потрясена страшною новою пробою, яку йому доводить ся пережити: Чіпку січуть різками в часі екаекуції над його співгромадянами за бунт проти дідича. Чіпка від разу робить ся тверезим, настає другий моральний крізіс: він перестає пити, знов береть ся господарювати, але розбою не покидає: навпаки, з нетямучого, припадкового злодія він робить ся переконаним, так ска-

зати, ідейним розбійником, що свідомо виходить нічу на чолі своєї невеличкої, але вже зорганізованої шайки грабувати багатих купців і панів, що „розжили ся з селянського поту й крови“.

На цьому типі Мирного варто зупинити ся троха довше: се вповні національний український тип „гайдамаки“ чи то „опришка“, той самий улюблений народній герой Кармелюк, про якого зложено так багато пісень і оповідань: він грізний местник і безмежно любячий оборонець усіх слабих. Над усею історією України панує незадоволений настрій мас, який найрізкіше виявляє себе в найдужших, свободолюбних осібниках. Часто піднімаючи ся висше понад окружене своїми здібностями, вони не мирять ся з вічним притиском нужди і чужого панованя, скидають із своєї шиї ярмо, тікають на Запороже або в гайдамаки, або просто в ліс, куди будь шукати нових шляхів житя. Що може дати таким натурам сучасне село з придавленим громадським житєм, з повним браком артистичних, культурних чи иньших духових інтересів, з нелюдською, тяжкою, ненастанною працею, грошовим заробітком і зовсім незабезпеченим завтра? Оце безпросвітне робуче житє дуже ярко встає перед нами в усіх творах українських письменників. Скільки треба чи то абсолютного отупіння робучого вола, щоб примирити ся з ним, чи високого героїзму людей переконаних про неможливість перемінити своє житє чесним, „божеським“ способом! Який страшний факт для національної психології в тім, що Чіпка зробив ся розбійником! По що ті жертви, ті пропащі сили? Сам Мирний найкраще відповідає на се питанє прегарною українською приказкою, що давнійше була титулом повісти: „Хиба ревуть воли, як ясла повні?“

Повість Мирного „Пропаша сила“ охоплює всю добу закріпощеня України і закінчуєть ся важким драматичним фіналом: Чіпка в своїм розбою попав ся в руки справедливости, а його горячо улюблена жінка не пережила його увязненя і повісила ся. В остатній части повісти маємо прегарний малюнок перших виборів у селі земських „гласних“: за наказом станового під ворожозгірними поглядами панів селянам „наказують“ віддавати голоси за шляхетських кандидатів, а коли у них стало на стілько незалежности вибрати свого гласного — Чіпку, його, розумієть ся, не потвердили.

Друге оповіданє Мирного „Лихо давне й новочасне“ розкриває перед нами той аграрно-економічний переворот, що доконуєть

ся тепер у південних чорноземних степах. Тут дуже живо показано конфлікт між селянами і завідателем великої економії із заведення рілних машин, які значно вменшують заробітки людности. В тім оповіданю і в иньших обік палких, гордих, протестуючих натур Мирному на диво удають ся спокійні фігури старих пастихів, тих сільських філософів пантеїстів: провівши весь вік серед природи, здалека від сільських передирок, вони зберігають у своїх чистих душах високі задуми і любу, поблажливу ласкавість до всього страждущого, безпомічного. Ті величні, патріархальні образи у Мирного дуже типові і гармонійно зливають ся з загальним тлом степів та на половину пережитого розділя їх напів пастирського побуту.

Так, стара Україна з її чабанами, степами вкритими тирсою, з непоборним завзятем її героїв і непорочною красою її дівчат — завмирає, відживає свій вік. Талановиті артисти — Левицький, Карпенко Карий, Мирний, правдиві послідовники заповітів Шевченка, дали нам у своїх безсмертних творах усю велику синтезу її життя, її історії і цілого духового складу її народа. На зміну старого жите виставляє нові вимоги, вводить нові умови, нову дифференціяцію клясових груп людности. Степи, де герої хліборобського побуту Левицького та Мирного жили в безпосередній стичности з природою, втратили свій безмежно пустинний обрій і роздробили ся на дрібні парцелі; в степах, де свобідно жили в дніпрових та інгульських комишах запороські Січи, тепер стирчать до неба високі комни бельгійських та французьких заводів і величезні гутні печі глотають у свої пекольні челюсти міліони пудів дорогоцінного кривороського заліза. Земля, що вперед родила траву в ріст чоловіка, тепер усе частійше й частійше не хоче родити старанно засіване на ній збіжє. Економічна нужда з усіми її страшними товаришами — голодом, духовим здичінем і фізичним виродженєм виставляє свою страшну голову Медузи в тих простовільних місцях, де колись лунала й зароджувала ся розкішна народня дума, пісня, казка, де по словам поета „веселії пишались села“, а по опису иньшого „въ вишневыхъ роцахъ тонуть хутора“.

В тім краю, „гдѣ все обильемъ дышетъ“, на наших очах доконуєть ся глибока культурно-економічна еволюція. Середні віки скінчили ся, яко колись вони кінчили ся для „веселої старої Англії“. Хоч і як може видати ся дивним таке порівнанє, але воно

натикає ся само собою, коли згадати історію Англії XV віку, Англії перед Шекспіром. Февдалізм конав, умирав натуральною смертю; „феодальна аристократія була так відірвана від народа і до такої міри довела свій принцип, що мусіла зівянути, як вянуть занадто вибуялі рожі“.¹⁾ Народня маса починає богатіти і змагає до рівности горожан, границі між верствами затирають ся чим раз більше. Конечність промислу й торгівлі збільшуєть ся раз у раз. „Меньшає значіне кляси сеньорів та феодалів, збільшене значіне буржуазії та робучої верстви зближає ті ріжні части нації, і сей факт має величезне значіне для літератури: настане день, коли автори могутимуть обертати ся до всеї аудиторії і писати для цілого народа“ (тамже стор. 402).

Ось що зазначують історики старої Англії XV в. Розумієть ся, *comparaison n'est pas raison* (порівняне не доказ), але багато дечого в тій давній еволюції повторяє ся власне тепер на наших очах у рідній нам Україні. Одно лише в нашій житю різко суперечить перехідній добі Англії: там з упадком феодалізму богатіла маса²⁾ і зароджувала ся нова міщанська верства; у нас навпаки на зміну феодалів устають темні постаті в роді „хозяїна“ Карпенка Карого. Вони захоплюють у свої руки всі землі, весь розпочатий у нас на півдні великий промисл, а маса народа страшенно бідніє і зачинає мало по жалу сьвідомо міркувати про свою бідність. Скільки напруженої енергії в тих сотках, тисячах наших переселенців, що заселили цілі околиці в Сибірі та над Амуром! Скільки присграсного бажаня ратувати себе знанєм, наукою в боротьбі за хліб насущний виявляє народня маса, се знають усі, хто хоч троха доторкав ся до життя сучасного села, знають видавці укр. книжок для народа: у них за останні 5—7 літ народив ся справжній, многомільоновий читач. Самоізнане будить ся; південь, що 200 літ дрїмав у казковім сні, в байдужім індиферентизмі до всякої зверхньої культури, тепер виставляє свою національну інтелігенцію. На зміну давньої, зовсім відірваної від народа, історично винародовленої осьвіченої середньої верстви народжуєть ся нова культурна кляса, що з запалом широго переконаня рветь ся відновити свій національний звязок з народньою масою, а поперед

¹⁾ Див. Жюссеранть, Історія англійського народа въ его литературѣ, стор. 395.

²⁾ Тверджене в такій формі не зовсім вірне; з упадком феодалізму богатіли міста, але по селах почав ся процес пролетаризації селянських мас. *Іс. Фр.*

усього говорити одною мовою з нею і тим зробити початок неминуче потрібного для здорового життя кожної нації обопільного розуміння між масою й її освіченою меншістю. Язык народа може лиш тоді розвивати ся і багатіти, коли ним користується для вислову своїх думок не сам простий люд, а власне його передові культурні верстви. Буде тому 25 літ, як французький учений Леже приїхав був до Київа і з зачудуванем питав: „Але де-ж властиво тут можна бачити „Малоросів“? Я ніде по вулицях не чую їх мови“ Тепер він почув би музикальну мову Шевченка і в стінах університета, і на вулицях, і в театрі. Виросла інтелігентна українська сім'я, де в розмові вживається рідна українська мова; виросла молода інтелігенція, що думає й говорить нею. Доля української мови, про якої вмиране люблять говорити наші централісти, запевнена, і національній просвіті на розстіж відчинені двері.¹⁾

Ся характерна національно-культурна течія, що йде перед нашими очима, неминуче відгукнулася і в українській літературі: молоді її представники вже не обмежують ся в своїх творах на малюваню самого народнього життя, а рисують нам також картини з нашого товариського життя: Яновська („Ідеальний батько“, „Дарочка“), Кримський („Не порозуміють ся“) і найхарактерніший представник нової української літератури Коцюбинський. В його повісті „Хо“ маємо цілу аналізу душі інтелігентного чоловіка перехідної доби, коли переконання і чесні моральні погляди придавляють ся страхом — утратити задля них той матеріяльний супокій, на якому й застиває герой „Хо“. В другій повісті Коцюбинського „Для загального добра“ змалювано страждання молодих інтелігентів, що щиро бажать працювати на користь народови і яких той сам народ приймає за своїх найгірших ворогів. Епізод узятий із боротьби земства з фільоксерою в Бесарабії; обі сторони обмалювані однаково виразно: і людність — виноградарі Молдавани, що з розпукою боронять свого винограда від якихось „докторів“, що понаїздили до них і півечать їх улюблені, так старанно плекані корчі, — і з другого боку молоді народники, що з неменьшою розпукою бачуть, як людність не розуміє їх і не згоджується бороти ся з дійсним ворогом — фільоксерою.

¹⁾ Чи не занадто оптимістично дивить ся на річ шан. авторка? Маса фактів день у день перечить тим смілим твердженням. *Ів. Фр.*

Так само гарне оповідане Коцюбінського „Посол від чорного царя“, де потрясений темнотою народньої маси молодий чоловік, що доси лише тратив житє на власні розривки, покидає місто, різко переменяє свої звички і оселяєть ся в селі як простий крамар, аби внести хоч промінчик сьвітла в темне царство невеличкого сельця.

Ті три оповідання Коцюбінського — правдиві перлини його талановитого пера. Але його широкий талант не зупиняєть ся на самому інтелігентному житю, не привязаний до якої будь одної місцевости; він однаково артистично рисує нам і мальовничі кримські береги і Чорне море, що хлюпочеть ся о них, і тишину, що притаїла ся в дрімучих комишах Дніпрових плавнів, і палку саморідну красоту бесарабського села обведеного виноградниками. Народні оповідання Коцюбінського різко відріжняють ся від таких же творів давнійших письменників: у нього виступає не загальна синтеза, не масовий характер і не примітивний тип селянина, а окремі своєрідні індивідуальности. Коцюбінський залюбки підхоплює різні нові появи народнього житя, перебіни в його родинних обичаях і індивідуальности він обмальовує дуже тонко; його психологічна аналіза однаково глибоко заходить у душу не лиш Українця, а й Молдавана і Татарина (пречудове його оповідане в татарського житя „На камені“). Отся різнородність додає творчости Коцюбінського оригінальної привабливости і красоти. З народніх оповідань особливою сердечністю і простотою пронятї „Дорогою ціною“ і „П'ятизлотник“. Язиком володіє Коцюбінський майстерно; деякі місцеві подільські слова та вислови надають иноді окремий кольорит його мові, загалом дуже легкій і мальовничій.

На скілько Коцюбінський являєть ся речником висше вказаної поступової культурної течії української суспільности, о стілько Стефаник — поет страшного сучасного економічного положеня народа в Галичині. Особливо відомі три невеличкі його збірки: „Синя книжечка“, „Дорога“ і „Камянний хрест“. Вони складають ся з коротких нарисів, присвячених майже виключно характеристиці розпучливої нужди і безвихідного положеня хліборобської людности. Деяким із тих нарисів не стає викінченя, повного літературного обробленя, але многі оповідання викликають потрясаюче вражінє своїм глибоким реалізмом. Стефаник має особливу манєру в дивною простотою рисувати трагічні факти і драматичні стани душі. Таке оповідане „Стратив ся“: воно ведеть ся зовсім об'єктивно, немов

би словами байдужного обсерватора, а про те захоплює читача глибиною переданого в ньому горя. Поїздом залізничі їде селянин, викликаний до міста звісткою про смерть сина, вояка. Ледво-ледво відшукує касарню і знаходить свого єдиного сина в трупарні. Так само повні чорного трагізму ті оповідання, де Стефанік рисує страшне вироджене і здичине людности — неминучий наслідок безвихідного економічного положення маси. В оповіданню „Басараби“ перед нами ціла сім'я спадкових неврастеніків, що один за одним самовбійствами роблять кінець своєму життю повною муки. В „Новині“ батько зважаєть ся втопити своїх дітей, зневіривши ся в можливість прогудувати їх. В „Лесевій фамілії“ батько п'яниця все несе в хати до коршми; жінка стративши терпець жене йому на здогін, коли він виносить остатній мішок муки, і своїм 6—8-літнім дітям велить бити свого рідного батька, щоб вирвати з його рук дорогоцінний мішок. Страшенна картина, коли люди майже тратять людську подобу. Читаючи Стефаніка робить ся соромно за наш золотий ХХ вік з усіма його смілими винаходами, з високим ростом наук і обік того з можливістю таких умов життя, в яких вимирають мільйони сільського і міського пролетаріату.

Коцюбінецький і Стефанік — найхарактерніші, але зовсім не одинокі представники нової, молоді української літератури. На сторінках „Кіевської Старини“ і в окремих літературних українських альманахах з кожним роком виступають нові імена з прегарними артистичними творами. Винниченко, Григоренко, Кримський, Яновська, Чернявський і ин. розширяють течії пережитого народнього вітхнення. Лишаючи ся все вірними демократичним традиціям української літератури, молоді артисти, кожний ідучи за своєю суб'єктивною творчістю, не чужать ся всіх новітших напрямів західно-європейської літератури.

У всіх їх творах бє ключем сьвіжа, нова течія; читаючи їх нехотя почувашь, що українська література переживає хвилину особливого духового розбудження. Старі, вузко-національні традиції порвані, лірично-естетичні відносини до дійсности пережили свій вік, на черзі стоїть трагічний реалізм.

Молоді українські письменники вже не обмежають ся на самих національних типах; вони беруть ся до психологічної аналізи чоловіка без огляду на те, в який би національний чи класовий костюм він був одягнений. Їх завданє — висловлене всіх рухів людської душі, що й творить велике завданє кожної артистичної літератури.

Отсей широкий напрям молодих українських письменників виявляє свідомий зріст української суспільности і невичерпане багатство творчих сил тої самої нації, яка силою історичних обставин немов зовсім була заснула і спала звиш 200 літ. Та про те народ, який зложив „Слово о полку Игоревѣ“, думу про „Втеку трьох братів“ та „Бурю на Чорнім морі“, не може вмерти духово під жадним історичним гнетом. Національна інтелігенція, що відродила ся тепер, викличе до життя його сонні доси духові сили, а нова артистична література висловить голосно велику демократичну ідею, що лежить в основі національного самопізнання українського народа.

С. Русова.

Гай, гай, Вашими-б устами та мід пити, Вп. пані Русова! Не очи у вас, а якісь мікроскопи, бачуть те, чого звичайні очи не можуть добачити. Де в Бога побачили ви той „нічим не спинений розвій української мови та літератури“? Де вам уявило ся те багатство нових, міцних, оригінальних талантів, що буцім то виростають що року мов гриби по дощі? Не вже в російській Україні вже скасовано заборону 1876 року? Не вже сучасна літературна продукція, навіть та, що перейшла звичайну цензуру, без перешкоди йде в руки селянина, до сільських читалень та чайних? Невже українські видання розходять ся мільонами? Не вже правильність літературної продукції та продажі укр. книжки обезпечена чим будь хоч крихітку, хоч на один рік, і не висить раз у раз на ласці першого-ліпшого Держиморди?

Таких питань можна би накопичити ще багато, та се не довело би нас ні до чого. Досить буде сконстатувати, що Впов. авторка дала себе унести коневі ліризму і підмалювала занадто рожево теперішній стан укр. літератури, який при ближшій огляді власне виявляє явища, що можуть навіяти зовсім супротивні думки. Бож подумаймо: найвартішша літературна новість, яка 1903 р. побачила світ у російській Україні, повість Мирного „Пропаша сила“, була написана рівно 30 літ тому назад! Значить, для теперішнього часу вона майже археологія. Зі старших письменників один лише Карпенко Карий в „Саві Чалім“ і „Хозяїні“ дав у остатніх роках капітальні твори, в яких виявив зріст і розвій свого таланту. А з тих наймолодших, якими так тішить ся пані С. Русова, ані Григоренко, ані Крижський не дали нічого, так

само як у нас уперто мовчав весь рік Стефаник, мовчали Бордуляк і Семанюк. Тай Коцюбінський, якого твори здобули собі відразу симпатію в Росії, не такий то вже новик у літературі, і значна часть того, що тепер дивує і радує д. Русову, була вже від 15 літ друкована в Галичині. Ми високо цінимо талант д. Коцюбінського і його нарис „На камені“ вважаємо одною з найкоштовніших перлин нашої літератури, та про те мусимо сказати, що сей автор якось не поступає наперед, не зважаєть ся на ширший твір, який дав би змогу розвинути ся його талантови, але станувши від першого разу високо в ряді наших новелістів так і держить ся на сьому становищі.

Один тільки Винниченко в остатніх двох роках підняв ся відразу на видне становище і подав великі надії своїм незвичайно многостороннім, дужим талантом та знанем життя. Коли доля поталанить сему молодому і повному сили письменникови дійти до повного розвою, то можемо надіяти ся з нього справді великої краси нашої літератури. Дужістю свого таланту, яркістю малюнка та широтою розмаху він найбільше з усіх молодих наших письменників нагадує П. Мирного.

Дивно троха, як се пані Русова, характеризуючи остатню фазу в розвою укр. літератури і згадуючи такі в усякім разі другорядні появи, як Григоренко та Яновська, поминула письменника і громадського діяча далеко більшої міри, Бориса Грінченка, який у минулому році виступив нарешті й перед українською громадою, по 23 роках невтомної та ріжносторонньої літературної праці, з більшими збірками своїх творів, а власне в одним томом драм і томом поезій. Полишаючи на боці все иньше кожний неупереджений мусить признати, що вже з огляду на мову, поетичну форму та техніку версіфікації ті томи треба вважати великим здобутком української літератури. Надто-ж драми Грінченка (деякі відзначені надгородами на конкурсах галицького Виділу краювого) являють ся немаловажним здобутком для української сцени, а така драма, як „Серед бурі“ і з погляду на композицію, на ясний малюнок характерів та на ідейний підклад займе в укр. літературі дуже високе місце, може чи не найблизше обік „Сави Чалого“ Карпенка Карого. Надто дав д. Грінченко в „Кіевской Старині“ ряд гарних прозових оповідань, які разом із тими його новелями та романами, що були давнійше друковані в Галичині, ставлять його високо в ряді наших повістарів.

Та остаточно не в тім річ, котрих письменників бере авторка темою для характеристики; важнійше те, що вона бачить у них? Що властиво „старе“ і що „нове“ добачила пані Русова в сучасній українській літературі? Се питанє важне й окремо від усіх роздивлених у її статі письменників; у ньому лежить відповідь на питанє: чи робить наша література прогрес, а коли робить, то в яким напрямі? Така чи иньша відповідь на се питанє важна не лише для чужинців (у данім випадку для Москалів, яким може бути цікаво пізнати ближше власне те наше „нове“); вона важна й для нас самих, бо може зорієнтувати нас, куди ми йдемо, і подати вказівки, чи слід туди йти, чи може ні.

Отже мусимо сказати, що сих питань пані Русова не сформулувала собі ясно, і тим самим не могла дати на них ясної відповіді. Я вже зазначив висше, що діяльність наших старших письменників, спеціально Мирного й Карпенка Карого, вона характеризує не зовсім ясно. Їх не можна назвати ні малярями „старої“ України з її степами та іділлічним житєм, ані виключними народниками, ані навіть представниками „старої“ школи в чисто технінім погляді. Навпаки, вони оба малюють Україну в важкій переходній добі, а Карпенко Карий навіть навмисно і дуже вдатно підхоплює найсвіжіші фази та явища економічного й громадського розвою (рух спілковий, поява великих капіталістів із Українців і т. п.). Так само Мирний у деяких своїх творах (Лихі люди, Лови і т. п.) зачіпає дуже новочасні появи і то не сільського, а міського, загалом інтелігентного і навіть політичного життя. Значить, при чім тут „старе“ в розмові про сих письменників? А коли й єсть щось старе, то в усякім разі треба його відрізнити від „нового“, яке єсть мабуть і у них. А далі, беручи на увагу тих молодших письменників, схарактеризованих д. Русовою, ми знов не бачимо з її характеристики, що-ж таке нове виявляє себе у них? Коли вірити нашій авторці, то наші „нові“ письменники власне тим нові, що малюють Україну не давню, а теперішню, з її злиднями і важкими економічними відносинами. Про Стефаника пані Русова каже се навіть з надзвичайним притиском; по її думці його оповідання власне тим роблять таке сильне вражіє, бо в них малюють ся певимовно тяжкі економічні відносини галицько-руського селянства.

На мою думку се погляд зовсім невірний. Аджеж і наші старші письменники, Нечуй-Левицький, Мирний дали не мало кар-

тин народньої нужди, здиетства, кривди, — надто багато нового, генерично нового молоді письменники не дали тай не можуть дати. Та про те пані Русова вірним чутєм угадала, що ті письменники вносять щось нового в нашу літературу, але обовязкова в російській жирналістиці фразеологія про мальованє економічних обставин та аналізованє житя загородила їй дорогу до пізнаня того „нового“. Отже-ж тут треба поперед усього відкинути ті старі формули і глянути на річ без упередженя. „Нове“, що вносять у літературу наші молоді письменники, головно такі як Стефаник і Коцюбінський, лежить не в темах, а в способі трактованя тих тем, у літературній манері, або докладнійше — в способі, як бачуть і відчувають ті письменники житєві факти. Стара школа дала нам у Мирнім, Свидницькім, Нечую-Левицькім, Карпенку Карім великих епиків (драматична форма деяких творів — річ побічна), себ-то людий з ясным, широким поглядом, що малювали широкі картини українського житя так, як їх бачили оком пильного, любовю надиханого обсерватора або иноді мораліста та судді. Ми подивляли виразність і вірність тих картин, багатство вирисуваних на них характерних фігур та цікаво слідили за ходом подій їх житя, але ми чули завсїди поза тими картинами руку, голос автора, який часто й сам взявляв себе чи то довгими описами від свого лица, чи рефлексіями та иньшими способами.

Натомісь „молоді“, а особливо Стефаник, вносять у літературу зовсім иньший спосіб трактованя річи. У них иньша вихідна точка, иньша мета, иньша техніка. Коли старші письменники завсїгди клали собі метою описати, змалювати такі чи иньші громадські чи економічні порядки, ілюструючи їх такими чи иньшими типами, або змалювати такий а такий характер, як він розвиваєть ся серед такого чи иньшого окруженя, нові письменники кладуть собі ившу задачу. Для них головна річ людська душа, її стан, її рухи в таких чи иньших обставинах, усї ті сьвітла й тїни, які вона кидає на ціле своє окруженє залежно від того, чи вона весела чи сумна. Коли старші письменники виходять від мальованя зверхнього сьвіта — природи, економічних та громадських обставин, і тільки при помочи їх силкують ся зробити зрозумілими даних людий, їх діла, слова й думки, то новійші йдуть зовсім противною дорогою: вони, так сказати, відразу засїдають у душі своїх героїв і нею мов магічною лампою осььвічують усе окруженє.

Властиво те окружене само собою їм мало інтересне і вони звертають на нього увагу лиш тоді й о стільки, коли й о скільки на нього падуть чуттєві рефлексії тої душі, яку вони беруть ся малювати. Відси брак довгих описів та трактатів у їх творах і та переможна хвиля ліризму, що розлита в них. Відси їх несвідомий нахил до ритмічності й музикальності, як елементарних об'явів зворушень душі. В порівнянню до давнійших епіків їх можна би назвати ліриками, хоча їх лірика зовсім не суб'єктивна; навпаки, вони далеко об'єктивніші від давніх оповідачів, бо за своїми героями вони щезають зовсім, а властиво переносять себе в їх душу, заставляють нас бачити світ і людей їх очима. Се найвищий тріумф поетичної техніки, а властиво ні, се вже не техніка, се спеціальна душевна організація тих авторів, виплід високої культури людської душі.

Із сего становища треба, здасть ся мені, оцінювати таких наших письменників, як Коцюбінський (у деяких новітніх творах, головню „На камені“), Ольга Кобилянська, Мартович, а особливо Стефаник. З недокладного виясненя сеї основної різниці світогляду плили висловлені доси хибні оцінки сих письменників. Одні, як ось Б. Лепкий, бачили у Стефаника безнадійний пессімізм, малюване темних сторін людської душі — зовсім несправедливо. Я не бачу у Стефаника ані сліду пессімізму. Навпаки, у многих із його оповідань віє сильний дух енергії, ініціативи, а у всіх бачимо велику любов до життя й до природи — річи зовсім суперечні пессімізмови. Певно, коли когось болить, то він кричить, стогне, але хіба-ж се пессімізм? Певна річ, життєва обсервація доводить автора до конечности малювати частійше гіркі, важкі психічні стани, ніж ясні, але й у малюваню ясних станів (Мамин син, Підпис і т. п.) він виявляє те саме майстерство, що й у малюваню важких. Що він не любить ся в малюваню драстичних деталів і звівірчих збочень людської душі, але власне з незрівняним тактом чутливої душі вміє обминати їх, на се маємо в його оповіданях численні докази, — найкращі, се початок „Басарабів“ і ціле оповідане „Злодій“. Прошу порівняти се чудове оповідане з моєю „Хлопською комісією“ — оповіданем, у якому зрештою моєї власної артистичної творчости нема майже зовсім, бо воно майже живцем записане з уст одної з жертв того самого конфлікту, який змальовано у Стефаника. Порівнане тих двох оповідань може по моїй думці дати найкраще зрозуміне нової манери,

нового способу бачення світа крізь призму чуття й серця не власного авторського, а мальованих автором героїв. Повторяю, тут уже не сама техніка, хоча вона у Стефаніка майже всюди гідна подиву, — тут окрема організація душі, — річ, якої при найліпшій волі не потрапиш наслідувати.

Так само невірний осуд пані Русової, що Стефанік — маляр страшної економічної нужди селян. Коли-б пані Русова побачила на власні очі той закуток нашого краю, відки родом Стефанік і якого людей малює він у своїх оповіданнях — один із найкращих закутків, які мені доводилося бачити на широких просторах і то не лише нашого краю, — то думаю, що сама пізнала би невідповідність такого осуду. Тай хиба-ж Стефанік малює саму нужду селянську? Хиба сільський богач Курочка нуждар? Хиба сім'я Басарабів — сім'я нуждарів? Хиба в „Камянім хресті“ нуждарі вибирають ся за море? Хиба в „Сконі“ конає нуждарь? Ні, ті трагедії й драми, які малює Стефанік, мають не багато спільного з економічною нуждою; се трагедії душі, конфлікти та драми, що можуть *mutatis mutandis* повторити ся в душі кожного чоловіка, і власне в тім лежить їх велика суггестивна сила, їх потрясаючий вплив на душу читача.

Тай ще одно, оте вічне говоренє про аналіз життя, характерів, душ чи навіть економічних відносин, що буцїм то має бути метою, навіть найвисшою метою поетів-беллетристів. Пора би нарешті дати собі спокій з тим надуживанєм наукового терміна там, де йому зовсім не місце. Аналізує то зн. розкладає явище на простійші елементи хемік, психолог, статистик, економіст, але не поет. Навпаки, поетова задача зовсім противна аналізі: з розрізнених явищ, які підпадають під нашу змисли, сотворити цілість проняту одним духом, оживлену новою ідеєю, сотворити новий, безсмертний животвір. Се синтеза в найвисшій розуміню сього слова. І коли давнійші письменники доходили до тої синтези і вели нас до неї з певним трудом, уводили нас, так сказати, в лабораторію свого духа, показували нам розрізнені частки, з яких потім склали свою цілість, то письменники нової генерації (розуміється, не всі і не все з однаковим майстерством) зовсім не втаємничують нас у свій творчий процес, виводять свої постаті перед наші очі вже готові, силою свого вітхненя овивають нас чародійною атмосферою своїх настроїв або суггестіюють нашій душі відразу, без видимого зусилля зі свого боку, такі думки, чуття та на-

строї, яких їм хочеться, і держать нас у тій гіпнотичній стані доки хочуть.

Отсе по моїй думці головні прикмети письменників нової генерації, не лише нашої, і з цього погляду прийдець ся оцінювати їх появу і їх вплив будучій критиці. Старими формулками про економічну нужду та аналізу тут ні до чого крім натягань та кульгавих осудів не дійдемо. Се поети душі, психологи й лірики, і від тонкої психологічної аналізу мусить вийти — не творчість, а критика.

Нема сумніву, що критикуючи твори тих письменників нам прийдець ся так само позбути ся старих та зужитих формулок навісного утілітаризму. Для давнійшої критики — назву її для простоти Добролюбівською, хоча Добролюбов і не був її першим творцем, а йшов лише дорогою визначеною Джоном Стюартом Міллем — літературні твори тим були великі й цінні, що звертали нашу увагу на певні хиби суспільного устрою, публичного виховання, певних звичаїв, поглядів та характерів, що популяризували, так сказати, добутки психології, иноді навіть географії, історії, та суспільних наук. Розумієть ся, що мірена таким ліктем нова література де в чийх очах у великій більшості піднаде під погорджену колись катеґорію „чисто естетичної насолоди“, хоча й завзяті утілітаристи при ближшій роздивленю не будуть могли відмовити їй певного суспільного значіня. Але в чім лежить те значінь, се не так легко сказати, а в усякім разі до вірної відповіді на се питанє треба йти не з погляду простої суспільної утілітарности, а з погляду висшої культури душі, розширення й утончення нашого чуття і нашої вразливости. Та про се нам доведеть ся ще говорити деталійше.

Іван Франко.

Нові погляди на діяльність свв. Кирила і Методія.

(Дальше).

В отсих політичних трудностях, в отсім надуживаню християнської проповіді для політичних цілій була все найбільша перешкода як для сеї самої проповіді, так і для організації церковної, а чим більше при тім було завзятя, тим напевно меньше чистих цілій. З одного боку виділи навіть німецькі Саси, Фриззи, Гесси, Туринґи в християнстві прямо політичного ворога (К. Lex, II, 1067 і д.), то знов заходили крім того спори між поодинокими єпископами (мав і з тим чимало заходу свв. Боніфатій), то знов творили для нових місій велику перешкоду місії давні, з чим знов лучили ся й різниці обрядові, а навіть різниці в поглядах на цілій устрій церкви. Свв. Боніфатієви були великою перешкодою власне старі британські й іриські місії, що їх було чимало у Сасів, Туринґів, а сі місії мали і поводили були свої відмінні установи і погляди що до святкованя великодня, хрестин, що до безженности духовенства, папської й єпископської власти. Особливож місіонарська діяльність Ірляндії була в перед-Боніфатієвих часах надзвичайно широка й успішна, і здасть ся, навязувала ще прямо до перших часів християнської проповіді (вже 314 р. згадують ся британські єпископи). Досить згадати имена хоч визначнійших іриських святих місіонерів: Доната, Фрігідіяна, Альбуїна, Кумеана, Мансвета, Фіцляґа, Фіяхра, Фурсея, Алляна, Петрапа, Леріна, Ультана, Фойлана, Віра, Ілехельма, Кіліяна. Трохи не всі німецькі землі почитають своїх окремих іриських святих: Туринґія — Альбуїна, Альзация — Ергарда, Баден — Фрідоліна, Зальцбург — Віргілія, Швабія й Швайцарія — Труперта і Галля, Франки й

Туринги — Кіліяна, Австрія — Кольмана. А треба знати, що в Ірляндії не було розграничених приходів і дієцезій, а хоч ріжниць у науці й літургії між Ірляндиою а Римом майже не було, то були значні ріжницї в обрядах і устрою (К. Lex. VI, 875 і д). Що-йно на соборі в Дрогеда (1152) признала ірляндська церков вповні юрисдікцію Риму.

Свободи галліканської церкви були так великі, що Фешельон (від 1695 р. аеп. камбрейський) міг сміло сказати: „В Франції є король більше папою, як сам папа“ (К. Lex. V, 72). Сї свободи були забезпечені особними правними умовами, напр. в р. 1438, і дуже-дуже зближали ся до схизми! Вони були предметом горячих пересправ ще в часі послідного ватиканського собору і що-йно ухвали сего собору положили їм кінець, бодай в теорії, бо практика — якже часом і до найкрасної теорії не подібна! Отсей ватиканський собор є надто важний для нас і характеристичний ще з одного погляду, а власне, як-то сама апостольська столиця, пошмо всего, задивляє ся на такі справи й на свою задачу супротив них: отже — ся апостольська столиця зовсім а зовсім не поділяє сліпого завзята супротив схизми та ріжновірців! Папа Пій IX. запросив на сей католицький собор і схизматиків (1868), ба — звернув ся з щирим зазивом і до протестантів (К. Lex. XII, 608; собор сей і доси формально не закінчений, а дальші засідання відложено „до иньшого, лїпшого, прихильнїшого часу“).

Як раз за часів Кирила й Методія розгравала також цікава частина таких юрисдікційних спорів і то на землі майже сумежній із Славянщиною, між єпископом ремським (Reims, Durocortorum, на схід від Парижа; в IV ст., а може й скорше, були там уже єпископи, 496 р. хрестив ся там Хльодвіг) — Гінкмаром (806—882) і двома папами, св. Николю I. В. (858—867), тим самим, що (вже виклявши 863 р. Фотія) з радістю почувши про діяльність солунських братів прикликав їх до себе, та з папою Іваном VIII (872—882), тим самим, що (заким ще погодив ся з Фотием, 878) вирвав Методія з хижих рук німецьких єпископів (873), а обжалуваного на ново вповні оправдав (у Римі, 880): „яко братръ нашъ Меодѣи святъ и правовѣрнѣ естъ и апостольско дѣявѣ дѣлаеть, и въ роукоу его соутъ отъ Бога и отъ апостольскаго стола всѣя словѣньскыя страны, да егоже прокльнетъ проклять, а егоже святить святъ да боуди“; автентик: confratre nostro Methodio... ser-

mone lucifluo referente... si orthodoxae fidei symbolum ita crederet, sicuti sanctam Romanam ecclesiam tenere et in sanctis sex universalibus synodis a sanctis patribus, secundum evangelicam Christi Dei nostri auctoritatem promulgatum atque traditum constat... Nos autem illum in omnibus... orthodoxum et proficuum esse reperientes... etc. Ut praefatus archiep. vester — се лист папи Івана VIII до Сьвятополка, в липня 880 — per alia loca episcopos valeat ordinare... Clericos cuiuslibet gentis, qui intra provinciae tuae fines consistunt, praecipimus esse subiectos et oboedientes in omnibus iam dicto confratri nostro, ut nihil omnino praeter eius conscientiam agant. Contumaces et inoboedientes... praecipimus esse procul abiciendos.. Пр. Бр. ані не догадує ся, що додаток „filioque“ тоді ще й у самім Римі не був прийнятій, що він і доси є лише дозволений, а радше — незборонений (K. Lex. IV, 1492); noch wurde in Rom das Symbol ohne filioque gebetet (Hauck, R Encycl. s. v. „Cyr. u. Meth.“); папу Івана VIII він попросту, в „Slow-i polsk-im“ висьміває, мішає навіть з папинею Іванною, хоч ся казка відносить ся що-йно до Івана X, як раз противника слав. літургії, або до XI чи й XII! За те держить ся пр. Бр. одного-однісінького листу Стефана V, 885—891, котрого то листу, з 885 р. він потрохи не розуміє, а потрохи не хоче розуміти, — мішає зовсім сміло й довільно непослух підвладного Методієви еп. Віхінга, Німця, з догмами католицької церкви, — зовсім довільно забуває, що той сам Стефан V помимо всего кличе рівночасно Горазда, призначеного вмираючим Методієм сего-ж 885 р. на свого наступника — що-йно до Риму, а збороняє йому урядувати лиш доти, donec suam nobis praesentiam exhibeat et causam viva voce exponat (Pastrnek, Dějiny... 260). І сего пр. Бр. не хоче знати, що папи Івана VIII не хотів узнати цісар Кароль Грубий, опісля детронізований, та що всякі Віхінги могли тоді дуже легко вимантити в Римі щó хотіли, навіть коли б згаданий лист — без дати, опертий на очевидних клеветах („ut audivimus“, каже в нїм папа), був справді автентичний і невідправлений. Та ще й се хто знає, чи був би і Горазд не оправдав ся в Римі, коли-б його була допустила до сего злоба Віхінга та глупота маненого королівською короною розпусника Сьвятополка. Руїна мадярська 905 р. була дуже скорою й документною заплатою сеї глупоти; *ἔρδος καὶ στασις*

ἐρπεσούσης — по прогнанню слав. літургії! — ἐλθόντες οἱ Τούρκοι τοῦτους παντελῶς ἐξωλόθρευσαν, прийшли роздори й Мадяри до нащада їх — Моравян — знищили, каже Конст. Багрянородний. Замість зі Славянами, як у Болгарії Болгари, стали Мадяри ворогами Славян. — Замітне, що лист Івана VIII з 880 р. адресований: Sfentopulcho glorioso comiti, лист Стефана V з 885 р. — Zventopolco, regi Sclavorum. 881 р. потішає папа Іван VIII Методія дуже щиро що до всяких прикrostий, на які сей йому жалував ся — *auditis per tuas litteras variis casibus... tentationibus, quas diverso modo perpessus es* — і то заподіяних Методієви кимось з порушенням повинного обов'язку — *contra suum ministerium*; пана обіцює примирити завзяте сего добродія: *illius pertinaciam corripere non omitemus*; Св'ятополк названий тут: *gloriosus princeps*).

Згаданий епір Гінкмара з апостольською столицею припадає як раз на час першої появи згаданих сфальшованих псевдоісидорових декреталій: розходило ся о зверхню власть митрополитів над єпископами, але Гінкмар мусів таки уступити папі Николі I (*es war ein Vorstoss gegen die pseudoisidorischen Tendenzen und gegen die absolute oberstrichterliche Gewalt des päpstlichen Stuhles, K. Lex. VI, 10*). Знов за Івана VIII опер ся Гінкмар дуже рішучо пробі установа папського вікаріяту для Галлії й Німеччини, і доказував, що права архієпископів ніяк не можуть бути порушені. Єпископи станули при тім як один при Гінкмарі і він сим разом виграв справу, хоча мав проти себе й цісаря Кароля Лисого, якому Гінкмар зрештою дуже вірно й щиро служив: цісареві розходило ся при тім о ціль св'ітську, він хотів через такий вікаріят узискати вплив на Німеччину, яка не хотіла узнати його. Гінкмар доказував, що в організації церковній нема місця для такого вікаріяту (*dass die Rechte der Erzbischöfe von keiner Gewalt angetastet werden dürfen und dass insbesondere der Rechtszustand der westfränkischen Kirche keinen Raum für eine päpstliche Stellvertretung gewähre... Das Vicariat kam tatsächlich nicht zur Ausführung — 876, K. Lex. VI, 10*).

Що-йно такі спори й непорозуміння, та ще при участі і впливі св'ітської власти дозволяють порозуміти як слід причини й усіх інших непорозумінь і „схизм“ церковних, а також і вказати дорогу до їх полагодження, замість усе нового ятрення й під'юджування. Очевидно можна тут принагідно порушити ледви один-другий при-

клад, не дотикаючи всяких нераз надзвичайно різнородних дрібниць. Особливо-ж важна й цікава для нас історія церковної організації на півночі Європи; так н. пр. у Швеції що-йно собор у Скенінге 1248 р. довершив устрою християнської церковної єрархії та відібрав світським людям право участі в виборі єпископів (та за Густава I, 1527 р. відділила ся Швеція від Риму). Дарма, боронити свого права мусить бути кожному чоловікови вільно: тільки той, хто знає правду, а не хоче її узнати, той, кому і розум і вся його свідомість кажуть піддати ся хоч би — авторитетови, а він у злій вірі не хоче сего зробити, тільки той може бути осуджений. Так учить сама церков... А польська церков хиба все, однаково й незмінно була такою вірною Римови? Вона тільки поволи зближала ся до сеї однакової й незмінної вірности, та хиба й доси нема ще польських протестантів? А коли сі протестанти добрі люди й добрі патріоти, то хиба їм хто робить хоч би найменший закид? Польські акатолики (социїяни й и.) мабуть таки ніякої латинської літургії ніколи не мали, а коли вчили ся по латині та — „musieli się parosić“, то певно не задля того, щоб уміти нужденно прослєбезувати латинську службу Богу, але тому, бо любили науку; і хиба між ними не було світочів? А коли-б так столиця апостольська зволила нині сповнити деякі справедливі домагання церковні Русинів, на пр. установити для Русинів лат. обряду — Русинів-єпископів сего-ж обряду, то ще побачили-б ми, якої-б то заспівали апостольській столиці деякі „вірні сини Риму“ та берлінські ортодокси... Що-ж до богослуженя, то „włoskie i rzymskie praktyki“ не скоро й доси не зовсім узiali верх над давніми звичаями польської церкви (звісний о. Фіялек написав навіть недавно, що стало ся се добре, що задержано дещо польського в богослуженю); „Bogurodzica“ пісня не латинська, коляди, „яселка“.. теж не латинські, а ціле т. зв. „додаткове богослуженє“ хиба остаточно не — „богослуженє“?!

Примір Гуса, приведений сими ортодоксами на доказ гарного розвою західно-славянської культури, дібраний маб. таки не зовсім добре. Копернік — ну, був вармійським каноніком *ritus latini* (хоч Галілеї мусів опісля, завдяки деяким перемудрим західно-європейським „ученим“ ортодоксам (Беллярмін!) науку Коперніка відприсягати (22 черв. 1633), але Гус? сей був таки трохи більший єретик від св. Методія (в К. Lex. VI, 469 подано погане виправданє нарушеня залізного листа виданого Гусови; коли проф. Бр.

взяв ся інформувати Рим і Єзуїтів, то може-б забрав голос і в сій справі?).

Доґми церковні були на жаль аж надто часто надуживані для справ, що по правді не мали нічого спільного з дійсною вірою й церквою, а виступленє проф. Бр-а може найцікавіше власне тим, що припадає на ХХ столітє та буде ледви чи не остатньою — „поважною“ пробою в тім роді. Нам нині не легко вдумати ся в давні доґматичні спори, але досить прочитати подані в житю сьв. Кирила богословські розмови (з Аннісом, з Сараценами, хазарським каганом, Жидами), щоб зрозуміти, яке велике значіне мали сї спори й ріжниці думок тоді, і то не тільки для людей великої злости й короткого розуму, але й для людей великої, глибокої й розумної віри. З одного боку було власне переконанє й вислови сьв. письма, з другого-ж острі диялєктичні закиди, оперті при тім пераз на зовсім відмінних поглядах на житє й суспільність, на відмінних суспільних, народних і політичних інтересах, і то такі, що могли порушити й захитати весь сьвітогляд реліґійний, саму основу науки. Навіть у Зальцбурзі в ІХ ст. треба було розправляти ся з Жидами (Predigt über das Glaubenssymbol gegen die Juden, Dümmler, I, 34), не то на сході. Додаток „filioque“ (в Духа сьв.. іже от Отця і Сина ісходящого) появил ся на заході дуже пізно. Він не був зміною науки, а лиш по части докладнішим, точнішим її означенєм, був маб. чи не останком давніх аріянських спорів, для виразнішого, як декому здавало ся, зазначеня божества Сина й його діяльної участи при сходженю сьв. Духа. Та папа Лев III хоч потвердив дотичну ухвалу ахенського собору з 809 р., все-ж таки не одобри вставляваня сего додатка до символа і радив його усунути! Що-йно в ХІ ст. прийняв ся сей додаток у самім Римі (über die Zeit der Aufnahme herrscht Meinungsverschiedenheit, пише строго-католицький К. Lexikon). І опісля не жадано від Греків, щоб приймили сей додаток, але тільки, щоб признали, що Дух сьв. справді сходить і від Сина. Коли грецькі Отці церкви уживали побіч сего звороту („і від“) також зворот „через Сина“ (per filium, διὰ αὐτοῦ — ὡς — ἐκ τοῦ πατρὸς, слова сьв. Івана Дамаскина), то що-йно сї оба звороти виражають цілу церковну науку, а зворот грецький о много докладніше як латинський зазначає, що Син посідає силу видаваня сьв. Духа від Отця (eine Wahrheit, welche die griechische Formel viel schärfer hervorhebt, dass der Sohn der die virtus spirandi

vom Vater Empfangende bleibt,... enthalten in Wirklichkeit beide Ausdrucksweisen erst in ihrer harmonischen Verbindung die ganze Wahrheit, K. Lex. XII, 70—71; nachdem der apostol. Stuhl sie — die Formel filioque — wenn auch nicht angeordnet, so doch gestattet hatte, *ibid.* IV, 1491).

Орікати супротив сего, на основі одного-одинокого і то неясного і очевидно на дописах ворогів опертого акту (про нього ще буде), чи і о скільки сьв. Методій був що до сеї догми про сьв. Духа в згоді чи незгоді з Римом, єретиком чи ні, та ще мішати се ореченє в літературою та від разу вже й так дуже поквапно популяризувати його, се було мабуть таки передчасно й не на місці. Та й хиба пр. Бр. думає, що всі, що в чім будь помилялися що до правд віри, на пр. усї ті Аріяни-Готи, що в часі переслідуваня за Атанариха (противника Вулфіли, сего, що побив Риялян під Адріаноподем 378) згнули мученицькою смертю, пішли таки просто до пекла? Większe jest zmiłowanie Boskie, aniżeli złość ludzka, і може-б проф. Бр. таки не брав ся так дуже касувати католицьких сьвятих. Справді аж дивно, чого се проф. Бр. так напруго, на підставі одного і то ним навіть хоч би поверхово не розібраного документу, против усїх иньших документів, против триразового найвиразнійшого оправданя Методия за особистого побуту в Римі, против сего, що навіть папа Стефан V кличе Горазда таки до Риму і тим самим найвиразнійше лишає порішенє спорів між Віхінгом і учениками солунських братів *in suspenso*, — чому проф. Бр. таки конечно хоче напаятнувати Методия як ворога Риму й єретика?! Про Гуса, якого при тім проф. Бр. ставить як би против Методия, вже була згадка. Але ще цікавіший примір сьвятого Іпполіта, що таки дійсно де в чім відступав від догми, наколи Методій ані схизматиком ані єретиком ні на хвилю не був, та хиба лиш Віхінга й його компанію відлучив був від церкви за умисне юдженє й непослух. Сьв. Іпполіт був антипапою пап Калліста I, Урбана й Понтияна (217—235), а схизма отся закінчила ся що йно в сей спосіб, що цісар Александер Север чи Максимін, щоб закінчити спори в Римі, засудив обох супірників Іпполіта й Понтияна на заточенє до сардинських рудників. Іпполіт, ученик Гринея, належить про те до найзнаменитших Отців церкви так задля глибокої вчености, як і задля примірного житя, він — одно з жерел для пізнаня первісного християнства, але в науці про сьв. Трійцю (щось трохи хиба подібно до сьв. Методия!) він таки не-

правовірний: man muss zugestehen, dass er nicht frei von Irrtümern geblieben ist; insbesondere kam er zu einer mangelhaften einseitigen Trinitätslehre; allein durch sein Martyrium hat er gesühnt, was er gefehlt (K. Lex. VI, 20). Церков почитає сьвятими обох, Іпполіта й Понтіяна, а коли Іпполітови за його мучеництво прощено неправовірність, то чейже й сьв. Методій своєю трілітню мученицькою тюрмою в Швабії також дещо снокутував, наколи би навіть щось завинив (визволив його з сеї тюрми дуже рішучим виступом той недобрий, „ошуканий“ хитрим Методієм папа Іван VIII; дивно лише, як се Методій, сидючи від 871 р. в тюрмі, міг ошукати папу Івана VIII, котрий став папою що-йно 872 р.? Хиба Методій ошукав кардиналів, а вони умисно вибрали папою Івана VIII?)

Дивне диво отсей Методій, Грек! — ошукав Рим, ошукав пап: Николу I (бо чейже вже й сей папа, хоч не бачив Методія, чув про його діяльність і міг мати для неї готовий засуд; а чув не від кого, а від ворожих Німців), — Адріяна II (сей іменував Методія архієпископом і легатом: *legatione apostolicae sedis fungentem*), недоброго Івана VIII, ба — Марина I й Адріяна III (882 - 885), пять пап! Був також Методій три рази в Римі.. А що йно шестий папа, Стефан V, не вислухавши самого Методія, по його смерті, на основі доносів, тай то — завзиваючи його настуника Горавда до Риму, видає документ — який? Отже в тім документі впевняє Сьвятополка, короля Склавів, що тішить ся його любовю до апостольської столиці, що молить ся за нього до Бога, тішить ся, що Сьвятополк звертає ся чи на-вертає ся до римської церкви (*quod... recurrere voluisti*: тут може бути слідний вплив Вікінга, що ось-то Сьвятополк через Методія був став ся „неправовірним“), поясняє (чи на просьбу князя — чи таки на просьбу Вікінга?), що Бог один у трьох особах, а Дух сьв. походить від Отця і Сина, покликаючи ся при тім на слова апост. Павла, що Бог посилає Духа Сина свого (*Deus spiritum Filii sui*; — *quis enim negabit esse Spiritum sanctum — vitam*; *sicut pater vitam habet in semet ipso, sic dedit et filio vitam habere in semet ipso*); дальше є тут похвальна згадка про правовірність Вікінга (він був десь тоді чи трохи перед тим у Римі; але папа не іменує його єпископом моравським! Пастрнек помиляє ся (*Dějiny*, стр. 127); Вікінг вертає лиш до свого давного єпископства: *ad regendam sibi commissam ecclesiam remisimus*:

тай по що-ж би Горазд був кликаний до Риму? Важне й се, що Горазда вибрав Методий між иньшим для того на свого наступника, бо сей був — „оучень же добрѣ въ латиньскыя кѣнигы“, — очевидно яко ворог Риму?). Папа велить приймати Віхінга з почетом. Потім слідує довгий, ясний що до річи, та не зовсім ясний що до своєї звязи й значіння уступ про пости: постити треба, а коли — про се поучає старий звичай церкви (*antiqua patrum consuetudine tenet ecclesia*); треба постити в середу, п'ятницю, суботу (*quia discipuli Dominum eo die in sepulcro quiescentem doluerunt*; в сій точці власне є одна з старинних ріжниць між заходом і сходом), четвер полишає ся довільний, в неділю посту нема, понеділок і вівторок довільні; та найліпший піст — накормити голодного, прийняти в хату бездомного (*hoc tamen ieiunium Deo prae ceteris acceptabile credito... frange esurienti panem tuum et egenos vagosque induce in domum tuam*). „А що Методий упирав ся (говорить про небіщика... Віхінг виждав...) при суєвірстві й незгоді, се чуючи дуже ми дивували ся; а коли так є, як ми почули (сѣв. Отець був помімо всего трохи обережнїйши від проф. Бр.!) вповні опрокидаємо, а анатема про зневажанє католицької віри спливе на голову того, хто її (анатему) заповів“: „*Methodium namque superstitioni non aedificationi, contentioni non paci insistentem audientes plurimum mirati sumus, et si ita est, ut audivimus* (найочивидніші доноси Віхінга! писав же вже попередно, 879 р. й Іван VIII до Св'ятополка: *quia vero audivimus, quia Methodius aliter doceat, quam professus est...*, а опісля сей папа не лише що блискучо оправдав Методія, але й надав йому превеликі, приведені вже висше права!) — *superstitionem eius penitus abdicamus; anathema vero pro contemnenda catholica fide („ut audivimus“!), qui indixit in caput redundabit eius.*“

Яка була правда в сих доносax Віхінга (*Wiching, homo turbulentus et ambitiosus, ipsisque Bavaris invisus*, каже Міклошич; *der war ein weltgescheiter Herr, Das Evangelium den Maehren predigt er, wird Bischof mehr durch Gewalt als Einhelligkeit*, каже про нього сучасне жерело німецьке; сей авантюрист став опісля єпископом пассавським, та аеп. зальцбургський скинув його! Пастрнек, 281) — се можна пізнати не тільки з доносів попередніх (879), але й з кінцевого уступу наведеної грамоти самого Стефана V: збороняючи славянську відправу закидає ся грамота

Методієви попросту кривоприсягу, і то зложену на мощі сьв. Петра (Methodius... quod ne ulterius faceret, supra sacratissimum beati Petri corpus iuramento firmaverat)! Тут уже В. очирлячки переправдив самого себе: два папи, Адріян II (сумніви що до його грамоти зовсім безпідставні і піднесені були ворогами як раз задля апробати слав. богослуженя!) і Іван VIII найвиразнійше в сьвітї апробують славянське богослуженє, а Віхінґ зважив ся вмовляти в покійника криву присягу! Правда, Іван VIII упіснув був Методія, на основі доносів з 879 р., щоб служив лиш по латинї або по грецьки, і пригадує, що свого часу (маб. 873, наколи текст грамоти не підправлений, а канцелярія папська не була хибно поінформована) „заборонив йому був слав. відправу“ (litteris tibi directis prohibuimus), та від сего, від листу папи, до кривої, і то „зложеної Методієм на мощі сьв. Петра“(!) — присяги ще безконечно далеко, поминувши вже зовсім, що й тоді було щось не спроста, коли рік опісля, по особистім оправданю Методія в Римі, сей же сам Іван VIII славянське богослуженя як найприхильнійше апробує! Методій попросту предложив у Римі автентичний лист Адріяна II і справа була порішена.

Така то була і вся Віхінґова правда! Спеціально що до „анатем“, то було се мабуть вилучене з церкви, а може лиш — погроза, пересторога, звернена против Віхінґа чи Сьвятополка, чи може й зовсім загально на непослушних і бунтівних. Грецьке оповіданє про болгарського Кліма твердить згідно з правдою, що Франки (Франки а Рим — то не все одно! про становище й „свободи“ франконської церкви, а опісля галліканської, було вже дещо сказано висше) — опанували Сьвятополка, жертву розпусти (mancipium voluptatum muliebrum, переклад Міклошіча), наколи Методій був сїй княжїй розпустї рішучо противний. Гарний підклад для спорів догматичних про сьв. Духа, неправда? (Розуміє ся, що проф. Бр. оправдує отї persönliche Conflicte des Kraftmenschen — щось à la Nietzsche, дуже гарно! — Sventopelk und seiner Umgebung, zumal im Eheleben, mit dem asketischen, auf kanonische Satzungen strengstens achtenden Erzbischof). Франки, каже оповіданє (пр. Бр. на нього за се дуже гніває ся, закидає йому брехні й байки — які властиво? таж головну „байку“ сам пр. Бр. потверджує) у всїм потурали князєви; даремно Методій упоминав його лагідно, даремно грозив (minabatur; потім

описує ся смерть Методія). Отсі слова грецького оповідання дають нам деяке поясненє грамоти Стефана V: Методій загрозив анатемою, а до сего дав йому Іван VIII повне право (*ut nihil praeter eius conscientiam agant... contumaces et inoboedientes auctoritate nostra praecipimus procul esse abiciendos*; усі жерела згоджують ся прегарно, хоч проф. Бр. усюди, де йому забagne ся, бачить байки й брехні). Чого-ж дотичила ся анатема? Папське письмо не дає на се ясної відповіді, а ся обставина робить доноси Віхінґа ще більше підозреними. Згадка про анатему поставлена по поученю про пости, а можна напевно думати, що Сьвятополк і що до постів не був аскетом. Згадка при постах про суботу вказувала би на непорозуміння між Методієм і Франками, хоч попереднє поученє про сьв. Духа вказує знов, що сі непорозуміння не могли дотичити лиш сеї дрібниці. Дуже оглядне й ласкаве поученє про пости вказує, що Віхінґ не хотів вправді Сьвятополка наражати на надто великі докори за ніст, але попросту хотів підратувати прийтий на заході ніст субітний. Що-ж до доґми про сьв. Духа, то вимагив Віхінґ у Римі оборону західного (хоч ще не римського!!) викладу сеї доґми, оборону також — дуже лагідну й оглядну, бо вона ні одним словом не осуджує противників, а тільки — звільняє від загроженого Методієвого засуду! і то звільняє услівно, *si ita est ut audivimus*, а сеї додаток дуже важний, бо столиця апостольська уживає його завсїгди тоді, коли хоче хвилево позбутися в'їдливого обвинувателя, якого не може зовсім легковажити. Тому-ж закликає папа до Риму — як попередно 879 самого Методія, — тепер Горазда, *quem Methodius sibimet contra omnium sanctorum patrum statuta constituere praesumpsit*, читаємо в доданім до грамоти Стефана V. *communitorium*. Отсей закід, що Методій вказує на Горазда, яко на свого „настольника“ (показа же имъ... Горазда; але-ж не висьвятив його!) нарушив канони, се також пікчемний, безпідставний донос Віхінґа; а проте Стефан V кличе того Горазда таки до Риму, не осуджує й не відбирає йому наступства не вислухавши, а тільки застерігає: *ne ministret, donec causam viva voce exponat*. Супротив так многих застережень, супротив явно безпідставного доносу Віхінґа про криву присягу Методія (пр. Бр. і тут має дуже делікатне оправданє: ніби то в Римі помилили ся; später sagte man sogar in Rom — M. hat schwören müssen;

так, так — „казав“ так у Римі Віхінг! А все таки сьміє пр. Бр. зараз же далі зробити з мнимого — що найбільше — не послуху **Методія** папському листови, непослуху запереченого в р. 880 тим самим папою — аж *offenkundigen Wortbruch!!!*). Супроти недостачі хоч би тїни доказу, яка се була „анатема“, тратять слова „*in eius redundabit caput, qui indixit*“ (анатема — неоправдана — спаде на голову того, хто її заповів, хто нею загрозив; иньшого значіня „*indico*“ не має) всяке значіне і роблять ся лише доказом великої заїлости Віхінга, що „сплила“ вповні на пр. Бр.!

А треба й се завважати, що як раз сї слова, що стали ся для проф. Бр-а такою копальною золото й злости, дуже сильно відбивають від дуже зрештою лагідного тону й змісту цілої грамоти! Се вповні ясне й цілє тут дуже благородна: короля Склавів треба було собі за всяку ціну приєднати, а з небіжчиком нема що робити великих короводів. Се виходить і з „*comonitorium*“, яке папській канцелярії рівночасно подіктував Віхінг (інструкція для відпоручників пани до Сьвятополка): папа упоминає їх дуже рішучо, аби вступивши в землю диких Склавів, вели себе враз із дружиною чемно й прикладно (*ut vestri vestrorumque hominum actus exemplum religionis praebeant rudi populo*; проф. Бр. твердить, без жарту! що то „*die Griechen*“ — так він тут делікатно означає Кирила й Методія — „*operierten mit dem Argumente, es wäre die Rohheit und Störrigkeit der Barbaren = Slaven so gross...*“). Відпоручники мають повитати князя від імени князїв-апостолів Петра й Павла і від самого пани, як його одинокого й найдорожшого сина, і від усього духовенства й сенату й народа богохранимого міста Риму. „Першого дня не говоріть більше нічого“ (*primo die haec dixisse sufficient*), „а спитає що — *prudenter respondete*“. Потім мають відпоручники пояснити князеві науку про сьвятого Духа й зазначити, що тут не йде о зміну науки, але о виклад (*non immutando sancta dogmata, sed .. exponendo*; на тій самій точці стоїть західна церков в науці про сьв. Духа й доси). Потім йде точка про слав. богослуженє, також з хибною згадкою про присягу Методія, потім про пости (в сьвята можна їсти й щедрійше та з мірою, *largiori rabulo — sobrie*); вкінці про Горазда. І в інструкції, як і в самій грамоті, та сама „полїтика“ й та сама Віхінгова „правда“.

„*Pro contemnenda catholica fide*“, „*si ita est ut audivimus*“ — читаємо в грамоті. Але оповіданє про Клима болг. каже, що

Святополк мав інші гріхи, не догматичні; а коли се оповідане рівночасно й собі остро осуджує й науку Франків, тож писав його по смерті Methodia якийсь рішучий противник Франків, та все-ж таки не сам Methodий. Methodий обмежав ся на оборону того символу віри, що був тоді прийнятий і в самім Римі, та се ще не погорда чиеї будь віри, й нема тут ані тіни доказу, щоб Methodий кого в чім будь звинявав до погорди, зневаги... Видно, що Віхінг усе таки дуже був непевний що до князя, коли ужив аж таких клевет та коли так дуже забезпечував себе й князя перед анатемю: ануж Святополк, який він не був, не зважить ся ще й по смерті Methodia слухати Віхінга? Рим знов — знав уже, що варті подібні доноси. Тих, против кого Рим мав поважніші докази, вмів він цілком инакше судити й осуджувати, а що в справах юрисдикції таки помиляв ся часом — дарма, инакше й проф. Бр. не зважив би ся тепер так дуже горячитися! Зрештою й різниці між Римом і франконською церквою дотичили не одної лише науки про сьв. Духа.

Дуже цікаві різниці й непорозуміння в науці церкви бачимо власне в часі, що майже безпосередно випереджає діяльність Кирила й Methodia, а то — в науці про образи (іконолятрія). Старий завіт образів не знає, знає лише символи; ці символи перейшли опісля й до первісної церкви (агнець, голуб, пальма, хрест, добрий пастир, ключі й и.). За те поганство, якого прямою спадщиною є всі пізніші т. зв. забобони (тільки вже без глибокого ідейного й поетичного, на первісній обсервації природи опертого підкладу), дуже радо виявляло свої вірування й почуття в гарних творах штуки, доходило прямо до роздроблення божества на окремі прояви його сили, до політеїзму, дарма що Зевес уважав ся найстаршим, а понад ним — була хіба ще лиш темна, невмолима судьба, доля (часть, с-часть, μοῖρα, αἴσα, εἰραρμένη, ἀνάγκη, fatum, dea Fors, Fors-Fortuna..., щось як би предестинація). Катуль в однім віршу називає ту саму богиню ріжними іменами богинь (Дияна, Луна, Юно. На жаль ми знаємо дуже мало про дійсний зміст та значіне старинних релігійних містерій). Згодом приймили ся образи й їх почитане і в християнській церкві, а Григорій В. називав образи „книгами бідних і невчених, які з них учать ся про діяння сьвятих“. Та в VIII і IX ст. знайшлись рішучі противники образів, що бачили в них прямо запереченє прав-

дивої віри. Як колись перші християни поганам, так тепер іконоклясти закидали іконолятрам, що вони віддають честь ідолам, мертвим, бездушним предметам, що заперечують Божество зображуючи його в змісловім, недоконанім виді. Розуміє ся, як се звичайно буває, була правда де в чім у одних і у других. Як годі згодити ся з таким „почитанєм“ образів, коли Італіянець обертає образ Пречистої очима до стіни, щоб вона не виділа його злих учинків, так знов годі заперечити, що почитанє не відносило ся до бездушних предметів. Західна церков була тут свободнійша, але на сході заострював ся спір оглядом на Жидів і магометан (беручи хронологічно, розходило ся маб. головно о послідних). Але й на заході, може з оглядом на іспанських Арабів (від 711 р.), не прийшло відразу до порозуміння. Другий вселенський никейський собор, під проводом папських легатів (787) одобрив торжественно почитанє образів, так щож! Не тільки на сході підняла ся против почитаня образів дуже різка опозиция, але й франконська церква рішучо станула по боці противників почитаня образів! На приказ Кароля В. (він почастино канонізований, для міста Ахен, яко *beatus*, K. L. VII, 170) уложили франконські теолоґи к. 790 р. відповідь на надіслані папою Адріаном I постанови никейського собора, а відповідь сю вложено у 120 глав у 4 книгах (т. зв. *Carolini libri*), одобрену на франконських синодах у Франкфурті (794), а опісля і в Парижі (825), післяв Кароль В. папі. Відповідь ся допускає образи яко прикрасу церкви, але уважає почитанє їх идолопоклонством. Синод франкфуртський під проводом самого Кароля рішучо відкинув ухвали вселенського собору (K. L. II, 826), а що найзамітнійше, відпоручники папи підписали сю ухвалу франкфуртського синоду. Єпископ туринський Клявдій († 839) скасував навіть — хрест (K. L. ib.). Бачимо, як не легко було й Римови і франконській церкві рішити ся на щось одно, та сему й дивувати ся годі, бож тільки тупий загорілий невіжа порішує легко, рішучо й скоро питаня совісти та широго реліґійного переконаня, та виносить їх в легким серцем на базар мізерних крамарів та політичних донощиків. *In eius redundabit caput...* А хоч Рим від почитаня образів не відступив, та франконська церква не то за часів Кирила й Методія, але таки трохи не до X ст. держала ся від сего здалека (K. L. II, 827). Отсе становище франконської церкви, що було явною схизмою й безсумнівною ересю, було навіть трохи дивне :

з одного боку приймає вона до символу пояснене (eine nähere Erklärung des Glaubens, K. L. IV, 1492; „exponendo“ — в згад. „commonitorium“), котре і в Римі і на сході викликає поважні сумніви, — з другого знов боку над міру, хоч певно в найліпшій душці, боронить чистоти віри від усякої зверхної примішки: в справі символу розриває зі сходом, в справі образів стає по стороні дуже численних, рішучих і завзятих противників почитання образів на сході. Попри поважні сумніви, що були могучим імпульсом для цілого розвою філософічних наук і причинили ся не мало до поглиблення правдивої релігійности, могли тут нераз рішати й хвилеві, політичні й особисті причини, але на певно сказати можна, що у Віхінга для його клевет та неправд ніякі глибокі релігійні переконання не були основою...

Треба бути зовсім безграмотним в історії всесвітній і церкви взагалі, а столиці апостольської з окрема, щоб хотіти опирати ся на одним-одинокім документі та ще, виходячи від нього, переиначувати все те, що вложило ся протягом довгих століть, у всіх славянських племен (навіть в великій часті й у Поляків), на великих просторах, вложило ся не так дуже на основі всіх иньших документів, як поперед усього на основі природного безпохибного почуття, на основі глибокої, живлової народньої свідомости, без огляду на те, чи Кирило і Методий були особисто сякі чи такі, пішли — до неба, чи, як проф. Бр. думає, хоч на якийсь час... до чистилища. Столиця апостольська освободила ся була тоді вправді, силою історичних обставин, від переможного впливу Византиї, та за те попала була як раз тоді під вплив т. зв. західно-римського цісарства з одного, а під вплив італійських та римських сторонництв і поодиноких родин з другого боку. Були се часи між Каролем В. а Оттонами й Гогенштавфами, часи, в котрих старий Рим, хоч почував час до часу таки над собою цісарську руку, все-ж таки почував себе иноді вже й трохи занадто... самим собою, а хоч інституція папська стояла на безпечних дієвих основах, то часи сі таки відбили ся на ній. Слова кард. Гергенрета про те, що як раз в часах виступлення Кирила й Методія весь захід напрасно заладав у варварство (in einem der Barbarei zueilenden Zeitalter) були вже наведені, а власне послідні роки Методія припадають на час, який можна уважати початком великого довговікового занепаду панства. Вже Іван VIII згинув насильною смертю, а коли час правління поодиноких пап переходить

пересічно в деяких століттях і 10 літ, то почавши від смерті Івана VIII до Григорія V (996—999, перший німецький папа, свояк Оттона III, мав 24 роки коли вістав папою, умер маб. теж насильною смертю) включно — сходить час правління до $3\frac{1}{2}$ року. Тай дивний отой тодішній Рим: що хвиля стрічаємо в нім — Теофілактив, Христофорів, Сергіїв, Анастасиїв, Теодорів, Романів, Николаїв, Кононів, Агапетів... стрічаємо в житю, в найблизшім оточеню пап і на самім апостольськїм престолі, а те що діє ся в тих часах, а по части й опісля, на пр. хоч би за Венедикта IX (1033—1045, звав ся Теофілакт, був графом на Тускулюм, потомком Мароції, матери Івана XI, що довгий час розпоряджала ся папською властю; став папою 18-ти, а може 10-ти літнім хлопцем, продавав і відкупував свій уряд; сї графи, т. зв. Тускуляни мали довгий час Рим і папство в руках, поки 1191 р. Римляни не збурили до гла їх оселі Тускулюм — 18 км. від Риму, де колись Цицерон писав свої „диспутації“), те, що діє ся в сїм Римі, дуже подібне до того, що діяло ся в найгірших часах на дворі византийськїм, коли не гірше. Боніфатий VI (896) був папою 15 днів, Стефан VI (896—897) коло року, задушений у тюрмі, Роман (897) — 4 місяці, Теодор II (897) — 20 днів, Лев V (903) — 40 днів, умер в тюрмі, Христофор, „узурпатор“ (903—4) став папою й перестав ним бути на сільно, за Сергія III (904—911) починають розпоряджати ся Римом і папством жінки — Теодора, жінка консуля й сенатора Риму Теофілакта і її доньки — Мароція й Теодора молодша.

Що хвиля чуємо тоді в Римі й поза Римом про боротьбу, прогонюваня й утечі, тюрми й насильну смерть, а ті, що були нещодавно анатемізовані, стають швидко опісля високими церковними достойниками та засідають на папськїм престолі! Супроти сих анатем ціле, дуже условне, видавлене Віхінгом у Римі звільнене від анатемі загроженої Методием — було прямо дитячою играшкою! До таких анатемізованих належав Формоз, уродж. к. 816 р., за Николи I іменованний кардиналом, муж довіря Адріяна II й Івана VIII. Та за Івана VIII втратив Формоз ненадійно та за те цілковито всю ласку (876 р., 3 роки поувільненю Методия з швабської тюрми, 3, а згл. 4 роки перед потягненем Методия до одвічальности та повним його оправданем), утратив маб. за участь у заговорі против цісаря Кароля Лисого а в користь короля Людвика німецького, і против самого папи: Іван VIII

вилучив його на синоді в Римі торжественно на завсїгди з сьвященства і з церкви. Формоз утік до Німеччини, укорив ся, хоч мусїв обов'язати ся присягою, що не буде виконувати сьвященства та що ніколи не верне до Риму. Та вже наступник Івана VIII, Марин, вернув Формозови знов його гідности, а 891 р. став сей Формоз і сам папою (891—896: ein Papst von trefflichen Eigenschaften, heiligmässig und gerecht, von unbefleckten Sitten, mildtätig; Ф. коронував Арнульфа яко римського цїсаря; K. L. IV, 1620—1622). Та по Формозї став папою на 15 днів Бонїфатій VI, а по нїм лютий противник Формоза Стефан VI (896—897) і — не простив покійникови: Стефан VI велїв виволкти Формоза з гробу, одїти в папський одяг, посадити в церкви перед синодом римського духовенства (поставлено при нїм диякона), судити й засудити за криву присягу, узнати всї його ділання неважними, здерти з него папський одяг і надїти сьвітський, утяти йому три пальці правої руки й заволокти за ноги з церкви до ріки Тибру. Монах укритв тіло Формоза, а коли сам Стефан VI згинув насильно, його наступники вернули Формозови назад усї почести й його тіло поховали на ново (хоч папа Іван IX регабілітуючи Формоза таки не узнав коронації Арнульфа, а Сергій III хотїв навіть поновити засуд Стефана VI; K. L. IV, 1623). Що було неможливе для Віхінґа там, де були можливі такі суди? А причиною були тут між иньшим і спори за цїсарську корону й те, що з тими спорами вязало ся: як зі всего видно, був Формоз прихильником німецького кор. Людвика й німецького кор. й цїс. Арнульфа, а коли його вороги були для нього такі невмолимі, то-ж треба думати, що й на тодішні відносини Риму чи до Византиї чи до Методия впливали зовсїм не одні чийсь дитячі казки та неправди, але коли не справдішні інтереси церкви, то дуже різнородні політичні причини. Рим — се церков воююча, *ecclesia militans*, а на війні — всяко буває! І се ще велике питанє, хто на судї Божім за всї церковні спори, єреси та схизми буде нести більшу відповідь: Фотій, Керуларій, Гус, Лютер, Модржевскі, Могила, не згадуючи вже про Методия, чи — може дехто з тих таких вірних синів Риму? Над тим повинен би захід таки добре подумати, о скільки йому справді йде о Рим та о інтереси церкви... Вже й не згадувати про всї ті схизми та анатели, що їм зробив кінець що-їно собор констанський (1417), про т. зв. авіньонську неволю, про причини реформації, а хоч собор тридентський обезпечив на ново повагу

церкви й апостольської столиці, то все-ж на пр. Модржевський для того не навернув ся до католицизму, бо сей собор, по його думці, не задоволів справедливих домагань реформації церкви (Chmielowski, Hist. liter. polsk. I, 165). Та й по соборі тридентським були вагання, щоб згадати лиш то осуджуване папською столицею (1773), то знов регабілітоване Єзуїтів. Та дарма: „вірний син“ може собі бути й злочинець, сьвятотатник і богохульник, *das bleibt — in der Familie...* За те тягне західно-європейський учений, *ein gelehrter Herr*, якогось пьяного руського попа (з Вильна, що ніби лежав у рові, за часів Баторія¹⁾), як би не знати що, на поворище сьвіта та „жартує“ собі, що звісні патріоти — „*zlewali swój szowinizm na węgły cerkwi wołoskiej*“, та говорить — „*o zbydłeceniu*“ (наслідком слав. літургії!)... То-ж треба дещо й йому сказати, щоб знав свою власну ціну і — місце. Ми-ж се знаємо, що розходить ся тут тільки о наше добро, та мабуть таки ще не скоро дамо себе всяким нашим благодітелям так зовсім в руки взяти, помимо слав. літургії, що нині, по тяжкій довговіковій культурній праці здобула собі превеликі простори. О сі простори готові розбити ся й найліпші заміри наших прихильників... *Alles wird wieder und wiederum an den grossen Entfernungen scheitern*, а ті „віддаленя“ не лише фізичні. Що нас Славян при тім нераз чужі гнобили, се нічого; адже й Німці не від разу збули ся римської кормиги, а ще 100 літ тому лежали розбиті у стіп Наполеона.

Проф. Бр-ови закидає дуже сираведливо єзуїт кс. Чайковські (в „*Przeglądzie powszechnym*“, Краків, 1903, зошит за листопад і д.), що він навіть не пробує на особи й діяльність солунських братів подивити ся з висшого, загального дієвого погляду (ani okiem nie rzucił), за те губить ся в своїх власних злосливих увидженнях (*wyobrazil sobie wszystko bez żadnych dowodów...*). Проф. Бр. хвалить ся в відповіді на се в „*Słow-i P.*“ навіть своїми спеціальними „нотатами“ з жерел (про виленського попа, *węgły cerkwi wołoskiej*? иньших так дуже якось не слідно), та тут і без окремих нотат загально звісні події говорять самі про себе аж надто голосно! Проф. Бр. дуже сердить ся за такі

¹⁾ В грудні 1903 р. появило ся в „*Słow-i polsk.*“ кілька нових фейлетонів проф. Бр-а, то-ж годі було полишити їх без принагідної відповіді.

замітки на кс. Ч-ого, уважає його цілого — „містифікацією“ (falszowany jezuita) та виказує йому з великим, характеристичним для його власних „доказів“, імпетом — малу похибку, а іменно, що сї „Скити“, які мали за часів сьв. Івана Золотоустого в Царгороді свою церков, се — Готи, не Славяни! Добре, добре, се правда, тільки-ж принципіально воно зовсім а зовсім все одно, чи мова богослужена є готська чи славянська, китайська чи грецька, чи латинська... Питанє тут: одна мова, чи кілька? а коли одна, то котра? і для чого? Та проф. Бр. про те питанє ані не подумав! а для чого? бо йому по просту є сіллю в оці лиш одна славянська літургія, а всі иньші байдуже... Достоту так само має ся річ і з схиною чи єресю сьв. Методія, та сею „анатемою“: Гус — сьвітло, блискучий доказ... протів славянської літургії!.. а Методій — страшний еретик.

Згадуючи про смерть Методія та остаточний розрив Сьвятополка з ним і з його учениками, каже проф. Бр., що легенда Климова при сій нагоді набріхує всякої всячини та ганьбить з усеї сили Сьвятополка (*lügt das Blaue vom Himmel herunter, schimpft weidlich auf Sventopelk*)... Та се ще велике питанє, чи легенда таки хоч в часті дорівнює проф. Бр-ови?! Хиба-ж се не „das Blaue vom Himmel“, коли проф. Бр. приписує причину згаданого розриву тому, що Сьвятополк був утомлений сваркою, що поступив так а не инакше — яко „найвірнійший син римської церкви“ (*müde des Gezänkes, als treuester Sohn römischer Kirche*), що порішив справу — жадаючи від обох спорячих сторін присяги — „після установ славянського права“ (*nach slavischen Rechtssatzungen*). З проф. Бр. треба бути на кождім кроці дуже обережним, бо він иньших осуджує як найрізче, а тут же, отак на млі ока, без найменьшої запинки, сам щось зновить і видає за безпохибну правду: з присяги на догму робить він присягу — на згоду з наукою Риму! Приводжу слова Сьвятополка після тексту Міклошіча: *Ego quidem magnae imperitiae mihi sum conscius quoad dogmatica... Cum igitur ambiguitates, quas vos excitatis, solvere non possim verbis neque discernere ab orthodoxo mendacem magistrum, iudicabo vobis de dogmate, uti de aliis rebus consuevi: qui primus iuraverit se recte et orthodoxe credere... huic ecclesiam tradam. Franci igitur, promptissimi ad iusiurandum, neque finem sententiae principis exspectantes iuraverunt* (Pastrnek, 281). Про згоду з Римом, Über-

einstimmung ihrer Lehre mit der römischen, нема тут ані слова! Отже проф. Бр. комбінує в сей спосіб (так можна бодай догадувати ся): прогнане „Кирило-Методиянців“ наступило що-йно по одержаню відомої грамоти Стефана V, бож инакше сей папа не згадував би про Горавда, не кликав би його до Риму, тай Святиполк був би без такої грамоти на таке прогнане не зважив ся (Климова легенда виразно каже про Святиполка: *quamquam Francis favebat, tamen sanctorum virorum — Кирило-Методиянців — virtutem reverebatur*; тай мусів же Святиполк за певнити собі вперед і для своїх політичних чи особистих цілей поміч апостольської столиці). Ціла ота присяга на догму, комбінує проф. Бр. дальше, і без того компромітує мені трохи Святиполка, заносить трохи негідною комедією, отже — то було певно инакше: отримавши грамоту папи Стефана V казав Святиполк присягати обом сторонам не на догму, але на те, що їх наука згаджає ся з наукою Риму (при чім проф. Бр. зовсім сьміло ідентифікує науку Риму з наукою Франків). А що Кирило-Методиянці вагали ся присягати (бо хоч в Римом згаджали ся, та не згаджали ся з наукою Франків! отся присяга була придумана справді хитро), то проф. Бр. комбінує сьміло дальше, що Кирило-Методиянці „зривали з Римом“, ба — що розрив був рішучий (*der Bruch war entschieden*), що вже Методий умираючи не справив вказаного собою наступника до Риму о потверджене (*hat nicht mehr nach Rom gewiesen*), що Методий зачепив „науку самого папи“ (*des Papstes Lehre selbst angegriffen*; о скілько се правда, було показано висше), що Методий... „анатемізував“ хіба не Святиполка та Віхінга, але таки самого папу... Отже легенда Климова бреше, бо затаює лист папи Стефана V та говорить про присягу на догму... та що говорить про якісь чуда, коли Святиполк по сій присязі сам нікчемно втік (*wahrte noch soviel Tact, bei der endgiltigen Execution nicht selbst zugegen zu sein* — каже делікатно проф. Бр.), а тих, що не хотіли згодити ся на науку віри Франків, віддав на тюрму та на жуки, окови, побої й голод, поки німецькі жовніри (*Nemitzoi*) не відставили їх із держави.

Розуміть ся, можна аргументувати й відвотно: коли Климова легенда не говорить нічого про грамоту Стефана V, то отся грамота може таки й не правдива?! Брехні властиво ані одної проф. Бр. Климовій легенді не доказав, згадки про чуда є у всіх легендах, та й може бути на них і щось правди. Затаєне грамоти

чи чого будь може бути гріхом, навіть тяжким, та коли автор легенди навіть свідомо допустив ся такого затаєння, то видно хотів бодай позірно уникнути незгоди з Римом! Против Риму взагалі нема в Климовій легенді ні слова — деж тут той рішучий розрив, *entschiedener Bruch*? Тай по що властиво ціла дискусія про догму, ціла комедія з присягою, коли розрив був рішучий? Присяга на догму мала-б тоді може ще деяку рацию: чия правда, Риму чи Методія? але присяга на „згоду з наукою Риму“?! Хоч зрештою й присяга на догму була комедією, коли Святиполк раз рішив ся звернути ся до Риму, чи радше до Франків... Отся прикра, очевидна комедія була мабуть тою причиною, задля якої проф. Бр. так скрутив ся за якимось хоч трохи ліпшим і поважнішим її поясненем. А вже верхом „комбінації“ проф. Бр. є се, що Методий умираючи сам ніби-то вірвав з Римом! Се вже таки чистісіньке *das Blaue vom Himmel*! Хиба-ж Методий як раз для того вибрав на наступника Горазда, такого, що вмів добре по латині? І який сенс мало-б тоді покликуване Стефаном V сего Горазда до Риму? І чи справді не було-б тоді в згаданій грамоті Стефана V хоч тіни якогось сліду такого рішучого розриву умираючого Методія з Римом? В тім то й діло, що проф. Бр. зовсім довільно й безпідставно ототожнює Франків з Римом, а анатему на Святиполка чи Віхінга з анатемою на католицьку церков та Рим! і то ототожнює зовсім безоглядно, помимо всіх рішучих застережень папської грамоти (сі застереження власне підпирають автентичність грамоти). Поминувши вже, що такого рішучого розриву з Римом проф. Бр. просто нічим не мотивує, то сей розрив бив би в лице цілій діяльності Методія, її основі. Поза доносами та змаганнями Франків, поза якимись окремими цілями Святиполка, не мали ні Рим ні Методий найменшої причини до такого розриву, хоч би допустити навіть, що у Методія згода з Римом була лише позірна. Та ся згода не була позірна, коли на відворот по 863 р. мало що не повстала коаліція Фотія з франконськими єпископами против папи (K. L. IX, 2083). Таке то історичне й теологічне знанє проф. Бр-а.

Дивний отсей Грек (?) із славянського Солуня — Методий! Ошукав і Рим і Царгород (*in Konstantinopel schäumte man vor Wut über die Arbeit der beiden Brüder — schliesslich... triumphierte Method*), накинув Славянам якесь македонське нарічє („*thessalonische*“ Sprachbasis), рівночасно чорнив Славян

і в Римі і в Царгороді (Roheit u. Störrigkeit der Barbaren-Slaven), сидів три роки в Швабії в тюрмі, терпів знущання (pravitate, saevitiam, bestialem feritatem, insaniam; fratrem et coëpiscopum nostrum poenis afficiens et sub divo — на морозі! — acerrima hiemis immanitate castigans, in episcoporum consilio equino flagello — кнутом — percuteres, nisi tibi prohiberetur, — пише Іван VIII 873 р. до німецького єпископа; тож-то за те на Івана VIII так гніває ся проф. Бр.), не потурав ні на волос розпусті Святиполка взагалі, а розводам з окрема (держав ся слів брата: да не оставить къждо васъ жены юности своєю, яко Богъ съвидѣтельствова между тобою и женою юности твоєю), їздив три рази до Риму а раз до Царгороду боронити свого діла (був маб. і у аварського хана; недалеко Дунаю держали ся ще останки Аварів), та ще — не знати по що — боронив рішучо старого символа віри та напивав собі через те завзятої ворожнечі Франків та доносів у Римі... Та вже преці, коли йому йшло хоч о позірну згоду з Римом, не повинен був шукати собі зайвого клопоту хоч із символом! І поки жив — умів — супроти всіх! — неустрашимо боронити свого, бо так йому умираючи в Римі твердо завіщав брат Кирило, закликавши пам'ятю матери: отсе брате ми оба спрягли ся одною борозною йти і я паду на ниві скінчивши свій день, а ти не йди в монастир, „не мози оставити оученья свого, паче бо можеш кимъ спасенъ быти (quo magis salvus fieri possis)... яко мати ны єсть заклала“ (любити ся). Не стало **Методія** — і на його дітій ударили вороги як хижий яструб на безоборонні птиці, та чи знищили його діло? Ні, бо діло се було ділом цілої Славянщини, хоч, як діло людське, мало зовсім напевно й недостачі. Ну, і що-ж, що „еретик“ **Методій** боронив старого символа? може се потрібне було йому до його кар'єри, може до легшого обрізування всіх довкола? А може було його щирим релігійним переконанем?!

(Конець буде.)

Др. Володимир Коцовський.

З часів переполоху.

Спомини її рефлексії.

Прочитавши в Записках Наук. Тов. ім. Шевченка історію-хроніку тов. академ. Дружний Лихвар, не можу вдержати ся, щоб не докинути дещо до того, що знаю з власного досьвіду. Коли-б так само й інші товариші зробили, матеріял на історію сего важного товариства був би повний, і вийшла би з тих цеголок гарна будівля нашого національного розвою.

Я пишу се без усякої претенсії, пишу лиш те, що я сам пережив, на що дивив ся, що сам передумав, бо хочу щоб ся історична дрібка була правдива.

А пишучи се, я думаю над одним важним питанням: чому тодішня українська громада в Галичині так ворожо, безпощадно відносила ся до Михайла Драгоманова, та до прихильників його ідей, на яких чолі тоді стояли Франко й Павлик? Бо-ж се питання дуже цікаве. Коли-б тепер появив ся між нами такої міри чоловік як М. Драгоманів, ми вміли би його оцінити, ми би його радо між себе прийняли і величались ним. Ми-ж тепер величаємо ся Франком — а тоді Драгоманів, Франко і ин. були у нас трохи не синонімами самого Антихриста. З того виходить, що Драгоманів появив ся у нас о яких 20 літ за скоро перед приготуванням для нього ґрунту в нашій народовецькій громаді.

Та щоб гаразд зрозуміло висловити ся, зачну від себе. Згадаю про рівень тодішньої освіти, про погляди і почування тодішнього загалу українського. Я зачинаю ту аналізу від себе, бо таких як я було багато, трохи не вся молодіж, та признаючи ся прилюдно до тих похибок, які я тоді поробив, хочу тим паче задокументувати правдивість того, що пишу.

Тодішнє вихованє нашої молодіжи було, так сказати би, стидливо-моральне і льояльне.

Отже всьо, що яким будь побитом дотикало реальних відносин, що в чім будь пахло реалізмом, уважало ся неморальним, грішним. Надто наша руська суспільність була страшенно льояльна. Ся льояльність була вислідом не внутрішнього переконання, а лише утілітарною потребою, бо хто нельояльний, той не зробить карієри. Карієра була остаточною метою кожного пересічного Руснака, хоч вона була така скромна, що в крайнім равї задовольняла ся становищем податкового урядника. Кождий Руснак на те жив, на те вчив ся, щоб конець кінців стати ц. к. Бо наші батьки мовляли, що найпевнійше держати ся цісарської клямки. Друга категорія карієри для Русина була реверенда, а в нею добра парафія; і тут знову поклоняли ся поговірці, що покірне теля дві матери ссе.

З того буде ясно, чому то всі Русини так дуже тремтіли, аби не ввійти в конфлікт з поліцією. Се робило ся не тому, що пр. у поліції бють, що неприємна річ сидіти в Івановій хаті, а лише тому, що такий зухвалець утратить раз на все доступ до карієри.

Тому-то вся патріотична молодіж того часу не знала нічого більше робити, як читати пильно Шевченка і ентузіязмувати ся козаччиною. А чого хотів Шевченко, і яке значіне мала для нас козаччина, та що нам дальше випадає робити, ніхто того не розумів.

Так само не розуміли ми, чого нам по за шкільною наукою, по за тодішньою скупенькою ще українською літературою треба вчити ся.

Ми були тоді дітьми в повнім значіню слова.

І такими були-б ми лишили ся ще довгі часи, були-б любили в мороці стидливо-морально-льояльної атмосфери, були-б уважали себе щасливими як червяк у хрину, коли-б не появил ся на галицько-українськїм горізонті Михайло Драгоманов.

Він дав себе ще перед своєю особистою появою пізнати своїми працями критично-науковими, які друкували ся в „Правді“, та анї я, анї мої товариші того не розуміли.

Драгоманов показав українській громаді нові шляхи, та його у нас ніхто не зрозумів, хиба тих кількох, що з ним безпосередно етикали ся. Драгоманов поставив нову Україну, так сказати би — реальну. А се видалось українській громаді такою грішною чудасією, що всі наплювали на нього і на тих, що його розуміли.

Коли настала катастрофа з університетською молодіжю в 1877 р., то ціла українська громада закричала з усіх сил: Отрицаюся! Драгоманов був за границею, а Франка і Павлика, що тоді сиділи в тюрмі, анатемізували. Деякі люди поставили за *conditio sine qua non* належання до „Рускої Бесіди“, щоб жаден академік не сьмів показати ся в „Рускій Бесіді“.

В осени 1877 р. я прийшов до Львова і став служити рік у війську.

Я прийшов сюди з молодечими мріями про се ідеальне українство, яке я в своєму серці викохав за гімназіяльних часів. Я читав досить про те, що у Львові Русини-Українці роблять, і тішив ся як дитина, що й я стану до роботи поруч иньших академіків. Що я мав робити, тим я не турбував ся, бо-ж там для мене знайдуть роботу...

Та як же я розчарував ся прийшовши сюди! Про ту роботу, яка вела ся в сполученім Академічнім Кружку, ані слуху. Я мав за-молоду наклін до писання і мріяв про те, що може й мою яку працю помістять у „Друзі“. Яке-ж би то було щастє побачити своє письмо в друку!.. Та ба! Ні Друга, ні тих, що ним піклувались я у Львові не застав.

Франко сидів тоді під ключем. Я не тямлю, чи його тоді засудили, чи таки мучили лише інквізитом, бо ще й доси, як фаховий юрист, не можу собі гаразд уявити, за яку то провину судили його. Тоді говорили мені, що за належання до тайного товариства. А знаючи, що було на правду і що той сам кодекс обов'язував тоді що й тепер, я не можу зміркувати тої загадки.

До тої пори я лише раз бачив Франка в Дрогобичи, ще як ученика гімназії, але я з ним симпатизував, подивляючи його талант, і що мені тоді особливо імпонувало, іменно що його твори вже друкували ся. Та у Львові я його не застав. І нікого з тих, що враз з ним покутували за Драгоманова, я не застав.

Цілий Дружний Лихвар висів у повітрі. Не було хати і не було за що її наймити. А ті академіки, яких я тоді пізнав, були якісь такі непривітні, нещирі, так якось поводити ся супротив мене, що я не міг ні в кого знайти поради, що й як мені робити...

Тямлю, що мене вибрали були до анкети, яка мала зрєдагувати щось в роді покутничої адреси, заяви благонадьожности до руської публики, що ось то ми не такі, як тамті. Я був раз на

такій сесії, але щоб мене хто вбив, я не розумів, на що потрібна така адреса чи відозва; я йшов безкритично за громадою.

Аж пізнійше я пізнав безпрограмовість ново вибраного виділу Дружного Лихваря навіть уже тоді, як винаймлено хату на Бернардинській площі, і тоді я усунув ся від нього й сидів у касарні.

Коли я вийшов з війська, часи значно поправили ся. В Лихваря були люди тямучі, працьовиті, та мали одну велику і непростиму хибу. Вони не вмів заохотити иньших до праці, показати дорогу. Вони навпаки поводити ся з иньшими так, мов хотіли казати: куди тобі сирото до того, що я знаю і що я роблю!...

Я лиш довідав ся, що Франко зібрав коло себе гурток молодих людей, між яких ділив працю і по просту вчив їх. Мені хотіло ся теж потрапити туди.

Раз якось ми здибали ся на коридорі університету і довгенько балакали. Він мені дуже припав до душі і я мало-мало не став „Франківцем“. Та ба! Покмітили се мої „льбяльні“ товариші, а від них дізнались і старші народовці. І стали мене остерігати по дружньому, що мовляв шкода ризикувати кар'єру. Та бо й моє тодішнє офіцерство могло повиснути на волоску, як би я стоваришував ся з таким революціонером...

Та в тім році (1879) мене не було у Львові і я не брав участі в життю академічної молодіжи. Аж у слідуєчій році я діставши місце „урядника Просьвіти“ за 15 зр. місячно міг осісти на сталє у Львові.

Тоді цілим бажанєм нас усіх було звайти для Дружного Лихваря хату. Я заходив ся коло того, аби Руська Бєсїда, яка тоді винаймала чотири кімнати при вулиці Краківській ч. 14, відступила нам одну кімнату. Бєсїда зробила се радо, і деякі виділові мотивували свою постанову тим, що будуть мати молодіж академічну під оком.

В тім році вибрали мене головою товариства. Як се стало ся, я не можу тепер ніяк зрозуміти. Я вправді мав охоту до адміністрації, але я тоді не виліз іше з консервативної шкаралупки і не вмів покласти собі висшої цілі академічного товариства.

До тодішнього виділу війшли самі „консерватисти“ з виїмкою одного „землетраєця“ з Франківської партії, д. Білецького.

Тоді вже був у Дружнім Лихварі кружок історичний під проводом пок. Корнила Заклинського. Та той кружок працював ви-

ключно для себе не ділячись своїми здобутками, які могли бути цікавими і для неісториків, з ширшою громадою. Я бодай нічого не чував про се.

Цілу роботу висшу, гуманну прийняли на себе т. зв. Франківці. До їх гуртка належали тодішні найпрацьовитші товариші.

Консерва налякала ся, що землетрясці захоплять увесь рух у свої руки і не то зрадикалізують товариство, але що найважнійше, здискредитують його перед „владами“. А ніхто й не думав, до якого хрину нам були тоді всі „влади“ і який ми мали з того хосен, чи вони будуть радіти з нашої благонадьожности, і поглядять нас по головці під волос, чи навпаки. Задля 'тої боязни переперли на загальних зборах ухвалу, що до комісії відчитової має приходити на наради делегат виділу, який має виконувати власть цензуральну над відчитами перед їх відчитанєм *сogam pleno*. Делегатом вибрано д. Кокорудза. Не знаю сего з власного досьвіду, але оповідали мені, що на тих нарадах приходило до суперечки між делегатом і комісією відчитовою.

Коли тепер згадаю про сю ухвалу, то мені не може з дива зійти, як воно могло бути, щоб молодіж університетська могла заводити у себе цензуру не над стійністю наукового відчиту (се слово я підчеркую), лише над тим, чи можна щось читати в замкненім кружку, або для того, щоб поліція, яка там не мала приступу, не подивила ся на нас кривим оком. Тепер така ухвала видалась би навіть для гімназіяльної молодіжи монструально зацофаною, а про те тоді ми консерватисти-українофіли раділи дуже, що така спасенна ухвала перейшла, і нам здавало ся, що таким побитом ми охоронимо наші стидливо-морально-льоаяльні почування.

А з нами раділа вся старша українська партія!

Якийсь час ішло сяк-так з комісією відчитовою і делегатом виділу. Та з часом навкучилась тій комісії цензура і вона не повідомляла зовсім делегата про свої засідання, обговорюючи свої відчити сама про себе.

Якось у неділю прочитав Франко свій переклад Німеччини Гайне. Мені відчит подобав ся і я його оплескував. Мені ані снило ся, щоб із того скоїлась яка буча.

Та Господи! Що мені за се дістало ся! На мене накинули ся з усіх боків з докорами, як я міг як голова товариства дозволити на такий неморальний, неприличний відчит. А я лише одно слово затямив, яке можна було би вважати неприличним. Іменно

говорило ся там в якімсь порівнанню про сопух з капустиної бочки. Та про те розумнійші від мене вговорили в мене, що се дуже неприлично, то й я мусів в те повірити. Накинулись також і на нашого цензора, себ-то делегата, і тоді вийшло на верха, що комісія не предложила сего відчиту до цензури, себ-то не повідомила делегата про засіданє, на якім сей відчит обговорювано.

Тоді ухвалив виділ, що лише такі відчити можна в товаристві читати, які делегат признасть відповідними. Комісія одначе не хотіла піддати ся тій ухвалі і робила дальше своє. Делегат повідомив мене, що знов не був на засіданю комісії, а про те в слідуочу неділю має бути відчит.

Я сповняючи ухвалу виділу написав на таблиці в льокалю товариства, що відчиту не буде, бо комісія не покликала на своє засіданє делегата виділу і він не мав нагоди заявити свою гадку, чи той відчит можливий до публичного виголошеня, чи ні.

Та горячийші товариші здерли мою оповістку і потоптали ногами, а на те місце оповістили, що відчит таки буде.

В слідуочу неділю зійшли ся товариші в означеній годині до льокалю товариства.

Мене страх мучили, аби недопустити до відчиту, і я під тим напором (з моєї недолужности таки посьміхали ся, так що я се чув) заявив усім, що сей відчит оголошено без відома виділу і виділ за него не відповідає. Я вийшов із льокалю перед відчитом.

Тоді один із консерватистів зневажив мене неприсутного — не знаю в якій цілі, може лише для того, аби не допустити до відчиту — буцїм то я пішов прикликати поліцію, що в товаристві читають ся відчити против заборони виділу. Не знаю, чи міг хто більше зневажити молодого академіка, як приписувати йому денунціяторські поступки.

Я знаю імя того зневажника.

Я хотів зложити свій уряд, та здержали мене иньші, аби не робити ще більшого заколоту. Особливо старші народовці зпоза товариства відмовляли мене від того кроку, вважаючи мене за певне забороло против радикальних заходів Франківців.

Душею тої комісії відчитової був безперечно Франко. Доки він належав до товариства, не було й бесіди про те, щоб повернули давні часи спокою і застою.

Та як його позбути ся? Радило ся над тим багато і рада знайшла ся. На однім засіданю, коли вела ся дебата над привятем

членів, відчитано реєстр усіх членів, між иньшими і Франка. При його імені стояло записано „давний“ себ-то такий, що й минулого року був членом. А тим часом показало ся, що в минулому році він членом не був. Отже випадало його прийняти на ново. Ось і празник! Я піддав під голосованє: хто є за прийнятєм Франка, і тоді піднесла ся лиш одна рука д. Білецького. — Гарзд! Франко неприятий! Цілий виділ радів, що позбув ся небезпеки для цілости льояльного товариства „Дружний Лихвар“.

Настала одначе буча! Присутні на тім засіданю прихильники Франка стали протестувати, а далі й лаяти цілий виділ, розуміє ся „на руки“ голови“, себ-то мене. Товариш Ганкевич (тепер сьвященик) таки добре мене злаяв, аж я мусів енергічно постояти за собою. Та ба! Ухвала ухвалою.

Коли тепер згадаю, як могла така ухвала перейти, то мені самому за себе соромно, що я до такого діла міг приложити руку. Але тоді не лиш я сам був рад сьому, але діждав ся признаня від старшої братні за мою проворність і енергію.

Те, що тепер видає ся монструальним, тоді вважало ся конечним. Адже в тих часах того самого Франка викинули зі всіх народовецьких товариств, цурались його на всіх усюдах, трохи не плювали на нього як на злочинця, зрадника народньої справи...

Тоді українська громада навчена недавнім досьвідом, налякана ревізіями лякала ся поліції як чорта, і на гвалт хотіла себе заявити льояльною. Бо тоді такі були часи, що досить було показати на когось пальцем, що се соціяліст, то його певно замкнули під ключ і зробили цілу копу ревізій. Соціял-демократ значило тоді те саме, що анархіст, вігіліст, фабрикант бомб і все що найстрашійше, від чого цілий суспільний „порядок“ мусить вивернути ся до гори дном. Чи тодішній уряд справді в таку страховищу вірив, чи лише робив се, аби террором здавити сьвідомійший рух серед української громади, того не знаю.

Та хоча народовці виліминували Франка на всіх пунктах, не увільнили ся від надзору поліційного. Як тоді щільно слідила поліція за нами, нехай буде доказом те, що на наші збори в мурах університету приходив комісар поліції, а коли ми заходили ся змінити назву товариства „Дружний Лихвар“ на „Академічну громаду“, то комісар поліції пок. Заячківський заявив мені в приватній розмові, що на таку зміну уряд не дозволить, бо се пахне

революцією, бо громадою зве себе революційне товариство Українців у Женеві!

Наслідки того нерозважного кроку тодішнього виділу товариства були фатальні.

Всі чільніші товариші, як Олесницький Евген, Коцовський, Навроцький і інші виступили з товариства. А вони як багатші люди допомагали товариство матеріально, а коли тої підмоги не стало, товариство не було в силі удержати льокалю.

Всі рiчи товариства перевезено знов на вулицю Краківську ч. 14 і заховано... в пивниці, бо Бесіда не хотіла нам дати тої комнати, що попереду.

Тепер знов стали на мене напирати ті самі духи, що втягнули мене до борби з Франком, аби я скликав збори і розв'язав товариство як річ безвартну...

Та я опер ся тому всіми силами і заявив рішучо, що не хочу відіграти ролі нещасного Калниша, не хочу бути остатнім кошовим.

Воно може й добре стало ся, бо вже в слідуючій році товариство вступило на иньшу, кращу дорогу. Маю тут на думці засноване серед товариства кружка правників.

Було се в осени 1881 р. Тоді бороли ся в Лихвари дві партії: консервативна, в якій був я і Кость Левицький, і радикальнійша під проводом Олесницького і Коцовського. Ми перли на голову Костя Левицького, тамті-ж Коцовського. Рівність голосів рішив тодішній голова Олесницький за Коцовським. Ми, розуміє ся, не робили сецесії, але хотіли знайти якийсь иньший осередок, де би ми працювали самі в своїм гурті... І Кость Левицький піддав гадку заснувати кружок правників. Не оглядаючись на нікого ми стали пильно коло того заходити ся в двійку. Передовсім розходило ся о бібліотеку правничу. Пустились ми на мандрівку по всіх професорах університетських. Розуміє ся, що незабутої памяти Олекса Огоновський похвалив наш намір з слезами радості в очах і прийняв над нами протекторат. Деякі професори Поляки, як Зьрудловський і Пентак прийняли нас те-ж радо і подарували до нашої бібліотеки свої виданя. Один д-р Білінський, тодішній професор економії, прийняв нас нерадо, з докором, чому ми зачочуємо чогось нового, коли є товариство „Biblioteki słuchaczów prawa“. Ми йому пробували розтолкувати, що по перше ми хочемо мати своє питоме руське, а по друге, що се зовсім не те, що Бібліотека слухачів права, бо нашою метою маю бути не лише видаване скриптів і ви-

позичуване книжок, але власне фахове образование через відчити й дискусії. Тоді й він пообіцяв свою поміч.

Крім того ми писали листи до інших замісцевих авторів-професорів, а між іншими до проф. Кистяковського в Києві, який відповів нам дуже сердечним письмом і прислав відтак свої праці.

Рівночасно заходились ми з відчитами. Перший мав Кость Левицький з цивільного права, відтак я з права карного. На наші відчити приходив пильно др. Огоновський, а по відчитих заводились дискусії. Такий рух не міг лишити ся без наслідків. Наші відчити мали повну салю слухачів, а з того вийшло, що й товариші з партії Коцовського заінтересували ся нашим кружком, хоча з початку не інтересували ся нашою роботою, і говорили про неї з насмішками.

То була моя остатня діяльність між академічною молодіжю. Зараз по новім році покликали мене до Боснії, а зазив військовий застав мене саме при роботі над новим відчитом.

Гадаю, що сї мої спомини прочитає цікаво також дехто старший, що тоді жив, не кажучи вже про теперішню молодіж. Особливо теперішній молодіжи видасть ся се неймовірним, а про те такі тоді були часи, такий дух панував і одушевляв усіх. Правда, були й виїмки, але тих було дуже мало і їх зазиви були голосом вопіючого в пустині.

А сї спомини будуть не лише матеріялом для історика, вони дають нам яркий доказ, який ми зробили великий поступ у культурі за тих нецілих три десятки літ.

Народ, що так поступає наперед, не вмре, не загине.

Бережани 12. XII. 1903.

Др. Андрій Чайковський

Хроніка і бібліографія.

I. З літератури і науки.

Із за з'їзду славистів. Проєктований на літо б. р. з'їзд славистів у Петербурзі викликав серед Поляків велику бучу. Дехто з польських учених, особливо ті, що живуть у Петербурзі і беруть участь у працях тамошньої Академії Наук, як проф. Бодуен де Куртене, Шташицкий і інші, прихильні з'їздови і роблять заходи, аби й польські вчені взяли в ньому грімляльну участь. Спеціально проф. Бодуен де Куртене мав у сій справі два відчити в Славянськім клубі в Кракові, один про з'їзд, а другий про панславизм, — сей другий відчит подали ми в попередній книжці ЛНВ. в дословнім перекладі.

Та ось недавно вийшов із по серед львівської акад. молодіжи польської „Głos młodzieży w sprawie projektowanego zjazdu slawistów“, у яким денунціюєть ся перед польською суспільністю проєктований з'їзд як політичний акт, що має на меті скупили всі сла-

вянські сили під московським дахом, а спеціально Полякам нанести тяжку зневагу тим, що будуть поставлені на рівні з дрібними славянськими „діалектами“ і надто будуть змушені засідати поруч з платними московськими агентами, відомими обрусителями та ренеґатами. Нарешті „Głos młodzieży“ заявляє, що за участю Поляків у з'їзді агітують польські угодовці з ліґи Спасовича і остерігає польських учених, щоб не важили ся брати в ньому участі. На сей „głos“ оповістив проф. Бодуен де Куртене рівно остроу, як справедливу відповідь у петербурськім „Крају“, де застеріг ся, що крім нього одного ніхто з польських учених публично не промовляв за участю Поляків у з'їзді, але-ж він не жадний угодовець, а промовляв за з'їздом уважаючи його ділом чисто науковим, міжнароднім і вважаючи петербурську Академію Наук тілом на стільки поважним і відданим інтересам науки, що можна надіяти ся, що з'їзд випаде гідно і без диссонансів по-

літичної пристрасти. Далі застерігся проф. Бодуен де Куртене против порівнюваня сего з'їзду з колишнім „всеславянським“ з'їздом у Москві 1867 р., бож сей скликається не для ніякої політичної демонстрації, а для ясно означених наукових цілей (опрацьоване енциклопедії славістики, видане пам'яток староцерковного письменства і т. п.).

Розуміть ся, що сі аргументи не переконали польських шовіністів, а різкий тон проф. Бодуена де Куртене ще більше роздразнив їх. І краківська „Nowa Reforma“ і львівське „Słowo Polskie“ накинули ся на нього, а остатнє по просту відмовило проф. Бодуенови де Куртене права промовляти як Поляк, бо він, мовляв, як показує його назва, зовсім не Поляк і не в силі відчутти таємних зворушень польської душі.

Цікаво, як супроти сього поставлять себе польські вчені, яким, як були звістки в газетах, власне повисилано запросини. Зазначимо при тій нагоді, що хоча в правилах з'їзду виразно зазначено, що в дискусіях з'їзду будуть допущені всі славянські мови, в тім числі й українська, то українські вчені в Галичині і Наукове тов. ім. Шевченка доси не дістали запросин.

I Ф.

Праці Українців у чужих мовах. Наш земляк, звісний у російській літературі автор фільософічних праць Вол. Лесевич опублікував у париській „Revue internationale de Sociologie“ розвідку „La légende de Jesus et les traditions populaires“ (Легенда про Ісуса і людві перекази).

Україніса в зах. євр. журналах. Про живійший рух серед

Українців стрічаємо що раз частійше звістки і то не тільки в таких виданнях, як пр. Zeitschrift f. öst. Volkskunde (IX, кн. 4), де згадується про Наук. Тов. ім. Шевч. jako rührige und verdienstvolle wissenschaftliche Gesellschaft, або „Hrvatska Misao“ (I, 16), але навіть у таких спеціальних, як Intern. Bibliogr. d. Kunst-Wissenschaft (II, 1 — матеріяли надсилати: Jellinek, Wien VII, Kircheng. 35), Polybiblion, Revue bibliographique universelle і т. п.

Ruthenische Revue з 16 числом закінчила I рік свого істнованя. Редакції побажати-б, щоб замість дотеперішньої — навіть не публіцистики — а плиткої журналістики звернула пильнішу увагу бодай в гльоссах — на літературу, науку, штуку, щоб статі мали більше змісту, більше поглиблення предмету. Кілько пр. цікавих заміток могла зачерпнути з покажчика до Л. Н. Віст. т. I — XX. Також невідповідної термінології придержується редакція. Коли не хоче піти вже за Наук. Тов. ім. Шевч., то повинна прийняти в заголовку хоч би дуалістичну форму uкр.-rut. Се — потрібне видавництво заслугує в кождім разі на більшу чим досі увагу і підперте зі сторони публіки як і письменників. В чужій пресі пр. Die Gegenwart (Berlin 32764. В. № 45) в статі п. н. die Polen als Fremdherren von Dr. Cajus Moeller; Politisch-antropologische Revue, II. 9; La Revue і т. п. — розуміть ся з виїмком польської, — читаємо прихильні голоси.

Deutsche Worte (XXIII, 11) помістили статю М. Лозинського п. з. Die rut. Universitäts-

frage. Автор повинен вистерігати ся таких аргументів про: Jedenfalls hätten es die Rut. nicht nötig mit Lehrern der Normal-schule die Lehrkanzeln an ihrer Universität zu besetzen, wie es im J. 1822 bei den Polen der Fall war (463 ст.). Нині прикладається до всього иньшу мірку, чим перед 80-ти роками.

La Revue (Ancienne „Revue des Revues“) XLVII т. Стаття звісного географа *Élisée Reclus* п. н. *Le Panslavisme et l'unité russe*. Замітна річ, польська преса, яка перекладом подала сю статтю, старанно викинула все, що для неї неприємне, особливо де мова про угніт Українців, а притім підносить самого автора під небеса. Автор вірно згадує про наше незавидне положення під російською кормогою, і сучасні наші стремління, не щадить одначе й Поляків: „(Les Polonais) ne peuvent point se considérer comme innocents contre les Ruthènes du crime d'oppression, qu'ils reprochent aux Russes et aux Allemands“ (280 ст.). Почути такі слова від об'єктивного і постороннього чоловіка і в так читанім журналі — річ, бачить ся, не вовсім приємна.

Revue politique et parlementaire XXXV, № 105/6 подає статтю: *Armée, races et dynastie en Autriche-Hongrie*. Автор *Émile Terquem* згадує й про Галичину, про сю — як каже — звісну, клясичню країну „des fusillades et des brutalités“ і польську господарку.

Після його остаточних обчислень спільна змобілізована армія виносить 428 тис. Славян, 227 т. Німців, 120 т. Малярів, 48 т.

Румунів і 14 т. Італійців. В славянській громаді є: 174 тис. Чехів, 76 Поляків, 75 Українців, 75 Кроатів і Сербів, 28 Словінців. Між нами й Поляками всюди з великим натиском підносить нац. ворожнечу.

Annales des Sciences politiques (XIII. V. 553—572 ст.) орган звісної *L'École libre des Sciences politiques* подає початок на ширші розміри закрової студії п. н. *En Galicie: Noblesse polonaise et paysans ruthènes I.* яко вступну статтю. Автор *Morice Lair* опирається на виключно на німецьких і французьких жерелах і хоч сі жерела в значній мірі тенденційні і нам ворожі, його становище супроти нас наскрізь прихильне. *В. Миколайв.*

Україніца в чужих часописях.

У ч. 146 видання *Sitzungsberichte der k. Akademie der Wissenschaften in Wien. Philos. philol. und hist. Klasse* помістив д. Голльоб детальний опис усіх грецьких рукописів, що містяться в бібліотеках Австрії, в тім числі й звісного рукоп. 827 біб. *Оссолінських* у Львові, одної з памяток греко-славянської школи при львівській Ставропітії при кінці XVI в. Автор показує, що поміщений у тім рукописі текст Нілових апофтегм має немало уступів незвісних у дотеперішніх друках сего автора.

В січневій книжці *женевської „Bibliothèque universelle et Revue suisse“* за 1904 р. помістив *париський професор Люї Леже* статтю „*Souvenirs d'un slavophile*“ (спомини славянофіла), де характеризує „деякі типи недоумків та авантюристів“.

У книжці за вересень до жов-

тня минулого року журналу „Revue des Bibliothèques“ подав д. А. Гавкін (A. Haffkine) деякі уваги про публичну бібліотеку в Харкові. *Ів. Фр.*

Новознайдені пам'ятки старовини. При розкопках старинного Вавилону, які від кількох літ провадить німецька експедиція під проводом д-ра Кольдевая, віднайдено недавно статую царя Сальманассара II.

Франсуа Кімон (Cumont), бельгійський учений, автор капітальної праці про культ Мітри, віднайшов у монастирі Сумелян у Трапезунті незвісний доси твір отця церкви Іполіта римського пп. „Притча отця нашого Іполіта римського про теперішнє життя людей і про змію.“ Зміст тої притчі ось який: у одного чоловіка в дворі живе їдовита гадюка. Він хоче вбити її, але знаходить у її гнізді червінця і дарує їй жите, надіючися на дальші скарби. Раза по разу вбиває гадюка своїм укушенням його коня, слугу, сина й жінку, і за кожним разом чоловік, знаходячи більші скарби в її гнізді, дарує їй жите, поки нарешті не гине й сам укушений гадюкою. До сеї притчі додано багато аллегоричних пояснень та наук. *І. Ф.*

Енциклопедія юдаїстики. Німецьке наукове товариство „zur Förderung der Wissenschaft des Judenthums“ задумало минулого року видати простору енциклопедію, що мала б дати образ розвою жидівської нації і її впливу на культурний та історичний розвій людства. Енциклопедія має називати ся „Grundriss der Wissenschaft des Judenthums“ і обіймати 36 томів. Сього року мають

вийти два перші томи, в яких проф. др. Герман Коген із Марбурга дасть огляд жидівської етики й релігійної філософії, проф. др. Ігн. Гольдцігер із Будапешту огляд взаємин між юдаїзмом і ісламом, а др. Келлерман із Берліна огляд взаємин між юдаїзмом і християнством. У дальших томах подасть проф. Бляу із Будапешту критичний огляд студій над Біблією, др. Банет із Берліна огляд змісту Талмуда і студій над ним, а др. Бек (Bäck) із Ополья опрацює історію жидівської релігії.

І. Ф.

II. Нові книжки.

Записки Наукового Товариства імени Шевченка, виходять у Львові що два місяці під редакцією Михайла Грушевського. Рік XII (р. 1903, кн. VI) т. VLI. Стор. 1—6+145—180+1—46+1—33+1—45+1—37. Зміст: 1. Козаки в 1470-их рр., написав Михайло Грушевський. 2. Святий Климент у Корсуні. Причинки до історії староруської легенди, написав др. Іван Франко, гл. VIII (Легенди про Корсунських мучеників), IX (Чудо св. Климента з хлопцем). 3. Угорські Русини в світлі урядової угорської статистики, написав Стефан Томашівський. 4. Miscellanea: а) Епізод з життя Петра Скарги, подав Ол. Сушко (з фототипіями); б) Метрики в сільській практиці XVIII в., под. Б. Барвінський; в) Кілька духовних віршів (співання з Грушова), под. В. Гнатюк. 5. Наукова хроніка: Огляд часописей за 1902 р. (конець). 6. Бібліографія (рецензії й справоздання).

Андрю Діксон Уайт. Розвій

поглядів на лихву. Із англійського переклав Іван Петрушевич. З додатком Івана Франка. (Літературно-наукова бібліотека, ч. 72). У Львові, 1903. Стор. 1—154. Ціна 30 с.

Осип Шпитко. Дві новельки. Половина доходу призначена на будову українського театру у Львові. Чернівці 1903. Накладом Миколи Грабчука в Чернівцях. З друкарні тов. „Австрія“ в Чернівцях. Стор. 1—47. Зміст: Через неї. Декадент. Ціна 20 с., з пересилкою 25 с.

В. Вересаєв. Записки лікаря. Переклала Маруся Полтавка. (Бібліотека Укр.-руської Видавничої Спілки). Львів 1903. Накладом укр.-руської Видавничої Спілки. З друкарні В. А. Шийковського. Стор. 1—297. Ціна 3 кор.

М. Горький. Мальва й інші оповідання в перекладах В. Гнатюка, С. Гуменюка та М. Лозинського. Накладом Укр.-руської Видавничої Спілки. У Львові 1904. Стор. 1—174. Зміст: Передмова С. Гуменюка. Мальва, перекл. М. Л. Серед степу. Челкаш, перекл. В. Г. Зазубрина, перекл. М. Л. Приятелі, перекл. М. Л. Хан і його син, перекл. С. Г. 2·50 кор.

Ів. Франко. Коли ще звіві говорили. Казки для дітей. Друге побільшене виданє. (Ч. 59. Вид. Руского товариства педагогічного. У Львові 1903. З друкарні Наук. Тов. ім. Шевченка. Ціна 80 сот. Стор. 1—146. Зміст: Передмова, стор. III—VII. 1. Осел і лев. 2. Старе добро забуваєть ся. 3. Лисичка і журавель. 4. Лисичка і рак. 5. Лис і дрозд. 6. Заяць і їжак. 7. Королик і медвідь. 8. Вовк вїтом. 9. Заяць і медвідь. 10. Ворона і гадюка. 11. Три

міхи хитрощів. 12. Вовк, лисичка і осел. 13. Лисичка-черничка. 14. Мурко й Бурко. 15. Лисичка кума. 16. Вїйна між песом і вовком. 17. Фарбований лис. 18. Вороги і сови. 19. Як звіві правували ся з людьми. 20. Байка про байку.

Нові часописи. Економїст, місячник економічно-господарський, орган стоваришень заробкових і господарських. Видає Др. Михайло Коцюба. За редакцію відповідає Кость Паньковский. Число 1, видане 30 січня 1904 р. містить: Від видавництва. Закон з 10-го червня 1903 р. В. з. д. 133, про ревізію стоваришень заробкових і господарських та інших товариств, нап. Др. Кость Левицкий. Розвій селянських господарств у західній Галичині 1848—1898, нап. Др. Осип Олеськів (далі буде). Беруть гроші, але не ми. Господарські обрахунки і калькуляції нап. Гл. Закладаймо спілки заробково-господарські по краю. О торгівлі штучними навозами, нап. Й. Р. Для чого треба обезпечуватись? Оголошенє (комунікат Краєвого Союзу кред. у Львові). Коопераційний рух в Англії, нап. Іван Петрушевич. Децо про жіночу промислову спілку „Труд“ у Львові. Крамниці а „Народна Торговля“, нап. Микола Заячківський. Руска Бурса ремісничка і промислова, нап. Василь Нагірний. Невизискані податкові пільги в області податку домового. Дивіденди по товариствах кредитових і гандлевих. Рух в товариствах кредитових належачих до „Краєвого Союзу кредитового“ з 31 грудня 1903. Новинки й оголошеня. Часопись виходити-ме раз на місяць, кожного 30 н. ст. Передплата на цілий рік 5 кор.